

ศึกษาอริโมกษ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔
A STUDY OF ADHIMOKKHA IN VIPASSANĀBHĀVANĀ IN
ACCORDANCE WITH THE FOUR FOUNDATIONS MINDFULNESS

พระครูปลัดศุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคู่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาอริโมกษ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔
A STUDY OF ADHIMOKKHA IN VIPASSANĀBHĀVANĀ IN
ACCORDANCE WITH THE FOUR FOUNDATIONS MINDFULNESS

พระครูปลัดศุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคู่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาอิโมกซ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

พระครูปลัดศุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคู่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

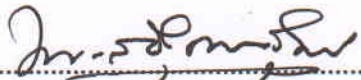
**A STUDY OF ADHIMOKKHA IN VIPASSANĀBHĀVANĀ IN
ACCORDANCE WITH THE FOUR FOUNDATIONS MINDFULNESS**

Phrakruphalad Suphachai Parijano (Chatkhoo)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา วิปัสสนากวนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

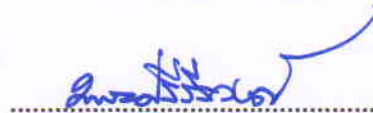
ประธานกรรมการ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร)

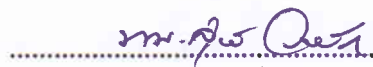
กรรมการ

(พระศรีสุธรรมมุนี)

กรรมการ

(พระศรีธีรวงศ์)

กรรมการ

(พระมหาสุรชัย วราสโก)

กรรมการ

(ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุรชัย วราสโก

ประธานกรรมการ

พระศรีสุธรรมมุนี

กรรมการ

ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาอิโมกข์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

ผู้วิจัย : พระครูปลัดศุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคู่)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุรชัย วราสโก ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A., Ph.D.

: พระศรีสุธรรมมุนี ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.

: พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาอิโมกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาอิโมกข์อันเป็นวิปัสสนูปกิเลสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทคือ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วรวบรวมข้อมูล เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบความถูกต้อง โดยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนา

ผลการวิจัยพบว่า สติปัฏฐาน ๔ ได้รูป ๑ กับนาม ๑ ซึ่งการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่า ภาวนา ดังหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาที่ฌนิกายว่า ชื่อว่าการไม่ถูกต้องธรรมบางอย่างในกาย เวทนา จิต และธรรมทั้งหลายแล้ว ภาวนาย่อมไม่มี ดังนั้น การเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ การระลึกรู้ในอารมณ์ของรูป-นาม ชื่อว่า การกำหนดรู้สังขะ ๓ อันเป็นญาณชั้นโลกียะเท่านั้น คือ การกำหนดรู้ทุกขสังขัจฉัยด้วยการกำหนดรู้นามและรูป กระทำมาก่อนแล้วในทิวณวิสุทธิ การกำหนดรู้สมุทขสังขัจฉัยด้วยการกำหนดรู้ปัจจัย กระทำมาแล้วในกัณขาวิตรณวิสุทธิ การกำหนดรู้มัคคสังขัจฉัยด้วยการจำกัดแต่เพียงมรรคโดยชอบ กระทำแล้วในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความรู้วาทังและมิใช่ทางนี้ ชื่อว่า ได้เกิดวิปัสสนา เพราะการรู้แจ้งเห็นจริงว่า รูปนาม เป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง และเป็นอนัตตา

อิโมกข์ หมายถึง ความตัดสินใจเชื่อโดยอาศัยวิปัสสนาญาณที่ดำเนินไป พบสภาวะธรรมพิเศษ ๕ ในอุปกิเลส ๑๐

ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานนั้น อธิโมกษ์ปรากฏในหมวดชัมมานุปีสสนา ซึ่งตรงกับหลักฐานในคัมภีร์ขุททกนิกายปฏิสัมภทวารวคเรื่องชัมมุทัจจะ หมายความว่า อธิโมกษ์ ชื่อว่า อุทัจจะนั่นเอง ท่านให้เหตุผลว่า ผู้ที่หลงใหลในธรรมวิเศษที่เป็นปรากฏการณ์ใน อุทัจพพญาณอ่อนๆ ซึ่งเป็นปัญญาที่ยังไม่แก่กล้า ด้วยอำนาจแห่งความยินดีพอใจในผลของการ ปฏิบัติที่เกิดขึ้นกับตน จนเป็นเหตุให้วิปัสสนาญาณเศร้าหมองไม่ส่องใส ความหลงใหลในอัมคคะ ว่าเป็นมคคะนี้ท่านเรียกว่า ความฟุ้งซ่านในทางธรรม ซึ่งต่างจากความฟุ้งของคนทั่วไป ความฟุ้งนี้ เป็นธรรมที่ละเอียดประณีต เป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ด้วยการนึกคิดพิจารณาใด ๆ

วิธีการปฏิบัติต่ออธิโมกษ์ ควรกำหนดรู้สภาวะลักษณะของอธิโมกษ์ว่า อาการที่เกิดขึ้น นี้มีเพียงรูปนามว่า เป็นสิ่งไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ และไม่มีตัวตน เมื่อกำหนดรู้บ่อย ๆ มาก ๆ ด้วย สติสัมปชัญญะในรูปนามทางในทวารทั้ง ๖ คือ (๑) เวลาเห็นกำหนดว่า เห็นหนอ (๒) เวลาได้ยิน เสียงกำหนดว่า ได้ยินหนอ (๓) เวลาได้กลิ่นกำหนดว่า กลิ่นหนอ (๔) เวลาลิ้มรสกำหนดว่า รสหนอ (๕) เวลาถูกต้องสัมผัสกำหนดว่า ถูกหนอ และ (๖) เวลาคิดกำหนดว่า คิดหนอ ก็จะข้ามพ้นสภาวะ แห่งอธิโมกษ์ไปได้

Thesis Title : A Study of Adhimokkha in Vipassanābhāvanā in Accordance
with the Four Foundations of Mindfulness

Researcher : Phrakruphalad Suphachai Parijano (Chatkhoo)

Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Pramaha Surachai Varasabho Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.

: Phra Srisuthammuni Pali VIII, B.A., M.A.

: Phramaha Boonlent Dhammadassi Pali VIII, B.A., M.A.

Date of Graduation : April 1, 2012.

ABSTRACT

This Thesis “A Study of Adhimokkha in Vipassanābhāvanā in Accordance with the Four Foundations of Mindfulness” has two objectives. They are to study the Practicing of Vipassanābhāvanā according to the Four Foundations of Mindfulness as appeared in the Theravāda, Buddhist Scriptures as well as to study the Adhimokkha Vipassanupakilesa as also stated in these Theravāda Buddhist Scriptures. The Study took informations from the Theravāda Tipitaka, Commentaries, Tikas and other related Documents. Informations were then gathered up, analyzed, and descriptively put under the supervision of Thesis Advisers and Specific Vipassanābhāvanā Expertise.

The Research found that The Four Foundations of Mindfulness are comprised of one Rupa and three Nāmas whose Practicing Process is called “Bhavanā”. The Digha-nikaya Commentary states that...by not touching any phenomenon on the Body (Kayā), the Vedanā (Feelings), the Citta (the Mental conditions), and those Dhammas (Mind Objects), there should never be a “Bhavanā”. Therefore, the Four Foundations of Mindfulness Process is to be mindful on Objects of Rupa - Nāma notified as the Three Noble Truths of mundane Acknowledgements experienced before in Sila-visuddhi which is the Noting on Rupa-Nāma as Dukkhasacca, the cause of Dukkhasacca as the Samudayasacca experienced in the Kankhāvitarana-visuddhi, the Makkasacca as the appropriate path experiencing in the Maggamaggananadassana-visuddhi,

which is the knowledge of actualizing the Tilakkhana of Impermanency, Suffering, and Non-self attributes of Rupa-Nāmas.

Adhimokkha in Vipassanābhāvanā is one of the Ten Vipassanupakilesas. It is the Resolution to keep attached to 9 other favourable Insights (10 Vipassanupakilesas including Itself)

In practicing the Vipassanābhāvanā following the Mindfulness Concept, Adhimokkha is a kind of Dhammānupassana as stated in the Patisambhidamagga, Khuddakanikaya under the topic of Dhammuddhajja namely the “Uddhacca: restlessness, distraction”. The reason is that “those afflicted with this sort of Phenomenon are contented with their own performance within the Taruna-Udayabbayanana to the degree of undertaking the non-magga as the magga (the improper route as the proper route). This kind of Restlessness in Dhamma is subtle and cannot be realized by normal pondering.

The process to treat Adhimokkha is to note this kind of Phenomenon as just Rupa-Nama that subsides to Impermanency, Suffering, and Non-self. Frequently keep noting on It “awaringly” as simply a kind of Rupa-Nama, at their Six Sense-bases, such as (1) Just Seeing (Haen Nor), (2) Just Hearing (Dai Yin Nor), (3) Just Smelling (Dai Kinn Nor), (4) Just Taste (Roath Nor), (5) Just Contacting (Took Nor), (6) Just Thinking (Kid Nor), can gradually bring the Meditator across this Adhimokkha barrier.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้า ๆ ขอกราบขอบพระคุณ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (สเมศักดิ์ อุปสโม) ผู้ก่อตั้งสถาบันและสร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่าทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ผู้เปี่ยมด้วยเมตตาคุณอย่างสูงที่ทำให้มีโอกาสเข้าศึกษาปริญญาโทสาขานี้ อันเป็นการเผยแผ่ความรู้ด้านคันถ-ธุระและวิปัสสนาธุระในทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งกราบขอบพระอาจารย์ U Jatila ผู้เป็นวิปัสสนาจารย์ผู้ให้การอบรมวิปัสสนาทั้งภาคปฏิบัติและภาคปริยัติตลอดระยะเวลา ๗ เดือนที่สำนักปฏิบัติธรรมมหาศีลสถานอิสสา ประเทศสหภาพเมียนมาร์

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลงด้วยดี ด้วยอาศัยความช่วยเหลือจาก พระมหาสุรชัย วราสโก พระศรีสุธรรมมุณี พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสุลี พระครูใบฎีกาภานิตย์ เขมคุตโต พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมจารย์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์เวทย์ บรรณกรกุล ผู้วิจัยขออนุโมทนาในความกรุณาของอาจารย์ทั้ง ๖ ท่านที่ได้สละเวลาอันมีค่าให้คำปรึกษา และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จนวิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์

ขอขอบคุณคณะนิสิตมหาบัณฑิตวิทยาลัย วิชาวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๓ /๒๕๕๐ ที่เป็ กำนึงใจในระหว่างปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือนด้วยกัน และ เจริญพรคุณจิรโชติ สงวนปิยภัณฑ์ ที่เอื้อเฟื้อในการทำวิทยานิพนธ์

ขอแสดงความชื่นชมยินดีในความปรารถนาดีทุกอย่างที่ได้รับจากคณะศรัทธาญาติโยม ดร.แม่ชีทศพร เทวาพิทักษ์ธรรม, ญาติโยมวัดสังฆราชา และบริษัทการบินไทยที่สนับสนุนค่าเดินทาง ตลอดจนผู้มีพระคุณอุปการคุณทุกท่าน ที่ให้ผู้วิจัยมีโอกาสทำงานวิจัยฉบับนี้

ถ้าหากมีความผิดพลาดในการรวบรวมและเรียบเรียงทั้งหมดล้วนแต่เกิดจากโทษในวิญญูะทั้งสิ้น มิได้มีผู้ใดที่ควรรับโทษแม้แต่น้อยนิด บุญกุศลทั้งหมดที่เกิดขึ้นข้าพเจ้า ขออุทิศถวายบูชาแด่คุณพระศรีรัตนตรัย บิдамารดา พระอุปัชฌาย์อาจารย์ทุกท่าน ขอความเจริญรุ่งเรืองในธรรม จงมีแด่ผู้มีพระคุณทั้งหลาย

พระครูปลัดสุภชัย ปรีชาโน (นั้ตรคู่)

๒๖ มีนาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ หลักปฏิบัติวิปัสสนา	๑๑
๒.๑ นิยามความหมายวิปัสสนา	๑๑
ก วิเคราะห์วิปัสสนาโดยสังเขป	๑๑
ข วิเคราะห์วิปัสสนาโดยอรรถนัย	๑๒
ค การเจริญวิปัสสนา ๒ วิธี	๑๖
๒.๒ สติปัฏฐาน ๔	๑๘
ก วิเคราะห์สติปัฏฐาน ๔ โดยสังเขป	๑๘
ข วิเคราะห์สติปัฏฐาน ๔ โดยอรรถนัย	๒๐
ค องค์ธรรมของสติปัฏฐาน	๒๒
๒.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖	๒๓
ก สงเคราะห์วิปัสสนาภูมิเป็นรูปนาม	๒๔
ข วิเคราะห์ศัพท์ “ขนฺธ” ตามหลักสังเขป	๒๕
ค ความหมายของ “ขนฺธ” ตามหลักอรรถนัย	๒๖

๒.๔ โสฬสญาณ	๒๘
บทที่ ๓ อธิโมกษ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๐
๓.๑ นิยามความหมายอธิโมกษ์	๓๐
ก ความหมายอธิโมกษ์โดยศัพท์	๓๐
ข ความหมายอธิโมกษ์โดยอรรถนัย	๓๒
ค องค์ธรรมของอธิโมกษ์	๓๘
๓.๒ ลักษณะที่จตุกกะของอธิโมกษ์	๓๘
๓.๓ วิปัสสนูปกิเลส	๓๙
๓.๔ อธิโมกษ์ในคัมภีร์	๔๒
ก ประวัติและความเกิดขึ้นของอธิโมกษ์ในมัชฌิมนิกาย	๔๒
ข ความเกิดขึ้นของอธิโมกษ์ในขุททกนิกาย	๔๖
ค อธิโมกษ์ในคัมภีร์วงศ์แห่งพระอภิธรรมปิฎก	๔๙
ฌ อธิโมกษ์ในคัมภีร์แห่งปุคคลบัญญัติ แห่งพระอภิธรรมปิฎก	๘๙
บทที่ ๔ อธิโมกษ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๙๒
๔.๑ แนวทางการเจริญสติปัฏฐาน ๔	๙๒
ก หลักในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๙๒
ข ความเป็นมาของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบ	๑๐๓
ค วิธีการปฏิบัติแบบพอง – ยุบ	๑๐๓
ฌ วิธีปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๑๐๖
๔.๒ สภาวะอธิโมกษ์ที่ปรากฏในอุทฺทยัพพญาณ	๑๐๗
๔.๓ การปฏิบัติต่ออธิโมกษ์	๑๑๒
บทที่ ๕ สรูปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๒๓
๕.๑ สรูปผลการวิจัย	๑๒๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๕
บรรณานุกรม	๑๒๖
ภาคผนวก	๑๓๑
ก อธิโมกษ์ในจิต ๑๑๐ ดวง (เว้น ๑๑ ดวง)	๑๓๑
ข อธิโมกษ์ในปัจจุจสมุปบาท	๑๓๒
ประวัติผู้วิจัย	๑๓๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อ คัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๘/๓/๓๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขณชวคค พระไตรปิฎก ภาษาบาลี เล่มที่ ๘ ชื่อที่ ๓ หน้า ๓๖, ที.สี. (ไทย) ๘/๑๓๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขณชวคค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๘ ชื่อที่ ๑๓๐ หน้า ๕๖

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคบาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปนิบาตบาลี	(ภาษาบาลี)
สั.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคตวรรคบาลี	(ภาษาบาลี)
สั.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิตยวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.ท.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ด.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาตบาลี	(ภาษาบาลี)
ข.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ข.จ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย จุฬนิเทศบาลี	(ภาษาบาลี)
ข.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ข.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อปทานบาลี	(ภาษาบาลี)
ข.ข.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐบาลี	(ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงควลวิลาสินี มหาจุคคอกุฏกถา อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๔๑๔ หน้า ๓๐๘

วิ.มหา.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา (ภาษาไทย)

วิ.ป.อ. (บาลี) = วินัยปิฎก สมณตปาสาทิกา ปรีวารวคคอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

ที.สี.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงควลวิลาสินี สีสกขนุชวคคอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงควลวิลาสินี มหาจุคคอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

ที.ป.า.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงควลวิลาสินี ปาฎีกวคคปาลี (ภาษาบาลี)

ม.มู.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มุลปณณาสกอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

ม.ม.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มชฌิมปณณาสกอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

ม.อุ.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี อุปรปณณาสกอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

สั.ส.อ. (บาลี) = สัยัคตนิคาย สารตคตปกาสินี สคาถวคคอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

อง.จ.ก.ก. (บาลี) = องคคตตนิคาย มโนรตปุรณี จกุกนิปาตอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

อง.ส.ต.ต.ก.(บาลี) = องคคตตนิคาย มโนรตปุรณี สตตคกนิปาตอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ม.อ. (บาลี) = ขุททกนิคาย สทรมมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ป.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย สัทธัมมปกาสินี

ปฎิสัมภิตามรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อภิ.สง.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงคณิ อฏฺฐสาสินีอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

อภิ.วิ.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก วิภงฺก สมฺโมหวิโนทนีอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๒ / ๒๔๑ / ๑๑๐ หมายถึง วิมติวิโนทนีฎีกา เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๒๔๑ หน้า ๑๑๐

วชิร.ฎีกา (บาลี) = วชิรพุทธิฎีกา (ภาษาบาลี)

สารตถ.ฎีกา	(บาลี) =	สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา	(ไทย) =	สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)
วิมตติ.ฎีกา	(บาลี) =	วิมตติวินาทนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงฺขา.ฎีกา.	(บาลี) =	กงฺขาวิตรณิปฺราณฎีกา	(ภาษาบาลี)
มฺลฎีกา	(บาลี) =	มฺลสฺถิฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.สฺ.ฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สฺนตฺตปฺปกาสนี สฺลทกฺขนฺธวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สฺนตฺตปฺปกาสนี มหาวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.สฺ.อภินวฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สาธุวิลาสนี สฺลทกฺขนฺธวคฺคอภินวฎีกา	(ภาษาบาลี)
ชฺ.ธ.ฎีกา	(บาลี) =	ชมฺมปทฺมมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ.มฺลฎีกา	(บาลี) =	อภิธมฺมปฏฺก ชมฺมสงฺคณฺมฺลฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.มฺลฎีกา	(บาลี) =	อภิธมฺมปฏฺก วิภงฺกมฺลฎีกา	(ภาษาบาลี)

ง. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ปกรณ์วิเสส วิสฺวทฺธิมรรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสฺวทฺธิ (บาลี) ๒/๕๗๘/๑๗๐. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒ ชื่อที่ ๕๗๘ หน้าที่ ๑๗๐

สงฺคห.	(บาลี) =	อภิธมฺมตฺตสงฺคห	(ภาษาบาลี)
วิสฺวทฺธิ.	(บาลี) =	วิสฺวทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)

จ. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสฺวทฺธิ.มหาฎีกา	(บาลี) =	ปรมตฺตมณฺธุสา วิสฺวทฺธิมคฺคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิสฺวทฺธิ.มหาฎีกา	(ไทย) =	ปรมตฺตมณฺธุสา วิสฺวทฺธิมรรคมหาฎีกา	(ภาษาไทย)
วิภาวินี.	(บาลี) =	อภิธมฺมตฺตวิภาวินีฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินี.	(ไทย) =	อภิธมฺมตฺตวิภาวินีฎีกา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสภาพสังคมปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างซึ่งบ่งบอกถึงความเจริญของโลกมนุษย์ แต่ความเจริญทุกอย่างที่เกิดขึ้นมานั้น มักมาควบคู่กับปัญหาและความทุกข์ทั้งมวลจึงทำให้ชีวิตของคนในสังคมต้องดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดเพราะถูกรอบงำโดยวัตถุนิยม เพื่อสร้างฐานะ และหน้าตาในสังคมจนละเลยถึงหลักสัจธรรมความจริงของชีวิตที่มีอยู่ในวิถีของพระพุทธศาสนาซึ่งการละเลย และการไม่เข้าใจถึงสัจธรรมของชีวิต ไม่ศึกษา และปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาจึงก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมายนำความวุ่นวายมาสู่ความเป็นอยู่ อาชีพ ครอบครัว และสังคม

ในทางพระพุทธศาสนามีหลักคำสอน ๒ อย่าง คือ คันถุระและวิปัสสนาธุระ^๑ คันถุระ ได้แก่ การศึกษาตามหลักธรรมคำสั่งสอนทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ รวมทั้งศึกษาคัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสศต่าง ๆ ส่วนวิปัสสนาธุระ ได้แก่ การปฏิบัติสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เป็นการนำหลักธรรมคำสั่งสอนที่ได้จากการศึกษาคันถุระมาปฏิบัติ ทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง เข้าใจชัดในรูป - นาม ขันธ์ ๕ รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริง เพื่อให้บรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทาง สูงสุดของพระพุทธศาสนา และในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงวิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อกำจัดทุกข์อันเกิดจากความโลภ โกรธ และความหลง อันจะนำมาซึ่งความทุกข์ทั้งมวล พระสูตรนั้นได้แก่

มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นพระสูตรที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ที่มกนิคาย มหาวรรค มีความสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน กล่าวไว้ว่า เป็นทฤษฎีเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน พระพุทธองค์ตรัสว่า “ทางสายนี้เป็นทางสายเอก หรือ สายเดียว ดังพระบาลีว่า

“เอกายโน อโย ภิกขเว มคฺโค สตุตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานํ สมตฺกฺกมฺยา ทุกข-
โทมนสฺसानํ อคฺคฺคฺกมฺยา ฉายสฺส อธิคฺคฺกมฺยา นิพฺพานสฺส สจฺฉนิกิริยา ยทฺธิ จตฺตวาโร สติปัฏฺฐานาติ”^๒

^๑ อ่างใน คณะกรรมการแผนกตำรา มหามงกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระธรรมปาฐกถา แปล ภาค ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามงกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^๒ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

“แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อนำเหล่าเวไนยสัตว์ให้เข้าถึงความบริสุทธิ์เพื่อข้ามพ้นโสกะ ปรีทเวะ ดับทุกข์ โทมนัส บรรลุอายุธรรม แจ่มแจ้งในพระนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔”^๓ ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้นจะต้องอาศัยสติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการ และ อารมณวิปัสสนากรรมฐานที่ผู้ปฏิบัติจะพึงกำหนดรู้ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มี ๒ อย่างเท่านั้น คือ กำหนดรู้รูปกับนาม นั่นเองจนเห็นอาการปรากฏของพระไตรลักษณ์ปรากฏชัดเจน สติปัฏฐาน จึงเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมา ดังที่มีข้อความปรากฏในหนังสือวิปัสสนาญัตติว่า “เขาเห็นสังขารเหล่านั้นปรากฏในญาณว่า ไม่มีแก่นสารเหมือนเงินทองที่นักเล่นกลเสกขึ้น หรือความฝันที่คิดว่าเป็นเรื่องจริงเป็นต้น ชื่อว่าบรรลุตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาระดับต้น ซึ่งมีชื่อว่า อารัทธิวิปัสสะ คือ ผู้เริ่มปรารถนาวิปัสสนา เพราะเริ่มปฏิบัติวิปัสสนากาวนา”^๔

ปัจจุบันการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาในพระพุทธศาสนาจึงเริ่มเป็นที่นิยมแพร่หลายท่ามกลางความเจริญรุ่งโรจน์ของโลกด้านวัตถุนิยม ถึงอย่างไรก็ตามผู้ปฏิบัติส่วนใหญ่ ยังขาดองค์ประกอบที่สำคัญคือ การศึกษาด้านปริยัติธรรมอันเป็นความรู้พื้นฐานของการเจริญวิปัสสนา การเจริญสติปัฏฐาน ๔ และความเข้าใจในอรรถ หรือสภาพของจิตใจที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ในระหว่างปฏิบัติวิปัสสนากาวนา อาจจะทำให้ผู้ที่ปฏิบัติเกิดการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตามแนวทางแห่งวิปัสสนาญาณได้ โดยเฉพาะผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนากาวนา จะเข้าใจผิดหลงคิดในอรรถแห่งวิปัสสนาญาณ ที่เรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส

ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนานั้น นักปฏิบัติเมื่อตั้งใจมีสติกำหนดรู้แน่วแน่จดจ่ออยู่กับรูปนามตามความเป็นจริง วิปัสสนาปัญญา ก็จะพัฒนาขึ้นไป (วิปัสสนาญาณ) ตามลำดับ แต่พอมาถึงระดับหนึ่งจิตใจของผู้ปฏิบัติก็ผ่องใสขึ้นด้วยอำนาจของสมาธิ ทำให้พบเห็นสภาวะธรรมหรือปรากฏการณ์ภายใน ใหม่ ๆ แปลก ๆ ซึ่งมีผลทำให้นักปฏิบัติธรรมเข้าใจผิดได้ว่าตนเองนั้นได้บรรลุมรรคผลแล้ว ซึ่งท่านเรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส หมายถึง สิ่งที่ทำให้วิปัสสนาญาณมัวหมอง มี ๑๐ ประการ คือ โอภาส (แสงสว่าง) ญาณ (วิปัสสนาญาณ) ปีติ (ความเอิบอิ่ม) ปัสสัทธา (ความสงบ) สุข (ความสบาย) อธิโมกข์ (ความศรัทธา) ปัสคาหะ (ความเพียร) อุปัฏฐาน (สติ) อุเบกขา (ความวางเฉย) นิกันติ (ความใคร่) ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้เห็นความเกิดและความดับตามลักษณะของวิปัสสนาญาณไม่ชัดเจน จึงเป็นเพียงแต่ได้ญาณอ่อนๆ คือในตรุณวิปัสสนาญาณซึ่งเป็นวิปัสสนาญาณอ่อนๆ ซึ่งเราถือว่าเป็นกิเลสของวิปัสสนาที่ทำให้เรายึดติดอยู่กับสิ่งที่เข้าใจว่าเป็นมรรคผลนั่นเอง จึงไม่

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๓๐๑.

^๔ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาญัตติ เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓๖.

สามารถที่จะระลึกฐภวธรรมที่เป็นจริงต่อไปได้ หรือไม่อาจจะเจริญก้าวหน้าได้ในการปฏิบัติวิปัสสนา^๕

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาอิโมกข์อันเป็นวิปัสสนูปกิเลส เกิดขึ้นมาอย่างไร มีลักษณะอย่างไร มีความเกี่ยวข้องกับวิปัสสนาภาวนาอย่างไร เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะแก้ไขอย่างไร

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาอิโมกข์อันเป็นวิปัสสนูปกิเลสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาหลักการ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ดังนี้

๑.๓.๑ ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือที่เกี่ยวข้อง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๒ ศึกษาอิโมกข์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือที่เกี่ยวข้อง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีการปฏิบัติ และเนื้อหาปรากฏอย่างไร

๑.๔.๒ อิโมกข์อันเป็นวิปัสสนูปกิเลสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเกิดขึ้นได้อย่างไร จะแก้ไขอย่างไร

---

^๕ อังใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสะยาตอ), หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน (ภาคปฏิบัติ), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕.

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีคำศัพท์ที่ใช้เป็นหลักในการวิจัยและคำจำกัดความดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ อธิโมกข์ คือ อธิโมกข์ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น

๑.๕.๒ วิปัสสนูปกิเลส คือ อธิโมกข์ที่เกิดขึ้นในตรุณอุทัพพญาณเท่านั้น ในวิปัสสนูปกิเลส

๑.๕.๓ วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ การกำหนดสติปัฏฐานดำเนินไปในกาย เวทนา จิต และธรรม ตรงตามความเป็นจริง เมื่อเกิดปัญญารู้แจ้งรูปนามโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๑.๕.๔ พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม ซึ่งถือตามคตินิพพานที่พระอรหันต์พุทธสาวก ได้วางหลักกรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้ เมื่อครั้งประชุมสังคายนา ได้แก่ พระพุทธศาสนาอย่างที่นับถือแพร่หลาย ในประเทศไทย พม่า ลาว และกัมพูชา^๖

๑.๖. ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

- พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

- พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ย่อความจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ๔๕ เล่ม, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

๑.๖.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

ส่องสภาวะธรรมแสดงถึงขั้นตอนในการกำหนดรู้รูปนามจนเข้าไปสู่ปรมาตถธรรมได้ ซึ่งเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การเกิดอธิโมกข์ได้แก่การกำหนดรู้ลักษณะของอิริยาบถขึ้น เดิน นั่ง อิริยาบถย่อย และวิธีการระงับความฟุ้งซ่าน ในตอนท้ายท่านสรุปใจความว่า การอบรมจิตด้วยสติ จะสามารถรับรู้สภาวะได้ ๓ ประการ คือ ๑) ลักษณะพิเศษของรูปนาม ๒) ลักษณะทั่วไปของรูป

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๓.

นาม และ ๓) ความคับไปของรูปนาม ผู้ปฏิบัติจะสามารถรับรู้รูปนามที่เกิดขึ้นตามลำดับจนเกิดปัญญาญาณในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ญาณที่ ๔ จะเกิดขึ้นภายใน ๗ วัน^๓

วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๑ อธิบายว่า การเจริญสติปัฏฐานด้วยการกราบ การกำหนดในขณะนั่ง การกำหนดรู้จิตในอารมณ์กรรมฐาน การใส่ใจกำหนดรู้อาการพอง – ยุบ ตลอดจนสิ่งที่พึงกระทำในระหว่างปฏิบัติธรรม ท่านไม่ได้กล่าวถึงอริโมกข์โดยตรงแต่บอกแนวทางของการปฏิบัติที่จะทำให้เกิดอริโมกข์ได้อย่างชัดเจน^๔

คัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงถึงระเบียบวิธีในการปฏิบัติตามหลักแห่งไตรสิกขา ซึ่งกล่าวถึงอริโมกข์พบว่า เป็นศรัทธาอันมีกำลัง ประกอบด้วยวิปัสสนาจิต เป็นอุปกิเลสตัวหนึ่งในสิบที่ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง แต่ถ้าบุคคลใดปฏิบัติก้าวผ่านญาณ ๔ ขึ้นไปก็จะได้ชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นปัญญาญาณที่ผ่านพ้นจากอุปกิเลส ๑๐ ได้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้จะระบุขั้นตอนตั้งแต่เริ่มปฏิบัติจนเห็นกระบวนการในการเกิดอริโมกข์ได้อย่างชัดเจน นอกจากนั้นยังชี้ให้เห็นความบริสุทธิ์เป็นลำดับตั้งแต่ศีลวิสุทธิเป็นต้นจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิเป็นที่สุดอย่างชัดเจน^๕

พระมหาพุทธโฆสเถระ แสดงหลักการบรรลุตรุมวิปัสสนาญาณ (วิปัสสนาญาณอย่างอ่อน) อันดับแรก ชื่อว่า อุทยพยานุปีสสนา ซึ่งแทงตลอดลักษณะครบถ้วน ๕๐ ว่า มีความคับไปเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ก็คับไป เพราะอำนาจของตรุมวิปัสสนาญาณ ท่านนับเข้าใน อารัททวิปัสสโก คือ ผู้เริ่มต้นบำเพ็ญวิปัสสนาซึ่งจุดนี้เป็นจุดที่อริโมกข์อาศัยเกิดทำให้วิปัสสนาวิหิงสา^๖

มหาสี สะยาตอ กัททันตะ โสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต แสดงวิธีเจริญวิปัสสนาพบว่า มีอยู่ ๒ อย่าง ได้แก่การเจริญสมณะภาวนามาก่อนแล้วเห็นแจ้งอุปาทานขันธ ๕ เรียกว่า สมถยานิก คือผู้มีสมณะเป็นเครื่องดำเนิน ส่วนบุคคลแรกเริ่มก็พิจารณาเห็นแจ้งอุปาทานขันธ ๕ มาแต่ต้น เรียกว่า สุททวิปัสสนายานิก หรือสุททวิปัสสนายานิก คือผู้มีวิปัสสนาล้วนๆ เป็นเครื่องดำเนินบุคคลผู้นี้แหละ ตรงกับที่ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ใน คัมภีร์ปัญญาสุทนี ตอนพรรณนาความในธัมมทายาทสูตร (ในมัชฌิมนิกาย มูลปิ่นมาสค์) ว่าภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ทำอุปจารสมาธิ

^๓ ดูรายละเอียดใน พระคันธสาราภิกงศ์, **ส่องสภาวะธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑ – ๖๘.

^๔ ดูรายละเอียดใน สยาตอ กัททันตวิโรจนะ, **วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๑**, (จังหวัดสิงห์บุรี : สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๓), หน้า ๑ – ๒๗๐.

^๕ ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสอาจารย์, **คัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเล่มเดียวจบ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรม - บรรณาการ, ๒๕๒๗), หน้า ๗๐๗ – ๗๐๘.

^๖ ดูรายละเอียดใน พระมหาพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิ ญาณ นิเทศ**, แปลโดย ธนิต อยู่โพธิ์, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป.), หน้า ๑๒๕.

หรืออัปนาสมาธิให้เกิดขึ้นก่อน ตอนนี้เป็น สมณะแล้วภิกษุเห็นเห็นแจ้งซึ่งสมาธินั้นด้วย ซึ่งธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับสมาธินั้นด้วย โดยลักษณะ ๓ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น เป็น วิปัสสนา^{๑๐}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) แต่งเรื่องธัมมจักกัปปวัตตนสูตรพบว่า การปฏิบัติแบบอรรถกถิกมถานุโยค กามสุขัลลิกานุโยค และมัชฌิมาปฏิปทา แสดงกระบวนการเจริญมรรคมีองค์ ๘ จำแนกอริยสัจ ๔ โดยละเอียด ที่เกี่ยวข้องกับญาณ ๓ คือ สัจจญาณ กิจญาณ และกตญาณ พร้อมทั้งเวลาเกิดญาณนั้นๆ ท่าน ได้ยกตัวอย่างท่านอัญญาโกณฑัญญะผู้ที่บรรลุธรรมได้เพราะผ่านพ้นจากอริโมกข์เสียได้^{๑๑}

อีกเรื่องหนึ่งคือ วิปัสสนานัย เล่ม ๑ แสดงอริโมกข์ไว้ในญาณระดับกลาง คือ อุทัพพญาณ หรือ ตรุณอุทัพพญาณ ซึ่งอ้างอิงคัมภีร์วิสุทธิมรรค เรียกญาณนี้ว่า อารัททวิปัสสก ผู้มีธรรมของพระโศดาบัน ๕ (ปธานียังคะ) เป็นญาณตามรู้เห็นความเกิดขึ้น และดับไป โดยอธิบายว่า ญาณนี้เป็นวิปัสสนาในญาณแรกที่มีความแก่กล้าสมบูรณ์นั่นเอง^{๑๒}

และเล่มต่อมาคือ วิปัสสนานัย เล่ม ๒ แสดงอริโมกข์อย่างละเอียดตามลำดับญาณ ๑๖^{๑๓}

พระมหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถระ) แต่งเรื่องวิปัสสนาธุณีได้แสดงอริโมกข์คือศรัทธาอันส่องใสชัดเจนซึ่งเกิดกับจิตที่กำหนดในอาการแห่งพระไตรลักษณ์อยู่ทำให้ความศรัทธามีพลังมาก เพราะได้รู้หลักความจริงๆ ไม่ใช่การท่องจำมา แต่เพราะได้ประจักษ์ในพระไตรลักษณ์อย่างแท้จริงจึงตัดสินใจเชื่ออย่างมั่นคง ซึ่งมีอาการแสดงออกทางความคิดว่า อยากชดชวณผู้มีพระคุณทั้งหลายมาปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อจะได้รู้แจ้งเหมือนกับที่ตน^{๑๔}

พระธรรมธีรราชมหามุนี แต่งเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ แสดงถึงความเกี่ยวโยงของธรรมทั้งหลายคือ การกำหนดพองยุบเป็นธัมมานุปัสสนาสติปัญญา หมายถึง ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ อริยสัจ ๔ โพชฌงค์ ๗ เมื่อเจริญสติปัญญา ๔ อย่างครบบริบูรณ์ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ก็ชื่อว่า

^{๑๐} ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาคัมภีร์ฐานาจารย์, จตุตถาร สติปัญญา, หน้า ๕.

^{๑๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑ – ๓๗๐.

^{๑๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๖๕ – ๗๐.

^{๑๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๒๕๔

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พระมหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถระ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๑.

บำเพ็ญ ไปพร้อมกัน เป็นบุพพภาคของมรรค เมื่อสังขานุโลมิกญาณเข้าถึงอริยมรรคจึงเป็นธรรม สมังคี แล้วโพธิปักขิยธรรม ๓๗ จึงเกิดพร้อมกันอย่างบริบูรณ์^{๑๖}

พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาเถรสมาคมมหาเถรสมาคม อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แห่งจังหวัดจันทบุรี สติปัญญา พบว่าวิปัสสนาภาวนา เป็นวิธีเดียวเท่านั้นที่ทำให้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน และมีเฉพาะ ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ซึ่ง วิปัสสนาคือปัญญาที่รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง^{๑๗} ด้วยการมี สติกำหนดจดจ่ออยู่กับอารมณ์ปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง จนเห็นพระไตรลักษณ์ได้อย่างชัดเจน คือ เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามแนวทางที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๘}

จากหนังสือข้างต้นนั้นสรุปได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ ๑ เกี่ยวข้องกับอริยมกข์ในช่วง ของหลักการในการปฏิบัติเช่น เรื่องศีล เรื่องปลิโพธ เรื่องกฎระเบียบในระหว่างการปฏิบัติ กลุ่มที่ ๒ เกี่ยวข้องกับตัวอริยมกข์โดยตรง ซึ่งจะพบในช่วงเกิดวิปัสสนาญาณที่ ๔ ในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ และ กลุ่มที่ ๓ ว่าด้วยปรมัตถธรรมที่เกี่ยวข้องกับอริยมกข์

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูประจักษ์สรกิจ (สุชาติ ชีโนรโส)^{๑๙} ได้ศึกษาเรื่องวิธีการสอนวิปัสสนาภาวนา ตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม พบว่า สำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม ได้นำหลักสติ-ปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งแยกออกเป็น ๔ คือ หมวดกาย เรียกว่า กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน หมวดเวทนา เรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดจิต เรียกว่า จิตตานุปัสสนา-สติปัฏฐาน หมวดธรรม เรียกว่า ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน นำมาศึกษาและนำมาปรับใช้ในการ ปฏิบัติจริง พร้อมสรุปให้เห็นว่า สติปัฏฐาน ๔ คือการกำหนดรู้รูปนามนั่นเอง โดยมุ่งเน้นที่รูปนาม ของแต่ละคนเป็นหลัก วิธีที่นำมาปรับใช้คือ สอนให้ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้รูปนามในการเคลื่อนไหว อิริยาบถใหญ่คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถย่อย เป็นสำคัญ ขณะเดียวกันก็ให้พิจารณาเวทนา ความคิด และพิจารณาธรรมไปตามวาระที่เหมาะสม เห็นได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาของสำนัก

^{๑๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๘), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ว่าด้วย มหาสติ-ปัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด), หน้า ๑๕๘ – ๕๙.

^{๑๗} ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาเถรสมาคมมหาเถรสมาคม, จดตาโร สติปัญญา, หน้า ๑๕ - ๒๓.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๑๙} อ้างใน พระครูประจักษ์สรกิจ (สุชาติ ชีโนรโส), “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทาง ของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ก.

วิปัสสนาวิเวกอาศรม มีความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติวิปัสสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง)^{๒๐} ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า การบรรลุธรรม นั้นสิ่งสำคัญประการแรก คือ การศึกษาถึงหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิปไตย ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณกัม ๗ และมรรคมีองค์ ๘ แต่ละหมวดธรรม มีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ผู้ปฏิบัติจะถือหลักธรรมหมวดไหนในการปฏิบัติก็สามารถบรรลุธรรมได้ ผลของการบรรลุธรรมนั้นมี ๔ ระดับคือ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล

รุจาภา ธงปลื้มจิตร^{๒๑} ศึกษาเรื่อง “ศึกษาอุท্থัพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน” พบว่า อริโมกข์เกิดขึ้นในญาณนี้

ศรีสศ แสงสว่าง^{๒๒} ศึกษาเรื่อง “ศึกษาโพชฌงค์ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน” พบว่า อริโมกข์เกิดขึ้นในช่วงของโพชฌงค์อย่างอ่อนที่อาศัยสมถกาวนาเป็นบาทฐาน เมื่อผ่านพ้นไปแล้วจึงเป็นโพชฌงค์โพธิปักขิย

นางสาวฉัฐพร จงกลการพาณิชย์^{๒๓} “การศึกษาวิเคราะห์ผัสสะในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน” การปลดเปลื้องทุกข์ได้นั้นด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นหนทางเดียว ได้แก่ การมีสติระลึกทำให้เท่าทัน ผัสสะ ที่มากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ว่าจะสภาวะธรรมใดจะเกิดขึ้นในกายเรียกว่า “กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน” จิตเสวยความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นในกายเรียกว่า “เวทนา-

^{๒๐} อ้างใน พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๕๒), หน้า ก.

^{๒๑} อ้างใน รุจาภา ธงปลื้มจิตร, “ศึกษาอุท্থัพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ก.

^{๒๒} อ้างใน ศรีสศ แสงสว่าง, “ศึกษาโพชฌงค์ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ก.

^{๒๓} อ้างใน นางสาวฉัฐพร จงกลการพาณิชย์, “การศึกษาวิเคราะห์ผัสสะในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ก.

นุปีสสนาสติปฏิฐาน” จิตเกิดความคิดนี้เรียกว่า “จิตตานุปีสสนาสติปฏิฐาน” จิตเกิดอาการหดหู่ ท้อถอย หรือปิติยินดีเรียกว่า “ธัมมานุปีสสนาสติปฏิฐาน” ซึ่งสภาวะธรรมเหล่านี้สามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ในทุก ๆ อิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน และหรืออิริยาบถย่อยต่าง ๆ อธิโมกษ์เกิดได้เพราะการเจริญสติปฏิฐานในหมวดธัมมานุปีสสนา

พระสุกัร สุคตสงวน^{๒๔} ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปฏิฐาน ๔” พบว่า อินทรีย์ ๕ เป็นสิ่งที่สำคัญต่อโยคีนักปฏิบัติธรรมเพื่อความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติ คือ การปรับให้ศรัทธามีความสมดุลกับปัญญา สมาธิมีความสมดุลกับวิริยะ และการมีสติระลึกรู้ตัวอยู่ตลอดเวลาที่กล่าวมาให้กำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน โดยการจดจ่ออยู่กับสภาวะธรรมปัจจุบันแต่ละขณะอย่างต่อเนื่อง ขั้นตอนและวิธีการปรับอินทรีย์ขึ้นอยู่กับโยคีผู้ปฏิบัติธรรมเป็นสำคัญ อาจมีความแตกต่างกันของแต่ละบุคคล อิริยาบถมีส่วนช่วยในการเพิ่มสติให้มากยิ่งขึ้น การปรับอิริยาบถให้เหมาะสม มีความสมดุลกันจะทำให้การฝึกสติได้อย่างต่อเนื่อง มีพลังเกิดประสิทธิภาพ นำผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้

สรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ศึกษาทั้งคานุปีสสนาญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปฏิฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ได้นำมาเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบในการทำวิจัยเรื่องนี้ เพราะมองเห็นแนวทางในการปฏิบัติคืออยู่ในระยะเวลาที่เท่ากัน และมีหลักการปฏิบัติแบบเดียวกัน จึงทำให้รู้ว่า เมื่อผู้ปฏิบัติผ่านพ้นจากอธิโมกษ์ไปแล้วจะพบสภาวะอย่างไรต่อไป

การศึกษาเรื่องการบรรลุมรรคในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการนำหลักธรรมที่ทำให้เกิดปัญญาญาณและพบอธิโมกษ์ในระหว่างเจริญกรรมฐาน ทำให้รู้ว่า เมื่อเจริญวิปัสสนาแล้วสามารถบรรลุมรรคผลได้จริง และหลักธรรมดังกล่าวสามารถนำพาให้ก้าวข้ามจากอธิโมกษ์ได้

วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปฏิฐาน ๔ ทำให้ผู้วิจัยรู้แนวทางที่จะพัฒนาไปจนเกิดอธิโมกษ์และก้าวข้ามอธิโมกษ์ด้วยวิธีการปรับอินทรีย์ ๕

^{๒๔} อ้างใน พระสุกัร สุคตสงวน, “วิเคราะห์การปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปฏิฐาน๔”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ก.

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงได้นำงานวิจัยเหล่านั้นมาเป็นฐานข้อมูลให้การศึกษาอริโมกษ์ ทั้งโดยหลักการปฏิบัติอันนำไปสู่การเกิดอริโมกษ์ขึ้นมาอย่างสมบูรณ์ และเห็นแนวทางต่อไปเมื่อก้าวข้ามพ้นจากอริโมกษ์ไปแล้ว จะเห็นได้ว่า อริโมกษ์เกิดได้อย่างไร จะไม่เกิดเพราะเหตุอันใด

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยทั้งเชิงคุณภาพ โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ การศึกษาภาคเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ฎีกา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ การศึกษาอริโมกษ์ที่ปรากฏอันเป็นวิปัสสนูปกิเลส ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท แล้วสรุปผลข้อค้นพบ เพื่อนำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้มีความรู้ความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้อย่างถูกต้อง

๑.๘.๒ ทำให้ทราบปรากฏการณ์อริโมกษ์ อันเป็นวิปัสสนูปกิเลสตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้อย่างถูกต้อง

บทที่ ๒

หลักปฏิบัติวิปัสสนา

เรื่อง “ศึกษาอริโมกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนากวามาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” ในครั้งนี้ ผู้วิจัย ได้ค้นคว้าความหมาย วิธีการ ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และตำราวิชาการทาง พระพุทธศาสนาเถรวาท แล้วกำหนดประเด็นศึกษาวิปัสสนาไว้ ดังนี้

๒.๑ นิยามความหมายวิปัสสนา

ก วิเคราะห์วิปัสสนาโดยสัททนต์

ข วิเคราะห์วิปัสสนาโดยอรรถนต์

ค การเจริญวิปัสสนา ๒ วิธี

๒.๒ สติปัฏฐาน ๔

๒.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖

ก สงเคราะห์วิปัสสนาภูมิเป็นรูปนาม

๒.๔ โสฬสญาณ

๒.๑ นิยามความหมายวิปัสสนา

วิปัสสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และตำราวิชาการทาง พระพุทธศาสนานั้น ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้รวบรวมค้นคว้ามาเรียบเรียงไว้ คือ ความหมายที่มาของ ศัพท์ และแนวทางการเจริญวิปัสสนา ดังนี้

ก วิเคราะห์วิปัสสนาโดยสัททนต์

คำว่า วิปัสสนามาจาก วิ (บทหน้า) + ทิส (ธาตุ) + ยุ (ปัจจัยในนามกิตก์) ดังนี้
แปลง ทิส เป็น ปสฺส^๑

---

^๑ อ้างถึง ๔๗๑ : ๔๗๓. ทิสฺส ปสฺสทิสฺสททฺชา วา. อ้างใน พระมหาสมปอง มุทิโต, มุลินรุตติ กัจจายสูตร ธาตวนุกรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

แปลง ยู เป็น อน^๒

ลง อา อิตถีโทษกปัจจย^๓

สำเร็จรูปเป็น วิปัสสนา วิปัสสนา แปลว่า การเห็นรูปนามตามเป็นจริง^๔

ข วิเคราะห์วิปัสสนาโดยอรรถนัย

ตามที่ได้สืบค้นจากหลักฐานในหนังสือสารานุกรมพระพุทธศาสนานั้น คำว่า วิปัสสนา ไม่พบหลักฐานที่ท่านแปลไว้โดยตรง แต่ที่ค้นพบคำแรกคือ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่แปลว่า “กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา”^๕ จากนั้นท่านก็ให้ไปค้นดูในคำว่า กัมมัฏฐาน อธิบายต่อไปว่า กัมมัฏฐาน^๖ ปราบกฏว่า ท่านให้ไปค้นคำว่า กรรมฐานอีกต่อหนึ่ง ท่านได้อธิบายถึงพระพุทธองค์ตรัสสอนกรรมฐาน ๒ อย่าง ซึ่งในกรรมฐานทั้ง ๒ นั้น วิปัสสนาเป็นกรรมฐานชนิดหนึ่งในกรรมฐาน ๒ อย่างคือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน^๗ คำว่า วิปัสสนาภาวนา มาจากวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งค้นพบในคำอธิบายของคำว่า ภาวนา ๒ คือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา^๘

ภาวนามี ๓ คือ ภาวนาในบริกรรม (ปริกัมมภาวนา) ภาวนาเป็นอุปจาร (อุปจารภาวนา) ภาวนาเป็นอัปนา (อัปนาภาวนา) ท่านยังได้อธิบายถึงกิริยาที่ทำบริกรรมในขณะที่เจริญกัมมัฏฐาน อย่างใดอย่างหนึ่งที่เพ่งควัดตุดังกล่าวในนิมิต ๓

คำว่า ภาวนายังเกี่ยวเนื่องกับคำว่า ปธาน ซึ่งพบในคำว่า ภาวนापธาน หมายถึง เพียรให้กุศลเกิดขึ้น^๙ และยังเกี่ยวเนื่องกับคำว่า มัย ซึ่งพบในคำว่า ภาวนามัย หมายถึง บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา^{๑๐}

^๒ อ้างใน พระมหาสมปอง มุทิโต, มุลินรุตติ กัจจายสูตร ชาตวานุกรม, หน้า ๔๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๔๗.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖ – ๑๐๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๖.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๒.

^{๑๐} อ้างแล้ว.

คำว่า วิปัสสนากรรมฐาน มีความหมายคือ “บำเพ็ญได้โดยการพิจารณาสภาวะธรรม คือ
ขันธ ชาติ อายตนะ อินทรีย์ ให้เห็นตามความเป็นจริง คือ เห็นด้วยปัญญาว่า สภาวะธรรมเหล่านี้ตก
อยู่ในสามัญญลักษณะ...จนสามารถปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่น”^{๑๑}

ดังนั้น วิปัสสนากรรมฐานก็ดี วิปัสสนากัมมัฏฐานก็ดี และวิปัสสนาภาวนาก็ดีแตกต่างกัน
กันแต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น ส่วนความหมายเป็นอันเดียวกัน คือ หมายถึง ปัญญาผู้แจ้งแทงตลอด
สภาวะรูปนามโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

ศึกษารูปวิเคราะห์ของวิปัสสนาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและอภิธรรม คือ

วิเคราะห์ว่า “อนิจจาทิวเสน วิวิเชน อากาเรหิ ธมฺเม ปสฺสตีติ วิปสฺสนา”^{๑๒} แปลว่า
“ปัญญาใด ย่อมเห็นสังขตธรรมมีขันธเป็นต้น ด้วยอาการต่าง ๆ ด้วยอำนาจมีความไม่เที่ยง เป็นต้น
ฉะนั้น ปัญญานั้น ชื่อว่า วิปัสสนา”

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

“ถาณตสฺส นาย จิตฺตํ อภินิหฺรติ อภินินฺนามติ”^{๑๓} แปลว่าเป็นธรรมชาติที่ไม่นำ คือ
โน้มน้ำจิตไปเพื่อวิปัสสนาญาณ

ในคัมภีร์พระอภิธรรมสังคณี กล่าวไว้ว่า

กตมา ตสฺมึ สมเย วิปสฺสนา โหติ ยา ตสฺมึ สมเย ปญฺญา ปชานานา วิจโย ปวิจโย
ธมฺมวิจโย สลฺลภุขณา อุปลภุขณา ปจฺจุปลภุขณา ปญฺหิจฺจํ โกสลฺลํ เนปญฺณํ เวภพฺยา
จินฺตา อุปปริกฺษา ภูริ เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชฺฌณํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺณินทฺริยํ
ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตุถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปชฺโชโต
ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐา อัย ตสฺมึ สมเย วิปสฺสนา โหติ ฯ
แปลว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด การวิจัย ความเล็งเห็น การวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความ
เข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่าง
แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส
ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญา

^{๑๑} อ่างใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), ภาษาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์เคียงเขียง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๓.

^{๑๒} พุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๓๒๘., อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑๐๐/๑๐๐.

^{๑๓} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๒๖/๔๑๕.

พละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้น ใดนี้ ชื่อว่า วิปัสสนามีในสมัยนั้น^{๑๕}

ในคัมภีร์อังกุตรนิกาย ทุกนิบาต ให้ความหมายของวิปัสสนาไว้ว่า

“ปัญญาที่กำหนดรู้สังขาร”^{๑๕} และในคัมภีร์อังกุตรนิกาย สัตตกนิบาต แสดงถึง วิปัสสนาว่า การใคร่ครวญธรรม หมายถึงการเพ่งพินิจพิจารณาเห็นธรรม โดยความเป็นสภาวะไม่ เทียง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา^{๑๖}

ลักษณะ ๗ ของปัญญาที่แปลว่า ความรู้^{๑๗} ตามที่พระธรรมชิรราชมหามุนีรวบรวม คือ

๑) สมุมาทสุสนลกฺขณา คือ มีความเห็นถูกเป็นลักษณะ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ๖ ประการมี กัมมัศกตาสัมมาทิฏฐิ ฌานสัมมาทิฏฐิ วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิเป็นต้น

๒) ฌมฺมสภาวะปฏิเวธลกฺขณา คือ มีการแทงตลอดสภาวะธรรมเป็นลักษณะได้แก่ รู้ ปัจจุบัน รู้รูปนาม รู้พระไตรลักษณ์ รู้มรรค ผล นิพพาน

๓) โอภาสลกฺขณา คือ มีความสว่างเป็นลักษณะ ได้แก่ รู้ทาง ๗ สายได้แจ่มแจ้งดี

๔) ปชานนลกฺขณา คือ มีความรู้ชัดเป็นลักษณะ ได้แก่ รู้วิสุทฺธิ ๗

๕) ยถาสภาวะปฏิเวธลกฺขณา คือ มีการแทงตลอดสภาวะธรรมตามความเป็นจริงเป็น ลักษณะ ได้แก่ รู้วิปัสสนาญาณ ๑๖ ได้ชัดเจนแจ่มแจ้งดี

๖) อกฺขลิตปฏฺิเวธลกฺขณา คือ มีการแทงตลอดอย่างไม่พลั้งพลาดเป็นลักษณะ ได้แก่ แแทงตลอดอริยสังขธรรมทั้ง ๔

๗) เจตนลกฺขณา คือ มีการตัดเป็นลักษณะ ได้แก่ ตัดกิเลส ๑,๕๐๐ ตัณหา ๑๐๘

เมื่อกล่าวโดยหน้าที่ของปัญญาแล้วมี ๕ ประการ^{๑๘} คือ

๑) อวิชฺชนุชการวิทุ์สนรสา คือ มีการกำจัดความมืดมนอันธการ คือ อวิชชาเป็นหน้าที่

^{๑๕} อภ.สจ. (ไทย) ๓๔/ ๕๕/๓๖.

^{๑๕} อจ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๓/๗๑.

^{๑๖} อจ.สตุตท.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, อจ.สตุตท.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๕๒.

^{๑๗} อ้างใน พระธรรมชิรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ. ๕), พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐ – ๓๑.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

๒) ฆมมานิ สภาวปฏิจจาคโมहनุชการวิหิตฺสนรสา คือ มีการกำจัดอันตราย คือ โมหะ อันปกปิดซึ่งความเป็นจริงแห่งธรรมทั้งหลายเป็นหน้าที่

๓) ตถปฺปกสนรสา คือ มีการประกาศความจริงเป็นหน้าที่

๔) ปรมตฺถปฺปกาสนรสา คือ มีการประกาศปรมัตถธรรม ๔ เป็นหน้าที่

๕) จตฺตฺสจฺจวิภาวนกิจฺจา คือ มีการยังอริยสัจ ๔ ให้เกิด ให้มีขึ้น เป็นหน้าที่

เมื่อกล่าวผลปรากฏของปัญญามีประการเดียว^{๑๕} คือ

อสมฺโมหปฺจฺจปฺปญฺจานา คือ ปัญญานั้นมีความไม่หลงเป็นผลปรากฏ

เมื่อกล่าวเหตุใกล้ซัดที่จะให้เกิดปัญญาได้มีเพียงประการเดียว^{๑๖} คือ

สมาธิปฺปญฺจานา คือ ปัญญานั้น มีสมาธิเป็นเหตุใกล้ซัดที่จะให้เกิดขึ้น

แต่ในคัมภีร์อรรถกถาได้ขยายถึงอำนาจของสมาธิทำให้เกิดปัญญาได้หลายอย่าง^{๑๗} คือ

ปญฺญาสํวตฺตนิกฺกมฺมุปฺนิสฺสยตา คือ มีอุปนิสัยได้สั่งสมกรรมอันให้เกิดปัญญามาแต่ภพ
ก่อนชาติก่อน

อพฺยาปฺชฺชูปฺปตฺติ คือ เกิดในโลกที่ไม่มีความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

อินฺทฺริยปฺริปากตา คือ มีอินทรีย์แก่กล้า

กิเลสทฺรุตตา คือ ห่างไกลจากกิเลส

ปฺุพฺพปโยโค คือ มีบุพพประโยชน์อันได้บำเพ็ญมาแล้ว คือ ได้เคยเจริญสมถวิปัสสนามา

แต่ชาติปางก่อน

พาหุสจฺจํ คือ เป็นพหูสูต ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก

อาคโม คือ ได้ศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์มามาก

อชฺคโม คือ ได้ปฏิบัติธรรม เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน

มิตฺตสมฺปตฺติ คือ ได้มีตรดี

วตฺถุวิสทกิริยา คือ ทำวัตถุภายนอกและวัตถุภายในให้สะอาด

อินฺทฺริยสมตฺตปฺปิปาทนา คือ ยังอินทรีย์ ๕ ให้สม่ำเสมอ

ทฺุปฺปญฺญปฺุคฺคปรีวชฺชนตา คือ เว้นบุคคลผู้โง่เขลาเบาปัญญา

ปญฺญวณฺตปฺุคฺคเสวนตา คือ คบหาสมาคมกับท่านผู้มีปัญญา

^{๑๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ. ๕), พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์, หน้า ๓๑.

^{๑๖} อ่างแล้ว

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑ - ๓๓.

ตทิมุตตดา คือ น้อมใจไปในอารมณ์ของพระกรรมฐานนั้นๆ มีสติปัญญา ๔ เป็นต้น

แต่ในพระบาลีได้กล่าวถึงเหตุให้เกิดปัญญาตามพระบาลีมี ๒ ประการ คือ โยนิโส-
มนสิการ และ พหุสิการ^{๒๒}

เมื่อกล่าวโดยองค์ธรรมของปัญญาแล้วได้ ๕๗ ประการ คือ ชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ
๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์กถาว่า “ขนฺธายตนธาตุอินฺทริยวเสน สดฺตปญ-
ญาสวโร ชมฺมปฺปเกโท ทสฺสโต แปลว่า ท่านแสดงประเภทแห่งธรรม คือ องค์ธรรมไว้ ๕๗
ประการ ด้วยอำนาจแห่งชั้น อายุคนะ ชาติ และอินทรีย์ ดังนี้”^{๒๓}

จากการศึกษาตามรูปศัพท์และความหมายของวิปัสสนาสรุปได้ว่า ความเห็นแจ้งเกิด
จากการฝึกอบรมปัญญาจนรู้ซัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเองการฝึกอบรมปัญญา
ให้เกิดความรู้แจ้ง^{๒๔} ได้แก่ปริญา ๓^{๒๕} (ด้วยปัญญาขั้นรู้ ขั้นพิจารณา และขั้นกำหนดละ)

ค การเจริญวิปัสสนา ๒ วิธี

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย นวกนิบาตได้กล่าวถึงแนวทางในการปฏิบัติกัมมัฏฐานไว้ ๒
ประการคือ สมถะอย่างหนึ่ง และวิปัสสนาอย่างหนึ่ง ซึ่งทั้ง ๒ อย่างนั้นอาศัยกันและกันดังนี้

อิช ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กามเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ชมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจาริ วิเวกฺขํ ปิตี
สุขํ ปจฺมํ ฆานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. โส “ยเทว ตตฺถ โหติ รูปคตํ เวทนาคตํ สญฺญาคตํ
สังขารคตํ วิญฺญานคตํ”, เต ชมฺเม อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺหาโต สลฺลโต อฆโต
อาพาธโต ปรโต ปโลกโต สุลฺลโต อนตฺตโต สมฺนุปฺสฺสติ^{๒๖}

แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ สัจแล้วจากกามคุณ สัจแล้วจาก
อกุศลกรรม บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุขที่เกิดแต่วิเวกอยู่ เชย้อมหยั่งเห็น
ธรรมเหล่านั้นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน ในขณะที่เกิดปฐมฌานนั้น ว่า ไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ เหมือนโรค เหมือนไฟ เหมือนหนาม ไม่ดีงาม เหมือนโรค เป็นสภาพอื่นจาก

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓/๒๖๘.

^{๒๓} พระธรรมธีรราชฆานุมณี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ. ๕), พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์, หน้า ๑๓.

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๒๔๒, อ.จ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

^{๒๕} พุ.ม. (ไทย) ๒๕/๖๓-๖๗/๑๓-๑๗๘.

^{๒๖} อ.จ.นวก. (บาลี) ๒๓/๒๒๐/๔๘๓.

ตัวตน แดกสลาย ว่างเปล่า ไม่ใช่ตัวตน^{๒๗}

ด้วยเหตุนี้จึงสรุปการเจริญวิปัสสนาไว้ ๒ อย่างคือ สมถยานิก และวิปัสสนายานิก ดังนี้
 สมถยานิก คือ การเจริญสมถะจนได้ปฐมฌานก่อน แล้วกำหนดวิปัสสนา ดังมีหลักฐาน
 ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า “อรุเป วิปัสสนาภินเวโส เขญฺญเยน สมถยานิกสุส โหติ”^{๒๘}
 แปลว่า “การเริ่มต้นเอาใจใส่กล่าวคือการเริ่มต้นกำหนดพิจารณาวิปัสสนาโดยนำเอานามธรรมเป็น
 อารมณีนั่น โดยส่วนมากแล้ว ฟังทราบว่าเป็นวิธีของสมถยานิกบุคคล”^{๒๙} สำหรับนัยนี้ มหา
 ลีศยาตอได้อธิบายไว้ว่า “การนำเอารูปธรรมมาพิจารณาเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาเป็นอันดับแรกนั้น
 ไม่ใช่จะมีไม่ได้ แต่มีน้อยมาก”^{๓๐} หมายความว่า การกำหนดรู้รู้อารมณ์ที่ปรากฏชัดเมื่อออกจากฌาน
 แล้ว อันได้แก่ นามธรรมคือ ฌานจิตอุปบาทในปัจจุบันขณะนั้น หทัยรูปอันเป็นที่ตั้งของจิต หรือ
 รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดจากจิต ซึ่งต่างจากวิปัสสนายานิกอันกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบัน
 ขณะนั้นๆ ซึ่งไม่ต้องบรรลุฌานจึงกำหนดรู้รูปนามในขณะที่เห็นเป็นต้น

วิปัสสนายานิก คือ การเจริญวิปัสสนาล้วนๆ ดังมีหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิ
 มรรคมหาฎีกา ว่า “รุเป วิปัสสนาภินเวโส เขญฺญเยน วิปัสสนายานิกสุส โหติ” แปลว่า “การเริ่มต้น
 เอาใจใส่กล่าวคือ การเริ่มต้นกำหนดพิจารณาวิปัสสนาโดยนำเอารูปธรรมเป็นอารมณ์นั้น โดย
 ส่วนมากแล้ว ฟังทราบว่าเป็นวิธีของวิปัสสนายานิกบุคคล” สำหรับนัยนี้มหาลีศยาตออธิบายว่า
 เป็นการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏในปัจจุบัน หมายความว่า วิปัสสนายานิกเป็นการเจริญสติรู้เท่าทัน
 สภาวะการเห็นซึ่งเป็นจิตและเจตสิก รูปอันเป็นที่ตั้งของนามธรรมเหล่านั้น และสิ่งที่พบเห็น ในขณะที่
 ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส เพราะผู้ปฏิบัติไม่สามารถรู้รูปนามได้ ๒ หรือ ๓ อย่างในขณะเดียวกันได้ และ
 การบรรลุธรรม (อรหัตตผล) โดยมีได้รับรู้รูปนามทั้งหมดก็มี ดังหลักฐานที่พบในคัมภีร์อรรถกถาว่า
 “สาวกา หิ จตฺตุนํ ธาตุนํ เอกเทศเมว สมมุติจฺวา นิพฺพานํ ปาปฺพนฺติ”^{๓๑} แปลว่า “โดยแท้จริงแล้ว

^{๒๗} อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาลีศยาตอ), วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับ
 สมบูรณ์), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์น ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓),
 หน้า ๑๘๕.

^{๒๘} วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๒/๔๗๐.

^{๒๙} อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาลีศยาตอ), วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์),
 แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๑๘๕.

^{๓๐} อ้างแล้ว.

^{๓๑} ม.อ. (บาลี) ๑/๕๗.

สาวกทั้งหลายยังเห็นธาตุ ๔ เพียงบางส่วน แล้วย่อมบรรลุพระนิพพาน”^{๑๒} ดังมีตัวอย่างเรื่องพระอรหันต์ ๔ รูปมีปรากฏในสพยคนสังยุต^{๑๓} และมีตัวอย่างการบรรลุธรรมของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ที่ค้นพบในอนุปาทสูตร^{๑๔} ซึ่งท่านได้กล่าวรายละเอียดไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค^{๑๕} หมายความว่า พระสารีบุตรมิได้เข้าฌานอย่างหนึ่งแล้วกำหนดรู้ธรรม ๑๖ อย่างนั้นตามลำดับ แต่ท่านเข้าฌานหนึ่งๆ แล้วออกจากฌาน แล้วจึงกำหนดรู้ธรรมดังกล่าวทีละครั้งที่ละรอบ ๑๖ ครั้งหลักจากออกจากฌานหนึ่งๆ

๒.๒ สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ คือหลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ พระพุทธองค์ทรงแสดงสติปัฏฐาน ๔ ที่นิคมของชาวกรุง ชื่อกัมมาสรัम्मะ แคว้นกรุง เพราะชาวกัมมาสรัम्मนิคม ให้ความสำคัญในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ไม่เว้นแม้แต่พวกทาส กรรมกร และบริวารชน^{๑๖} ผู้ศึกษาจึงได้สืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวกับหลักสติปัฏฐาน ๔ ในงานวิจัยนี้จะได้อธิบายถึงความหมาย องค์ธรรม และประเภท ดังนี้

ก วิเคราะห์สติปัฏฐาน ๔ โดยลัทธินัย

สติปัฏฐาน ตามหลักคัมภีร์ไวยากรณ์ประกอบด้วย สติ + ปฏฐาน

คำว่า “สติ” ประกอบขึ้นจากรากศัพท์ คือ สร ธาตุ มีความหมายว่า คิด ระลึก ลบ ร ที่สุดธาตุ^{๑๗} (คัมภีร์บาลีมูลกัจจายนสูตร สูตรที่ ๕๘๖ : รกาโร จ.) รวมกับ ตี ปัจจัยนามกิตต์^{๑๘} (สร + ตี) (คัมภีร์บาลีมูลกัจจายนสูตร. สูตรที่ ๕๕๓ : อิตถิมคยโว วา.) มีรูปวิเคราะห์ว่า “สรวติ จินเตตติ สติ” หมายถึง “กิริยาที่ระลึกได้” หรือประกอบขึ้นจากรากศัพท์คือ สร ธาตุ มีความหมาย

^{๑๒} อังใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิขยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๑๖๑.

^{๑๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๕/๑๘๐.

^{๑๔} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๕๓/๗๗.

^{๑๕} พ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๑/๕๕.

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑.

^{๑๗} รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ไวยากรณ์บาลี ตามแนว กัจจายนวยากรณ์ โมคคัลลานวยากรณ์ ลัทธินิติปกรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๗.

^{๑๘} รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ไวยากรณ์บาลี ตามแนว กัจจายนวยากรณ์ โมคคัลลานวยากรณ์ ลัทธินิติปกรณ์, หน้า ๑๐๘.

ว่าเบียดเบียน รวมกับ อ ปัจจย, ลบ ร ที่สุดธาตุ (สร + อ) มีรูปวิเคราะห์ว่า “ปมาทฺ สรติ หีสติติ” สติ หมายถึง “ธรรมชาติผู้เบียดเบียนความประมาท”^{๓๕}

คำว่า “ปฏฺฐาน” ประกอบขึ้นจากรากศัพท์คือ ป + ฐา + ญ

ป บทหน้า รวมกับ ฐา ธาตุ ในความหมายว่า ตั้งอยู่ รวมกับ ญ ปัจจยนามกิตต์โดย ซ่อน ญ แล้วแปลง ญ เป็น อน^{๓๖} มีรูปวิเคราะห์ว่า “ปติฏฺฐาติ เอตฺถาติ ปฏฺฐาน” หมายถึง “ที่เป็นที่ตั้ง” หรือประกอบขึ้นจากรากศัพท์ดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่มีรูปวิเคราะห์ได้อีกอย่างหนึ่งว่า “เตสุ อารมฺมณฺสุ โอกฺกนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา อุปฏฺฐานโต ปฏฺฐาน” หมายถึง “ภาวะที่ยังลงตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย”

หรือประกอบขึ้นจากรากศัพท์ดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่ยังมีรูปวิเคราะห์ได้อีกอย่างหนึ่งว่า “ปฏฺฐเปตฺตพฺพโต ปวตฺตยิตฺตพฺพโต ปฏฺฐาน” หมายถึง “ภาวะที่พึงตั้งให้มั่นคือ พึงให้เป็นไป”^{๓๗}

คำว่า ปฏฺฐานในอรรถกถาสติปัฏฺฐานสูตร ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์ปัญจสุทฺถนี อรรถกถา มัชฌิมนิกาย มูลปธานสกัถา ชื่อว่า ปฏฺฐาน เพราะตั้งไว้ อธิบายว่า เข้าไปตั้งไว้ คือ ก้างลง แล่นไป เป็นไป ดังนั้น ปฏฺฐาน คือ สตินั่นเอง จึงชื่อว่า สติปัฏฺฐาน^{๓๘}

เมื่อรวมคำว่า “สติ” กับ “ปฏฺฐาน” เป็นคำว่า “สติปัฏฺฐาน” หมายถึง “อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งสติ” โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “สตฺติยา กรณฺณตฺตยา ปฏฺฐานํ ปฏฺฐเปตฺตพฺพํ สติปัฏฺฐาน” แปลว่า “ที่ตั้งของสติ การตั้งสติ อารมณ์เป็นที่ตั้งสติ”^{๓๙}

หรือความหมายว่า “ที่ตั้งของสติ” โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “ปติฏฺฐาติ เอตฺถาติ ปฏฺฐานํ, สตฺติยา ปฏฺฐานํ สติปัฏฺฐานํ” แปลว่า “ที่ตั้งของสติ หมายถึงอารมณ์ของสติ ๔ อย่าง ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม”

หรือความหมายว่า “สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ” โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “ปฏฺฐเปตฺตพฺพนฺติ ปฏฺฐานํ, สตฺติยา ปฏฺฐานํ สติปัฏฺฐานํ” แปลว่า “สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ” หมายถึง “การลวงความ

^{๓๕} อังใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ช.ธ. ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์ เล่ม ๒, หน้า ๖๕๕.

^{๓๖} อังถึง คัมภีร์บาลีมูลกัจจายนสูตร. สูตรที่ ๖๒๒ : ๕๖๐. อนกา ๒๖๖. อังใน พระมหาสมปอง มุทิโต, มูลนिरุติ กัจจายนสูตร ธาตวนุกรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๕), หน้า ๔๒.

^{๓๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ช.ธ. ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์ เล่ม ๒, หน้า ๓๘๓.

^{๓๘} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๖๕๗.

^{๓๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ช.ธ. ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์ เล่ม ๒, หน้า ๖๕๕.

ยินดียินดีร้าย” หรือมีความหมายว่า “สติที่เข้าไปตั้งไว้, สติที่ตั้งไว้มั่น” โดยมีรูปศัพท์วิเคราะห์ว่า “ปฏิจาตติ ปฏิจานํ, สติเยว ปฏิจานํ สติปฏิจานํ”

แปลว่า “สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งมั่น”^{๔๔}

จากการวิเคราะห์ศัพท์ สติปฏิจาน หมายถึงกิริยาที่ระลึกได้ อารมณ์ที่ตั้งแห่งการระลึก สภาวะที่พึงตั้งไว้เพื่อเบียดเบียนความประมาท ภาวะที่ยังลงตั้งมั่นในอารมณ์ ๔ ประการคือกาย เวทนา จิต ธรรม

ข วิเคราะห์สติปฏิจาน ๔ โดยอรรถนัย

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก สติปฏิจาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติหรือการปฏิบัติโดยมีสติเป็นประธาน คือ การปฏิบัติด้วยการตั้งสติไว้ที่ฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม^{๔๕}

ในคัมภีร์อรรถกถา สติปฏิจาน หมายถึง ที่ตั้งของสติ อารมณ์ของสติ ได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ การล่วงความยินดียินดีร้าย สติที่เข้าไปตั้งไว้ สติที่ตั้งมั่น^{๔๖}

ในปกรณ์วิเสส สติปฏิจาน หมายถึง สติที่เล่นไปตั้งอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย แต่จำแนกจิตไปตั้งไว้ ๔ ฐาน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม โดยกำหนดเห็นว่าอารมณ์เหล่านั้นไม่งาม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงเรียกว่า สติปฏิจาน ๔^{๔๗}

ในคัมภีร์วิปัสสนาธุระ ท่านได้แสดงหลักสติปฏิจาน ๔ ไว้ในปริจเฉทที่ ๔ ว่า “การกำหนดรู้อาการที่ปรากฏตามความเป็นจริง และการเข้าไปรู้อาการที่ปรากฏนั้น โดยมีการเทียบเคียงกับหลักฐานที่มาในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกา”^{๔๘}

ดังนั้น สติปฏิจาน หมายถึง อารมณ์และธรรมเป็นที่ตั้งของสติ การปฏิบัติโดยมีสติเป็นประธาน สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ สติที่ตั้งมั่น สติที่เล่นไปในอารมณ์ของสติ ๔ ประการคือ กาย เวทนา จิต และธรรม โดยกำหนดเห็นว่าอารมณ์เหล่านั้นไม่งาม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

^{๔๔} อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปฏิจานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔.

^{๔๕} อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๔๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๕๔๓-๕๔๔.

^{๔๗} อ้างใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๔.

^{๔๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุระ, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑๓.

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีว่า “ยสุมา ปน กายเวทนา-จิตตมเมสุ กญจิ ฆมมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ, ตสุมา เตปิ อิมินาว มกุเคน โสก-ปริเทเว สมตฺกุนตาติ เวทิตฺตฺวา.”^{๔๕} แปลว่า “ชื่อว่าการไม่ถูกต้องธรรมบางอย่างในกาย เวทนา จิต และสภาวะธรรมทั้งหลายแล้ว ภาวนาไม่มีเลย แม้สันตติอำมาตย์และนางปฎาจารา ได้ล่วงความ เสรีโสภณและความคร่ำครวญด้วยหนทาง คือ สติปัฏฐาน ๔ นี้”

แสดงว่าทั้งสันตติอำมาตย์และนางปฎาจารา ต้องกำหนดสภาวะธรรมอย่างไรอย่างหนึ่ง ในกาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม ตามแนวทางของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จนสามารถพ้นจากความ โสภณ ความคร่ำครวญ แล้วจึงบรรลุธรรมในที่สุด

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย พระพุทธองค์ตรัสว่า “ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา วาโยธาตุ, ยา จ พาหิรา วาโยธาตุ, วาโยธาตุเรเวสา. ตํ ‘เนตํ มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อตฺตา’ ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปยุถาย ทฺวฺจฺจ พุทฺ”^{๔๖} แปลว่า “วาโยธาตุภายในก็ดี ภายนอกก็ดี มีอยู่ วาโยธาตุ เหล่านี้ทั้งหมดก็คือวาโยธาตุนั้นแหละ (ภิกษุ) พึงกำหนดวาโยธาตุนี้ให้เห็นตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่ใช่ของเรา นี้ไม่ใช่ตัวเรา นี้ไม่ใช่อัตตาตัวตนของเรา” พระองค์ทรงสอนให้กำหนดธาตุลม ซึ่ง เป็นการกำหนดธาตุมนสิการ จัดอยู่ในกายนุปัสสนาในสติปัฏฐาน ๔

ในสามัญญผลสูตร พระองค์ทรงสอนให้เจริญวิปัสสนา ด้วยการกำหนดรูปรูปกายเป็น อารมณ์ว่า รูปรประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งไม่เที่ยง มีความแตกสลายไปเป็นธรรมดา^{๔๗} การกำหนดรูป จัดเป็นการกำหนดขั้น ๕ ที่อยู่ในธัมมานุปัสสนาในสติปัฏฐาน ๔

ในมาลุงกยปุตตสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนให้มาลุงกยบุตรเป็นผู้มีสติ รู้เท่าทัน สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในขณะที่อายตนะภายใน และภายนอกกระทบกัน จะทำให้เป็นผู้ไม่กำหนัดติดใจในสภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้น^{๔๘} การกำหนดอายตนะจัดอยู่ในธัมมานุปัสสนาในสติปัฏฐาน ๔

การเจริญวิปัสสนา จึงหมายถึง การเจริญปัญญาจนเห็นขั้น ๕ (รูปกับนาม) ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา การปฏิบัติวิปัสสนาจึงต้องมีขั้น ๕ (รูปนาม) เป็นอารมณ์ และการปฏิบัติ วิปัสสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อการบรรลุมรรค ผล นิพพาน ที่เป็นจุดหมายสูงสุดในการเจริญวิปัสสนา

^{๔๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๒. และ วิสุทฺธิ. มหาฎีกา (บาลี) ๒/๒๔.

^{๔๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๑๕/๕๒.

^{๔๗} ที.ล. (ไทย) ๕/๒๓๔/๗๗.

^{๔๘} คูรายละเอียดยใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๕/๕๕-๑๐๕.

โดยมีพุทธคำสรรบรองไว้ในอังกษยสูตรว่า “ภิกษุใดต้องการบรรลุอรหัตตผล พึงทำสติให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบกรรมเครื่องสงบใจภายในตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนาเถิด”^{๕๓}

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน^{๕๔} ดังนั้นการเจริญวิปัสสนาคือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพราะมีรูปนามเป็นอารมณ์ และมีจุดหมายเดียวกันคือ การบรรลุมรรค ผล นิพพาน จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ทราบว่า การเจริญวิปัสสนาก็คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั้นเองมีความแตกต่างกันเพียงพยัญชนะเท่านั้น แต่มีใจความเป็นอย่างเดียวกัน

ค องค์ธรรมของสติปัฏฐาน

ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่ฌนิกาย มหาวรรค แบ่ง สติปัฏฐานเป็น ๔ หมวด คือ กายานุปัสสนา เป็นการกำหนดรู้กายในกายซึ่งประกอบด้วย อานาปานบรรพ อิริยา-พลบรรพ สัมปชัญญะบรรพ ปฏิกุลมนสิการบรรพ ชาตุมนสิการบรรพ นวสีวลิกบรรพ^{๕๕}

เวทนานุปัสสนา เป็นการกำหนดรู้เวทนาในเวทนา เช่น สุขเวทนาจึงรู้ว่าเป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนาจึงรู้ว่าเป็นทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาจึงรู้ว่าเป็นอทุกขมสุขเวทนาเป็นต้น^{๕๖}

จิตตานุปัสสนา เป็นการกำหนดรู้จิตในจิต เช่น จิตมีราคะจึงรู้ว่ามีราคะ จิตปราศจากราคะจึงรู้ว่ามีจิตปราศจากราคะเป็นต้น^{๕๗}

และ ธรรมานุปัสสนา เป็นการกำหนดรู้ธรรมในธรรมซึ่งประกอบด้วย นิเวธบรรพ ขันธบรรพ อายตนะบรรพ โพชฌงค์บรรพ สัจจบรรพ^{๕๘}

ข ประเภทของสติปัฏฐาน

พระพุทธองค์ทรงแสดงสติปัฏฐานไว้ในกัมภีร์ที่ฌนิกาย มหาวรรคว่า เป็นทางสายเดียวที่ทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ พ้นจากความโศกและปริเทวะ สามารถดับทุกข์และโทมนัส ทำให้บรรลุอุบายธรรม และทำนิพพานให้แจ้ง ทางสายนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประกอบด้วย

^{๕๓} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๕/๖๑-๖๒.

^{๕๔} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

^{๕๕} คุรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๔-๒๕๓/๒๕๓-๒๖๓.

^{๕๖} คุรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๘/๒๖๓-๖๔.

^{๕๗} คุรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๕/๒๖๔.

^{๕๘} คุรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๐-๒๕๕/๒๖๕-๒๖๖.

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดรู้กาย ๖ หมวด คือ หมวดลมหายใจ หมวดอริยาบถ ๔ หมวดอริยาบถย่อย หมวดสิ่งปฏิกุศล หมวดธาตุ และหมวดป่าช้า ๕ ประเภท

๒. เวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดรู้เวทนา ๕ ประการ เช่น สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา เป็นต้น

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดรู้จิต ๑๖ ประการ เช่น จิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตมีโมหะ เป็นต้น

๔. ฌมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดรู้สภาวะธรรม ๕ หมวดคือ นิเวศน์ ๕ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และสัจจะ ๔

ในธรรมทั้ง ๔ หมวดดังกล่าว หากผู้ใดเจริญสติครบบริบูรณ์ พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์เอาไว้ว่า “เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน ๑ หรือ เมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี ๑”^{๕๕}

๒.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก เล่ม ๑ ภาค ๔^{๖๐} ท่านกล่าวถึงวิปัสสนาภูมิว่า ชั้นปัญญาจะ (ภูต) เพราะเกิดด้วยปัจจัยและเพราะมีอยู่โดยปรมาตถ์ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ภูตมิทํ ภิกขเว สมณุปัสสธ แปลว่า ภิกขุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกำหนดรู้ชั้นปัญญาจะนี้”^{๖๑} การเห็นโดยความเป็นจริง โดยไม่วิปริต โดยมีลักษณะและโดยสามัญลักษณะ เพราะชั้นปัญญาจะนี้เป็นเพียงนามรูป หมายความว่า การกำหนดรู้ชั้นปัญญาจะนี้เป็นเพียงนามรูป โดยความเป็นนามรูปพร้อมด้วยปัจจัยอย่างนี้ ในนามรูปนั้น ธรรมทั้งหลายมีปฐวีธาตุ เป็นต้น เหล่านี้เป็นรูป ธรรมทั้งหลายมีผัสสะ เป็นต้น เหล่านี้เป็นนาม ชั้นปัญญาจะเหล่านี้เป็นลักษณะเป็นต้นของนามรูปเหล่านั้น อวิชาเป็นต้นเหล่านั้นเป็นปัจจัยของนามรูปเหล่านั้น และด้วยอนิจจานุปัสสนาเป็นต้นอย่างนี้ว่า “ธรรมเหล่านี้ทั้งหมดไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วเสื่อม เพราะ ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เพราะไม่เที่ยงจึงเป็นทุกข์ เพราะเป็นทุกข์ จึงเป็นอนัตตา”^{๖๒}

^{๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๐/๒๓๖-๓๓๗.

^{๖๐} พุ.อติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๓๓๕.

^{๖๑} พุ.อติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๓๓๕.

^{๖๒} พุ.อติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๓๓๕.

๑) ชั้น ๕^{๖๓} หมายถึงหมวดหมู่ กอง ประกอบด้วยรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น รวมเป็น ๕ กอง

๒) อาตณนะ ๑๒^{๖๔} หมายถึงความเชื่อมต่อประกอบด้วยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ จัดเป็นคู่คือตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพารมณ์ มโน กับ ธรรมารมณ์

๓) ธาตุ ๑๘^{๖๕} หมายถึงสภาวะที่ทรงหน้าที่ของตนไว้ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตรธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุฯลฯ

๔) อินทรีย์ ๒๒^{๖๖} หมายถึงความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ได้แก่ จักขุนทรีย์ยัง ดินทรีย์ยัง ฆานินทรีย์ยัง ชิวหินทรีย์ยัง กายินทรีย์ยัง มนินทรีย์ยัง ฯลฯ

๕) อริยสัจ ๔^{๖๗} หมายถึงความจริงอันห่างไกลจากข้าศึกคือกิเลส ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

๖) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒^{๖๘} หมายถึง การที่กรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นเพราะอาศัย อวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวทะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

เมื่อทราบองค์ประกอบในวิปัสสนาภูมิดังกล่าวแล้ว ต่อไปจะได้กล่าวถึงการสงเคราะห์วิปัสสนาภูมิเข้าในรูปนาม ดังนี้

ก สงเคราะห์วิปัสสนาภูมิเป็นรูปนาม

การสงเคราะห์วิปัสสนาภูมิอันได้แก่ชั้น ๕ เป็นต้นนั้น โดยการจัดเข้าในรูปและนามตามสภาวะลักษณะของธรรมที่ปรากฏได้ ดังนี้

(๑) ชั้น ๕^{๖๙} ได้แก่ รูปชั้น เป็นรูป เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น เป็นนาม

^{๖๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑-๒๓/๓๗-๔๓.

^{๖๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๔-๑๖๑/๑๑๒-๑๑๖.

^{๖๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓- ๑๘๔/๑๔๒-๑๔๖.

^{๖๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๕-๒๒๐/๑๕๗-๒๐๒.

^{๖๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๕-๒๐๕/๑๖๓-๑๗๓.

^{๖๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕-๒๔๒/๒๑๕-๒๒๓.

^{๖๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑-๒๓/๓๗-๔๓.

(๒) อาตยนะ ๑๒^{๑๐} ได้แก่ อาตยนะภายใน ๖ และอาตยนะภายนอก ๖ จัดเป็นคู่ได้
ดังนี้ตรงกับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพารมณ์ มโนกับชัมมารมณ์ เป็นทั้ง
รูปทั้งนาม

(๓) ธาตุ ๑๘^{๑๑} ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ เป็นทั้งรูปทั้งนาม

(๔) อินทรีย์ ๒๒^{๑๒} ได้แก่ จักขุนทรีย์ัง โสตินทรีย์ัง ฆานินทรีย์ัง ชิวหินทรีย์ัง
กายินทรีย์ัง มนินทรีย์ัง ฯลฯ เป็นทั้งรูปทั้งนาม

(๕) อริยสัจ ๔^{๑๓} ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป็นทั้งรูปทั้งนาม

(๖) ปฏิจสุมุปบาท ๑๒^{๑๔} หมายถึง การที่ธรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นเพราะอาศัย
อวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี.เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุ
ปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดมีด้วยประการฉะนี้ เป็นทั้งรูปและนาม

วิปัสสนาภูมิ ๖ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ของวิปัสสนา มีถึง ๖ ภูมิ แต่เมื่อ
สงเคราะห์แล้วเหลือเพียง รูปกับนาม ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้ศึกษาจะขอยกเพียงขั้น ๕ มา
ประกอบการอธิบายถึงแนวทางการเจริญวิปัสสนากาวนา

ต่อไปจะแสดงอรรถวิเคราะห์แห่งวิปัสสนาภูมิที่ ๑ คือ ขั้นตามนัยแห่งพระคัมภีร์ ดังนี้

ข วิเคราะห์ศัพท์ “ขนฺธ” ตามหลักถัททนัย

คำว่า “ขนฺธ” ประกอบขึ้นจากรากศัพท์คือ ขาท ธาตุในความหมายว่า เกี่ยวกิน แล้ว
แปลง ขาท เป็น ขนฺธ รวมกับ อ ปัจจัย (ขาท ธาตุ + อ ปัจจัย) มีรูปวิเคราะห์ว่า “ขาทติ อวยวนฺติ
ขนฺโธ” มีความหมายว่า “ผู้เกี่ยวกินอวัยวะ”^{๑๕}

หรือประกอบขึ้นจากรากศัพท์คือ ขาท ธาตุ + ต ปัจจัย โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “ขาทติ
อวยเวติ ขนฺโธ” มีความหมายว่า “หม้ออันเป็นที่รวมส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน”^{๑๖}

^{๑๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๔-๑๖๑/๑๑๒-๑๑๖.

^{๑๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓- ๑๘๔/๑๔๒-๑๔๖.

^{๑๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๕-๒๒๐/๑๕๗-๒๐๒.

^{๑๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๕-๒๐๕/๑๖๓-๑๗๓.

^{๑๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕-๒๔๒/๒๑๕ - ๒๒๓.

^{๑๕} อ้างใน พระธรรมกิตติวงศ์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์ เล่ม ๑, หน้า
๒๐๕ - ๒๐๖.

^{๑๖} ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, พระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๘.

หรือประกอบขึ้นจากรากศัพท์คือ ขชช ธาตุในความหมายว่า กิน แล้วแปลง ขชช เป็น ขนุช รวมกับ อ ปัจจัย (ขชช ธาตุ + อ ปัจจัย) มีรูปวิเคราะห์ว่า “ชาติชราที่หิ อเนเกหิ ทุกเขหิ ขชชติ ขาทิยตีติ ขนุโ” มีความหมายว่า “ส่วนอันทุกข์กัดกิน มีความเกิด ความแก่ ความตาย เป็นต้น”^{๓๖}

หรือประกอบขึ้นจากรากศัพท์คือ ข คัพท + ธา ธาตุ + อ ปัจจัย โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “ขิ สุลญาณการิ ธาเรตีติ ขนุโ.” มีความหมายว่า “สภาวะที่ทรงไว้ซึ่งความว่างเปล่าจากตัวตน”^{๓๗}

จากการวิเคราะห์ศัพท์ ขนุช หมายถึงส่วนที่ชำระอินทรีย์ไว้ ผู้เกี่ยวกินอวัยวะ ส่วนอันเขาขูดขึ้นด้วยญาณ ส่วนที่ทุกข์กัดกิน มีความเกิด ความแก่ เป็นต้น

ค ความหมายของ “ขนุช” ตามหลักอรรถนัย

ในพระไตรปิฎก “ขนุช” หมายถึงกอง มีทั้งหมด ๕ กอง อันประกอบด้วย รูปขันธ์ (กองรูป) รูปร่างใดอย่างหนึ่ง... เวทนาขันธ์ (กองเวทนา) เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาขันธ์ (กองสัญญา) สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขารขันธ์ (กองสังขาร) สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง... และวิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ) วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง... ที่เป็นอนาคต อดีต ปัจจุบัน ที่เป็นภายในตน ภายนอกตน ที่หยาบ ละเอียด ชันดำ ประณีต ไกล หรือใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน เรียกว่า รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์^{๓๘}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ขันธ์ ได้แก่ ขันธ์ ๕^{๓๙} ประกอบด้วย รูปขันธ์ ที่มีธรรมชาติเสื่อมสลายและทรุดโทรมไป เพราะปัจจัยต่าง ๆ มีหนาว เป็นต้น และนามขันธ์ ๔ ประกอบด้วย เวทนาขันธ์ ที่มีธรรมชาติเสวยอารมณ์ สัญญาขันธ์ ที่มีธรรมชาติแห่งความจำได้ สังขารขันธ์ ที่มีธรรมชาติประสมเจตสิก และวิญญาณขันธ์ ที่มีธรรมชาติแห่งความรู้แจ้งเป็นลักษณะ^{๔๐}

^{๓๖} พระธรรมกิตติวงศ์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์ เล่ม ๑, หน้า ๒๐๕.

^{๓๗} อ้างถึง อคฺคควสมหาเถร, สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา. คาถาที่ ๑๕๗, (อย่างกึ่ง : โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา, ๒๕๒๑), (อักษรพม่า). และพระพุทธรูปมหาเถร, รูปสิทธิปกรณ์, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, ๒๕๐๗). อ้างใน พระอัครกวีสังเคราะห์, สัททนีติธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, แปลโดย พระมหานิมิตร์ ธรรมสาโร ป.ธ.๘, และจํารูญ ธรรมดา ประกาศนียบัตรบาลีชั้นสูง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๖๗๔.

^{๓๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑-๑๖.

^{๓๙} อ้างถึง ชีวิตคือขันธ์ ๕ อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕ – ๓๑.

^{๔๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑ ฉบับมหายานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๘๘.

คัมภีร์วิมุตติมรรคให้ความหมายว่า ชั้นนี้หมายถึง ประเภท หรือ กลุ่ม มี ๕ ประเภท หรือ ๕ กลุ่มคือ รูป (สิ่งที่สามารถเห็นได้) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (การปรุงแต่ง) วิญญาณ (ความรู้)^{๒๒}

ดังนั้น ชั้นนี้ จึงหมายถึง กอง กองแห่งธรรม กลุ่มธรรม อตภาพร่างกาย เป็นที่รวม ส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นกลุ่ม เป็นสภาวะที่ทรงไว้ซึ่งความว่างเปล่าจากตัวตน เป็นสภาวะที่ถูก ขุดเจาะ ถูกความทุกข์เกี่ยวกิน มี ๕ กอง ประกอบด้วย

๑) รูปชั้นนี้ มีสภาพเสื่อมสลายไปทรุดโทรมไป เพราะปัจจัยมีหนาวร้อน เป็นต้น องค์กรธรรมได้แก่ รูป ๒๘

๒) เวทนาชั้นนี้ การเสวยอารมณ์ องค์กรธรรมได้แก่เวทนาเจตสิกในจิต ๘๕

๓) สัญญาชั้นนี้ ธรรมชาติความจำได้ องค์กรธรรมได้แก่ สัญญาเจตสิก ๘๕

๔) สังขารชั้นนี้ กองสังขาร ธรรมชาติที่ประสมกับเจตสิก องค์กรธรรม ได้แก่เจตสิก ๕๐ ดวง (เว้นเวทนา สัญญา) ในจิต ๘๕ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวง

๕) วิญญาณชั้นนี้ กองวิญญาณ มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ องค์กรธรรมได้แก่ จิต ๘๕ หรือ ๑๒๑ ดวง

เพราะฉะนั้น ชั้นนี้ ๕ จึงหมายถึงชีวิตของคนเรานี่เอง ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ที่เกิดมานั้นประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ ประการนี้ ถ้าหากไม่ครบองค์ประกอบดังกล่าวก็ถือว่า หมดชีวิต หรือ เรียกอีกอย่างว่า ดายนั่นเอง ประโยชน์ในการรู้จักชั้นนี้ ๕ ก็เพราะว่า ชั้นนี้ ๕ เป็น ทุกขสิ่งทีควรกำหนดรู้ ค้นหาเป็นสมุทัยสิ่งทีควรละ ความดับของชั้นนี้เป็นทุกขนิโรธทีควรกระทำ ให้แจ้ง..การเจริญสติกำหนดรู้ชั้นนี้ ๕ ทีปรากฏชัดในปัจจุบันขณะตามความเป็นจริง และสามารถ บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันได้^{๒๓}

ต่อไปจะกล่าวถึงลำดับญาณทั้ง ๑๖ หรือ โสฬสญาณตามที่ท่านพระโศภณมหาเถระ ได้ รวบรวมเอาไว้ในวิปัสสนานัย เล่ม ๒^{๒๔} และวิปัสสนาธุณี ดังนี้

^{๒๒} อ่างใน พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต), (กรุงเทพฯ : บริษัทเคสดีไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒๕.

^{๒๓} อ่างใน พระโศภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๓๖๖.

^{๒๔} พระโศภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๑ - ๔๕๐.

๒.๔ โสฬสญาณ

พระโสภณมหาเถระ ท่านได้รวบรวมเรื่องญาณ ๑๖ หรือ โสฬสญาณนี้ไว้ในหนังสือ วิปัสสนาธุณี ปริจเฉทที่ ๖^{๕๕} ซึ่งจัดเป็นความหมจดจดทางปัญญาอย่างแท้จริงตั้งแต่การกำหนดรู้รูปนามทางทวาร ๖ เป็นต้นไป โดยเน้นการเปรียบเทียบกับหลักฐานที่ค้นพบในพระบาลี อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ ตรงกับทิกฺขุวิสุทฺธิ ดังข้อความว่า “นามรูปานํ ยถาทสฺสนํ ทิกฺขุวิสุทฺธิ นาม”^{๕๖} แปลว่า “การหยั่งเห็นรูป คือ สภาวะแปรปรวนไปเป็นตามเหตุปัจจัย และนาม คือ สภาพนุ่มไปสู่อารมณ์ หรือ รู้อารมณ์ตามความเป็นจริง ชื่อว่า ทิกฺขุวิสุทฺธิ”^{๕๗} ท่านอธิบายว่า “ผู้ ที่รู้เห็นสภาวะของรูปนามตามความเป็นจริงว่า รูปมีสภาพแปรปรวนหรือ ไม่รู้อารมณ์ ส่วนนามมี สภาพนุ่มไปสู่อารมณ์ ย่อมไม่รู้สีกว่ามีตัวตน ในขณะที่นั้นจะรู้สึกถึงความต่างกันของรูปนาม”^{๕๘}

ด้วยเหตุนี้ญาณนี้จึงเป็นปัญญาในขั้นแยก รูปนามออกจากกันได้ตามเป็นจริง

๒. ปัจจัยปริคคหญาณ ตรงกับกังขาวิตรณวิสุทฺธิดังข้อความว่า “เอตสฺเสว ปน นาม รูปสฺส ปัจจัยปริคคหญาณ เตสฺส อทฺธาสุ กงฺขํ วิตริตฺวา จิตฺตํ ญาณํ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ นาม”^{๕๙} แปลว่า “อนึ่ง ญาณที่ข้ามพ้นความสงสัยในกาล ๓ ด้วยการกำหนดปัจจัยของรูปนามนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทฺธิ”^{๖๐} ซึ่งหมายถึงความหมจดจดด้วยการข้ามความสงสัย

ดังนั้น ญาณนี้จึงหมายถึง การกำหนดรู้ปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปนามได้

๓. สัมมสนญาณ ตรงกับมคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ดังปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิตา มรรคว่า “อตีตนาถปจฺจุปฺปนฺนํ ฌมฺมานํ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถานํ ปญฺญา สมฺมสเน ญาณ”^{๖๑}

^{๕๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓๕ – ๖๔๔.

^{๕๖} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๒๒๒.

^{๕๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุณี เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากิจ, หน้า ๑๕.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๕๙} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๒๖๓.

^{๖๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุณี เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากิจ, หน้า ๕๔.

^{๖๑} จุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕/๑.

แปลว่า ปัญญาในการกำหนดรู้รวมสภาวะธรรมอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่า สัมมสนญาณ^{๕๒}
หมายถึงปัญญาในการกำหนดรู้รูปนาม

ดังนั้นญาณนี้จึงหมายถึงการกำหนดรูปรูปนามจนเห็นพระไตรลักษณ์ปรากฏได้

๔. อุทฺถัพพยานุปีสสนาญาณ คือ การกำหนดรู้ความเกิดดับของรูปนามได้ มี ๒ ชนิด คือ อย่างอ่อนเรียกว่า ตรุณอุทฺถัพพญาณ ซึ่งประกอบด้วยวิปัสสนูปกิเลส มี ๑๐ อย่างคือ โสภณญาณ ปิติ ปัสสัทธิ สุข อธิโมกษ์ ปัคคาหะ อุปีฏฐานะ อุเบกขา และ นิกันติ อย่างแก่ เรียกว่า พลวอุทฺถัพพญาณ เพราะก้าวข้ามวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่างได้

๕. กังขานุปีสสนาญาณ คือ การกำหนดเห็นความดับไปของรูปนามได้

๖. ภยคุปีฏฐานญาณ คือ การกำหนดเห็นรูปนามเป็นของน่ากลัวได้

๗. อาทีนวานุปีสสนาญาณ คือ การกำหนดเห็นโทษของรูปนามได้

๘. นิพพิทานุปีสสนาญาณ คือ การกำหนดเห็นรูปนามเป็นของน่าเบื่อได้

๙. มุญฺจิตุกัมมตญาณ คือ การกำหนดเห็นความอยากพ้นจากรูปนามได้

๑๐. ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ คือ การกำหนดเห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ได้

๑๑. สังขารุเปกขญาณ คือ การกำหนดเห็นความว่างเฉยในรูปนามได้

๑๒. สัจจานุโลมิกญาณ คือ การกำหนดเห็นรูปนามโดยความเป็นอริยสัจ ๔ ได้

๑๓. โคตรกฺขญาณ คือ การกำหนดละจากรูปนามที่เป็นโลภีเข้าสู่สภาวะพระนิพพานได้

๑๔. มัคคญาณ คือ การกำหนดเห็นกิเลสถูกรรคปหานได้

๑๕. ผลญาณ คือ ผลที่เกิดจากมรรคนั้นเอง

๑๖. ปัจจเวกขณญาณ คือ การพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ สำหรับผู้ที่ยังไม่ถึงอรหัตตผล

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา พระสารีบุตรได้ตั้งชื่อญาณต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสสอนลำดับญาณ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะอุทฺถัพพญาณ ซึ่งพบอธิโมกษ์ในญาณนี้ ที่มีความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ดับไปของอธิโมกษ์ และวิธีแก้ไข ซึ่งจะได้อธิบายละเอียดในบทต่อไป

^{๕๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๑๓๕.

บทที่ ๓

อริโมกษ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

เรื่อง “ศึกษาอริโมกษ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” ในครั้งนี้ได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งกำหนดประเด็นการศึกษา ดังนี้

- ๓.๑ นิยามความหมายอริโมกษ์
  - ก ความหมายอริโมกษ์โดยศัพท์
  - ข ความหมายอริโมกษ์โดยอรรถ
  - ค องค์ธรรมของอริโมกษ์
- ๓.๒ ลักษณะที่จุดประกายของอริโมกษ์
- ๓.๓ วิปัสสนูปกิเลส
- ๓.๔ อริโมกษ์ในคัมภีร์

๓.๑ นิยามความหมายอริโมกษ์

อริโมกษ์เป็นสภาวะที่ความเชื่อมั่นเลื่อมในที่ประกอบด้วยวิปัสสนาในระหว่างปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งเป็นสภาวะที่เกิดได้ยากมาก มากกว่าศรัทธาธรรมคาทั่วไป เพราะศรัทธาที่เกิดจากการทำบุญถวายทานต่างๆ นั้นเกิดได้เพราะอาศัยอามิส (วัตถุ) ส่วนอริโมกษ์เป็นความเชื่อมั่นเลื่อมในที่ประกอบด้วยวิปัสสนา ต่อไปจะได้ยกหลักฐานรากศัพท์พร้อมทั้งความหมายของศัพท์ดังต่อไปนี้

ก ความหมายอริโมกษ์โดยศัพท์

อริโมกษ์ มาจาก อริ บทหน้า + มจ ธาตุ + ข ปัจจัย^๑ มีรายละเอียด ดังนี้

อริ ในคาถาที่ ๑๑๗๗ เป็นอุปสรรคมีความหมายว่า อริกะ แปลว่า ยิง, อิศระ แปลว่า ความเป็นใหญ่ ปาฐะ แปลว่า การสวด อธิฐานนะ แปลว่า ความตั้งใจ ปาปุณนะ แปลว่า การ

---

^๑ อ่างใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๔.

บรรลุนิจนยะ แปลว่า การตัดสิน อุปริตตะ แปลว่า ความเป็นข้างบน อธิกวนะ แปลว่า การทับ หรือ ครอบครอง วิเสสนะ แปลว่า การกระทำพิเศษเป็นต้น^๒

มูจ^๓ ในความหมายว่า ปล่อย เปลื้อง (โมจน) มีตัวอย่างในการใช้ ดังนี้

มูจติ ปฏิมูจติ แปลว่า ปล่อย เปลื้อง มูจณ โมจณ โมโจ แปลว่า ปลด แก่ ปโมจณ (การิต) โมเจติ โมจยติ ที่มาของศัพท์ (อาคตภูจัน) เช่น มิค พนุชนา มูจติ แปลว่า ปล่อย มูจจากเครื่องผูก พบในคัมภีร์สัตถนิตินาตุมมาลา เป็นคำกริยาอาขยาด หมายถึง สวม ครอบ (ปฏิ – มูจ) ซึ่งมาจากตัวอย่างว่า อุณฺหิสฺสํ สีเส ปฏิมูจติวา แปลว่า สวมมงกุฎที่ศีรษะ (สรภงฺกษาดก) เป็น คำนามหมายถึง กล้วยชนิดหนึ่ง กล้วยที่มีเมล็ด พบในคัมภีร์สัตถนิตินิตคือ อฏฺฐิกกทลฺริกฺโข ที่มาอีกที่ หนึ่งแปลว่า ปลดทุกข์ เปลื้องทุกข์ ซึ่งพบในคัมภีร์สัตถนิตินิตว่า ทุกฺขปฺปโมจณ

มูจ^๔ ในความหมายว่า หลุด พ้น ปลด (วิโมกฺเข) ดังตัวอย่าง คือ มูจติ อธิมูจติ แปลว่า หลุด พ้น ปลด มุตติ วิมุตติ แปลว่า เปลื้อง คำว่า มูจติ พบในคัมภีร์สัตถนิตินิตว่า ทุกฺขโต มูจติ แปลว่า พ้นจากทุกข์ คำว่า อธิมูจติ พบในคัมภีร์สัตถนิตินิตว่า สทฺธาย อธิมูจติ (อธิ – มูจ) แปลว่า น้อมใจไปด้วยศรัทธา (เป็นคำกริยา แปลว่า น้อมใจไป) คำว่า วิมุตติ (วิ – มูจ) แปลว่า ความ พ้นทุกข์ พระนิพพาน (เป็นศัพท์อิตถิลิงค์) มีการทำตัว ดังนี้ พฤติ (วุทธิ) อุ ที่ มูจ ชาติ เป็น โอ แปลง (อาเทศ) จ ที่ มูจ ชาติ เป็น กฺ ลง ข ปัจจัยสำเร็จรูปเป็น อธิโมกฺข เป็นศัพท์ปฺงลฺิงค์ (เพศชาย) เป็นคุณนาม เมื่อประกอบ กับ สิ ปฐฺมาวิภตฺติ จึงสำเร็จรูปเป็น อธิโมกฺโข แปลว่า การตัดสิน ตกลงใจ

พระมหาสมปอง มุทิตโต ท่านสรุปความหมายไว้ว่า มูจ^๕ ชาติ (โมจน) แปลว่า พ้น ปล่อย เปลื้อง ดังมีตัวอย่างคือ มูจติ^๖ แปลว่า ปล่อย มุตติ แปลว่า ปัสสาวะ มูตร มุตตา แปลว่า แก้วมุกดา มุตโต แปลว่า พ้นแล้ว วิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้น วิโมกฺโข แปลว่า ความหลุดพ้น

สรุปแล้วอธิโมกข์มาจาก อธิ อุปสัคแปลว่า ยิ่ง กับ มูจ ชาติในความหลุดพ้น เมื่อ ประกอบกันเป็นอธิโมกข์ จึงแปลว่า น้อมใจไปด้วยความเลื่อมใสอย่างยิ่งवाद

^๒ พระมหาสมปอง มุทิตโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๐๕๑.

^๓ หลวงเทพคุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมรัช ป.ศ), ชาติปฺปทีปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี – ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๕.

^๔ อ่างแล้ว

^๕ พระมหาสมปอง มุทิตโต, มูลนิธิรุดติ กัจจายนสูตร ชาติวานุกรม, หน้า ๑๒๐.

^๖ พระอัครกวีสังเคราะห์, สัททนีติสุดตุมมาลา, แปลโดย พระมหานิมิตร ธรรมสาโร ป.ศ.ศ, จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕๓.

ข ความหมายอริโมกษ์โดยอรรถนัย

ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้ให้ความหมายของ “อริโมกษ์” ไว้ว่า การตัดสินซึ่งมีอีก ศัพท์หนึ่งที่มีความหมายตรงกับคือคำว่า “นิจฺจนฺ” ดังจะได้ยกตัวอย่างที่ค้นพบ ดังนี้

อริโมกษ์ มีวิเคราะห์ว่า อริมุจฺจนฺ “อิทเมวาทิ สนฺนิจฺจนฺกรณฺ อริโมกฺโข แปลว่า การตัดสินคือการตกลงใจได้ว่า “สิ่งนี้แหละ” ชื่อว่า อริโมกษ์ะ”

ในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคามีวิเคราะห์ไว้ว่า “สุขํ อุปฺปชฺชติ อริโมกฺโข อุปฺปชฺชติ”^๗ แปลว่า ความสุขย่อมเกิดขึ้น การตกลงใจย่อมเกิดขึ้น

อริโมกษ์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ หมายถึง พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตามที่ปรากฏ ในปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี – ไทย ดังนี้

อริโมกษ์ ชื่อว่า มีการตกไปแน่นอนเหมือนอุปาทาน เพราะฉะนั้น บางครั้ง อริโมกษ์ก็ กล่าวไว้ในฐานะ แห่งอุปาทาน ยสุมา ทิฏฺฐิวิปฺยุตฺเตสุ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ นตฺถิ ตสฺมา อุปาทานญฺจเน อุปาทานํ วิย ทพฺพหนิปาตินา อริโมกฺเขน ปทํ ปุริตํ.^๘

จากเนื้อหาดังกล่าวสรุปได้ว่า อริโมกษ์ หมายถึง “ย่อมแนบมจิตเชื่อด้วยอำนาจกิเลส, ย่อมชอบใจ”^๙. ฉะนั้น จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา ปิยฺรูเป รูปํ อริมุจฺจติ อปฺปิยฺรูเป รูปํ พยาปชฺชติ.^{๑๐}

และ การตัดสิน การแนบมจิตไปในอารมณ์^{๑๑}

อริโมกฺข แปลว่า ความแนบมใจเชื่อ ธรรมอันเป็นเหตุตัดสินใจ ความตกลงปลงใจ^{๑๒}

ศรัทธา อันมีความพอใจใฝ่ยิ่ง อริโมกษ์นี้มีอยู่ภายในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐^{๑๓}

^๗ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๑๔.

^๘ บุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๔๒/๔๔๖.

^๙ อภิ.อ. (บาลี) ๑๘/๒/๒๐๑.

^{๑๐} พระศรีสุทฺธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี – ไทย (๑ – อธิเสติ รวม ๖,๘๘๗ ศัพท์), หน้า ๘๗๔.

^{๑๑} ส. ๒/๓๓๖ อ้างแล้ว

^{๑๒} ดู อริมุจฺจนฺญ. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗๕.

^{๑๓} อ้างถึง (ป) (อริ – มุจ – ข ดู อภิธานปิปปิกา, ฎีกา. ๑๕๕ และ สุจิ. (อภิธานปิปปิกาสุจิ)) อ้างใน พระศรีสุทฺธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี – ไทย (๑ – อธิเสติ รวม ๖,๘๘๗ ศัพท์), หน้า ๘๘๐ – ๘๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๑.

อธิโมกษกิจจ (น) (อธิโมกษ - กิจจ) กิจ - หน้าที่ของอธิโมกข์^{๑๕}

อธิโมกษจรिया (ถึ) (อธิโมกษ - จริยา) การเกิดแห่งอธิโมกข์ สัทธาธรรม.^{๑๖}

อธิโมกษตุถ (ปฺ) (อธิโมกษ - อตุถ) ประโยชน์แห่งการน้อมใจเชื่อ การตัดสินใจ.^{๑๗}

กิจคือการน้อมใจเชื่อ - การตัดสินใจ. ดู. อธิโมกษปริวาร.

อธิโมกษนานตุต (น) (อธิโมกษ - นานตุตตา) ความเป็นต่างๆ กันแห่งอธิโมกข์.^{๑๘}

อธิโมกษนานตุตตา (ถึ) (อธิโมกษ - นานตุตตา) ความเป็นต่างๆ กันแห่งอธิโมกข์
ความเป็นต่างๆ กันแห่งความน้อมใจเชื่อ.^{๑๙}

อธิโมกษนิทุเทศ (ปฺ) (อธิโมกษ - นิทุเทศ) คำพูดที่จำแนกอธิโมกข์โดยพิสดาร.^{๒๐}

อธิโมกษปจฺจย (ปฺ) (อธิโมกษ - ปจฺจย) ปัจจยแห่งอธิโมกข์ เหตุคืออธิโมกข์.^{๒๑}

อธิโมกษปริวาร (ปฺ) (อธิโมกษ - ปริวาร) มีการน้อมใจเชื่อเป็นเครื่องแวดล้อม มี
อธิโมกข์ เป็นบริวาร.^{๒๒}

อธิโมกษพหุล (ติ) (อธิโมกษ - พหุล) ธรรมอันมากด้วยการน้อมใจเชื่อ ผู้มากด้วย
ความน้อมใจเชื่อ.^{๒๓}

อธิโมกษพหุลตา (ถึ) (อธิโมกษพหุล - ตา) ความเป็นผู้มากด้วยอธิโมกข์ ความเป็นผู้
มากด้วยความน้อมใจเชื่อ.^{๒๔}

อธิโมกษมกฺค (ปฺ) (อธิโมกษ - มกฺค) มรรคอันเป็นเหตุน้อมใจเชื่อ อธิโมกข์มรรค
ทาง - ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุบรรลุนิพพาน.^{๒๕}

^{๑๕} พระศรีสุทโธปาท (สมศักดิ์ อุปสโม), ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี - ไทย (อ - อธิเสติ รวม
๖,๘๘๗ ศัพท์), หน้า ๘๘๑

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๑ - ๘๘๒.

^{๑๗} อ่างแล้ว.

^{๑๘} อ่างแล้ว.

^{๑๙} อ่างแล้ว.

^{๒๐} อ่างแล้ว.

^{๒๑} อ่างแล้ว.

^{๒๒} อ่างแล้ว.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๓.

^{๒๔} อ่างแล้ว.

^{๒๕} อ่างแล้ว.

อธิโมกขมนสิการ (ปฺ) (อธิโมกข – มนสิการ) การน้อมใจเชื่อและการทำให้ไว้ในใจ.^{๒๖}

อธิโมกขมูลก (ติ) (อธิโมกข – มฺล – ก) มีความน้อมใจเชื่อเป็นมูล.^{๒๗}

อธิโมกขรหิตตต (น) (อธิโมกข – รหิต – ตต) ความเป็นธรรมอันเว้นแล้วจากความ
น้อมใจเชื่อ^{๒๘} อธิโมกขลกฺขณ (น) (อธิโมกข – ลกฺขณ) ลักษณะแห่งการน้อมใจเชื่อ – การ
ตัดสติใจ.^{๒๙} (ติ) (๒) มีความน้อมใจเชื่อ – การตัดสติใจเป็นลักษณะ.^{๓๐}

อธิโมกขวส (ปฺ/น) (อธิโมกข – วส) อำนาจแห่งอธิโมกข์.^{๓๑}

อธิโมกขสทฺธา (ถิ) (อธิโมกข – สทฺธา) ศรัทธาอันสัมปยุตด้วยอธิโมกข์.^{๓๒}

อธิโมกขสพฺภาว (ปฺ) (อธิโมกข – สพฺภาว) ความสมควรแก่ความน้อมใจเชื่อ.^{๓๓}

อธิโมกขสมฺปสาท (ปฺ) (อธิโมกข – สมฺปสาท) ความส่องใสคือการน้อมใจเชื่อ ความ
ส่องใสคือการตัดสติใจ.^{๓๔}

อธิโมกขสีส (น) (อธิโมกข – สีส) ธรรมอันเป็นคุณศิระษะคืออธิโมกข์ ธรรมอันเป็น
ประธานคืออธิโมกข์ ธรรมอันเป็นประธานในการตัดสติใจ.^{๓๕}

อธิโมกขาธิปเตยฺย (ติ) (อธิโมกข – อาธิปเตยฺย. (อธิปติ – เญยฺย) ดู โมคฺ. สูตรที่ ๔/๕๕
ความที่อธิโมกข์มีความเป็นใหญ่ – เป็นธรรมนำหน้า – เป็นอธิบดี.^{๓๖}

อธิโมกขาธิปเตยฺยญฺจ (ปฺ) (อธิโมกขาธิปเตยฺย – อตฺถ) อรรถคือความที่อธิโมกข์มี
ความเป็นใหญ่ – เป็นธรรมนำหน้า – เป็นอธิบดี.^{๓๗}

^{๒๖} พระศรีสุทฺธิพงษ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี – ไทย (อ – อธิเสติ รวม
๖,๘๘๖ ศัพท์), หน้า ๘๘๓.

^{๒๗} อ่างแล้ว.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๓ – ๘๘๔.

^{๒๙} อ่างแล้ว.

^{๓๐} อ่างแล้ว.

^{๓๑} อ่างแล้ว.

^{๓๒} อ่างแล้ว.

^{๓๓} อ่างแล้ว.

^{๓๔} อ่างแล้ว.

^{๓๕} อ่างแล้ว.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๔ – ๘๘๕.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๕.

อธิโมกษากิสมย (ปฺ) (อธิโมกฺข – อภิสมย) อภิสมยคืออธิโมกข์ การแทงตลอดคือ อธิโมกข์.^{๓๘}

อธิโมจิต (ติ) (อธิ – มฺจ – เณ – ต) อันให้น้อมไปแล้ว, ตั้งไว้แล้ว, อันให้พ้นไปแล้ว^{๓๙}

อธิโมเจติ (กฺวิ) (อธิ – มฺจ – เณ – ติ) ย่อมให้น้อมจิตไป, ย่อมให้พ้นไป, ย่อมตั้งไว้^{๔๐}

อธิโมเจตฺวา (กฺริ/วิ) (อธิ – มฺจ – เณ – ตฺวา) ให้เข้าถึงแล้ว^{๔๑}.

จากตัวอย่างที่ค้นพบในปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี – ไทย ซึ่งรวบรวมเรียบเรียง โดยพระศรีสุทฺธิพงษ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) มีมากมายด้วยเหตุนี้ผู้ใคร่สนใจในรายละเอียดสามารถ ศึกษาได้ตามคัมภีร์ที่ได้ระบุเอาไว้แล้ว นอกจากนี้อธิโมกข์ยังมีความหมายดังต่อไปนี้

การหลุดพ้นด้วยดี การหลุดพ้นโดยพิเศษ^{๔๒}

การให้หลุดพ้นโดยยิ่ง^{๔๓}

การตัดสิน การน้อมจิตไปในอารมณ์^{๔๔}

ความพ้นด้วยอำนาจความพ้นไปยิ่ง^{๔๕}

อรรถคือการน้อมใจเชื่อ การตัดสินในอารมณ์.^{๔๖}

อาการคือการน้อมใจเชื่อ – ตัดสิน – เข้าไปในอารมณ์^{๔๗}

ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับอธิโมกข์ คือ อธิมุจฺจนฺภูจฺ เป็นศัพท์ปุงลิงค์ ซึ่งเมื่อแยกออกจากกัน จะได้ อธิมุจฺจน กับ อตฺถ มีความหมายว่า อรรถคือการพ้นโดยยิ่ง – โดยพิเศษ – ด้วยดี, อรรถคือการ

^{๓๘} พระศรีสุทฺธิพงษ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี – ไทย (อ – อธิเสติ รวม ๖,๘๘๗ ศัพท์), หน้า ๘๘๕.

^{๓๙} อ่างแล้ว.

^{๔๐} อ่างแล้ว.

^{๔๑} อ่างแล้ว.

^{๔๒} อ่างแล้ว.

^{๔๓} อ่างแล้ว.

^{๔๔} อ่างแล้ว.

^{๔๕} อธิมุจฺจน อธิโมกฺโข. อภิ.อฎ. ๑/๑๗๗, ขดา ตตา วา อารมฺมณฺเณ วินิจฺจนํ อธิมุจฺจนํ. มุลฎี. ๑/๕๓, โย จิตฺตสฺส อธิโมกฺโข อธิมุจฺจนา ตทมิทฺตตฺตา. อภิ.วิ. ๑๗๖, ๑๕๒, อธิมุจฺจนวเสน อธิโมกฺโข...อธิมุจฺจนากาโร อธิมุจฺจนา. อภิ.อฎ. ๒/๒๐๐ คู่อธิโมกฺข. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗๕.

^{๔๖} อ่างแล้ว.

^{๔๗} อ่างแล้ว.

น้อมจิตไปโดยยิ่ง – พิเศษ – ด้วยดี, อรรถคือความน้อมจิตไปในอารมณ์โดยง่าย อันพ้นจากปฏิปกษ-
กรรมด้วยดี^{๔๘}

อริโมกข์ มาจาก อธิ บทหน้า มุจ ชาติ ย ปัจจยประจำหมวดชาติ ย ปัจจยในนามกิตก์
ซึ่งมีความหมายว่า

- ๑) การหลุดพ้นด้วยดี การหลุดพ้นโดยพิเศษ^{๔๙}
- ๒) การให้หลุดพ้นโดยยิ่ง^{๕๐}
- ๓) การตัดสิน การน้อมจิตไปในอารมณ์^{๕๑}
- ๔) ความพ้นด้วยอำนาจความพ้นไปยิ่ง^{๕๒}
- ๕) อรรถคือการน้อมใจเชื่อ การตัดสินในอารมณ์.^{๕๓}
- ๖) อากาการคือการน้อมใจเชื่อ – ตัดสิน – เข้าไปในอารมณ์^{๕๔}

ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับอริโมกข์ คือ อธิมุจจนภูจ เป็นศัพท์บุ่งลิงค์ ซึ่งเมื่อแยกออกจากกัน
จะได้ อธิมุจจน กับ อตฺถ มีความหมายว่า อรรถคือการพ้นโดยยิ่ง – โดยพิเศษ – ด้วยดี อรรถคือการ

^{๔๘} โก ปนาย อธิมุจจนภูจ นาม, ปจจนิกขมเมหิ จ สุกฺกุ วิมุจจนภูจ, อารมฺมณฺเ จ อภิรติวเสน
สุกฺกุ วิมุจจนภูจ (สี. อธิมุจจนภูจ), ปิตฺตองฺเก วิสฺตฺถฺจของคฺปจจฺงคฺสฺส ทารกสฺส สยณฺ วิย อนิกฺคหิตภาเวน
นिरาสงฺคตาย อารมฺมณฺเ ปวตฺตติ วุตฺตํ โหติ. อภิ.อญ. ๑/๒๕๕ ที.อญ. ๒/๑๐๓ ม.อญ. ๓/๑๗๖ อารมฺมณฺเ
อธิมุจจนภูเจน ปจจนิกขมเมหิ จ สุกฺกุ มุตฺตญฺเจน อญฺจ สฺมาปตฺติโย จิตฺตสฺส อธิมุจฺติ นาม. อภิ.อญ. ๑/๔๓๕
อธิมุจจนภูเจนาติ อนิกฺคหิตปกฺขทฺนสงฺขาเตน ขถาสฺยํ ปวตฺตนญฺเจน. มุลฺกฺ. ๑/๑๘๘ อปริพฺนธกาเวน, นีราสงฺกา,
อารมฺมณฺเ อภิรติภาเวน จ ปวตฺติ อธิมุจจนภูจฺติ อาห “อนิ...ติ”. อนุ. ๑/๒๐๓ อธิมุจจนภูเจนาติ อธิกํ สวิเสสํ
มุจฺจญฺเจน...ปจจนิกขมเมหิ สุกฺกุ วิมุจฺตตฺตย เหว อนิกฺคหิตภาเวน นีราสงฺคตาย อภิรติวเสน สุกฺกุ อธิมุจจนภูเจนปิ
วิโมกฺโข. เตนนาห “อารมฺมณฺเ จาติอาทิ. ที.ฎี. ๒/๑๑๘ ม.ฎี. ๓/๑๒๐. อ้างแล้ว.

^{๔๙} ดู อธิมุจจนภูจ. อ้างใน พระศรีสุทฺธิพงศ (สมศักดิ์ อุปสโม), ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี –
ไทย (อ – อธิเสติ รวม ๖,๘๘๗ ศัพท์), หน้า ๘๗๕.

^{๕๐} อ้างแล้ว.

^{๕๑} อ้างแล้ว.

^{๕๒} อธิมุจจน อธิโมกฺโข. อภิ.อญ. ๑/๑๗๗, ขถา ตถา วา อารมฺมณฺเ วินิจฺจนนํ อธิมุจจนํ. มุลฺกฺ. ๑/๕๓,
โย จิตฺตสฺส อธิโมกฺโข อธิมุจจนา ตทฺธิมุจฺตตฺตา. อภิ.วิ. ๑๗๖, ๑๕๒, อธิมุจจนวเสน อธิโมกฺโข...อธิมุจจนกาโร
อธิมุจจนา. อภิ.อญ. ๒/๒๐๐ ดูอธิโมกฺข. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗๕.

^{๕๓} อ้างแล้ว.

^{๕๔} อ้างแล้ว.

น้อมจิตไปโดยยั้ง – พิเศษ – ด้วยดี, อรรถคือความน้อมจิตไปในอารมณ์โดยง่าย อันพ้นจากปฏิปกษ
ธรรมด้วยดี^{๕๕}

นอกจากคำว่า อธิโมกษ์ ที่แปลว่า ตัดสินแล้วยังมีศัพท์ว่า นิจฺจนฺย แปลว่า การตัดสิน,
การตกลงใจ, ความแน่ใจ เช่นตัวอย่างว่า “สเจ เต เทว เอกนฺเตน อัย นิจฺจนฺโย”^{๕๖} แปลว่า ขอถวาย
พระพร มหาบพิตร หากว่า การตัดสินนี้เป็นของพระองค์ส่วนเดียว

ความจริงอธิโมกษ์เกิดด้วยศรัทธาด้วยเหตุนี้จึงต้องค้นหาที่ความหมายของศรัทธาคือ
คำว่า ศุทฺธา ในภาษาบาลีไม่ได้แปลว่า ความเชื่อก็มีเพราะศุทฺธานี้ แปลว่า ทานอุทิศแก่
มารดาและบิดาตามคัมภีร์โชติสัจจะ เป็นต้น ท่านวิเคราะห์ไว้ว่า “त्वํ ตเมว ปิตุทานํ สตุถโต
สมณพฺรหฺมณ โภชนาติ สทุธํ นาม”^{๕๗} แปลว่า ปิตุทานนั้นนั่นแหละมีโภชนาหารถวายแก่สมณะ
และพรหมณ์ เป็นต้น ตามวิธีในคัมภีร์โชติสัจจะและคัมภีร์ราชมัตตัตถะ เป็นต้น ชื่อว่า ศัทฺธะ

ในคาถาที่ ๕๕๐^{๕๘} แห่งคัมภีร์อภิธานวรรณนา ท่านสรุปความหมายของศัพท์ศัพท์
เป็นได้ ๒ ลิงค์ มีความหมายว่า ผู้มีศรัทธา ดังนี้

สทุธ ศัพท์นปฺงสกลิงค์ มีความหมายว่า ทานที่อุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว (นิวาปะ)

สทุธา ศัพท์อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า ศรัทธาความเชื่อถือ (ปัจจยยะ)

จะเห็นว่า อธิโมกษ์ กับ ศัทฺธา นี้มีความหมายต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ด้วยเหตุนี้ คำว่า
อธิโมกษ์ จึงแปลว่า ตัดสิน ดังมีตัวอย่าง ที่ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า

“สุขํ อุปฺปชฺชติ อธิโมกฺโข อุปฺปชฺชติ” แปลว่า ความสุขย่อมเกิดขึ้น การตกลงใจย่อม
เกิดขึ้น ดังนี้

^{๕๕} โก ปนายํ อธิมฺจฺจนฺนุโจ นาม, ปจฺจนิกฺขมฺเมหิ จ สฺกุจฺจ วมฺจฺจนฺนุโจ, อารมฺมณฺเ จ อภิรติวเสน
สฺกุจฺจ วมฺจฺจนฺนุโจ (ส. อธิมฺจฺจนฺนุโจ), ปิตฺตองฺเก วิสฺสฺกุจฺจองฺคปจฺจงฺกสฺส ทารกสฺส สยนํ วย อนิกฺคหิตภาเวน นิรา
สงฺก-ตาย อารมฺมณฺเ ปวตฺตติ วุตฺตํ โหติ. อภิ.อญ. ๑/๒๓๕ ที.อญ. ๒/๑๐๓ ม.อญ. ๓/๑๗๖ อารมฺมณฺเ อธิมฺจฺจนฺนุเจณ
ปจฺจนิกฺขมฺเมหิ จ สฺกุจฺจ มุตฺตญฺเจณ อญฺจ สฺมาปฺตติโย จิตฺตสฺส อธิมุตฺติ นาม. อภิ.อญ. ๑/๔๓๕ อธิมฺจฺจนฺนุเจนาติ
อนิกฺคหิตปฺกขฺนฺทนสงฺขาเตน ยถาสฺขํ ปวตฺตนฺนุเจณ. มูลฎี. ๑/๑๘๘ อปริพนฺธภาเวน, นิราสงฺกา, อารมฺมณฺเ อภิรติ-
ภาเวน จ ปวตฺติ อธิมฺจฺจนฺนุโจติ อาท “อนิ...ติ”. อนุฎี. ๑/๒๐๓ อธิมฺจฺจนฺนุเจนาติ อธิกํ สวิเสสํ มุจฺจญฺเจณ,
...ปจฺจนิกฺขมฺเมหิ สฺกุจฺจ วมฺจฺจตฺตาย เอว อนิกฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตฺต อภิรติวเสน สฺกุจฺจ อธิมฺจฺจนฺนุเจณปี วิโมกฺโข.
เตนาท “อารมฺมณฺเ จาติอาทิ. ที.ฎี. ๒/๑๑๘ ม.ฎี. ๓/๑๒๐. อ้างแล้ว.

^{๕๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑๕/๓๒.

^{๕๗} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๕๒๕.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๖.

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นว่า อธิโมกข์ เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นเพราะเห็นความสุขสงบจากการปฏิบัติกรรมฐานแล้ว จึงตัดสินใจเชื่อว่า สิ่งที่ทำอยู่นี้แหละเป็นความถูกต้อง เป็นสิ่งอัศจรรย์แท้ เพราะไม่เคยพบเคยเห็นสภาวะอย่างนี้มาก่อน ซึ่งต่อไปจะได้ยกสภาวะของอธิโมกข์ขึ้นเป็นตัวอย่าง

ค องค์ธรรมของอธิโมกข์

เมื่อกล่าวโดยองค์ธรรม หรือสภาวะแห่งอธิโมกข์แล้ว หมายถึง ความปลงใจหรือปักใจในอารมณ์^{๕๕} เพราะเป็นเจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตทุกดวง เมื่อปฏิบัติจนเกิดความสุขสงบขึ้นในกายใจแล้วผู้ปฏิบัติจึงตัดสินใจในสภาวะแห่งความสุหนั้นแล้วมีความเชื่อมั่น จนทำให้วิปัสสนาปัญญาไม่เกิด คือ เมื่อเกิดความเชื่อมั่นปักใจในอารมณ์กรรมฐานที่เป็นสุขอยู่ ปัญญาที่จะพิจารณาพระไตรลักษณ์อันเป็นวิปัสสนาญาณก็ไม่เกิด ด้วยเหตุนี้อธิโมกข์จึงทำให้วิปัสสนาเศร้าหมองหรือไม่พัฒนาต่อไปจะได้อธิบายลักษณะของอธิโมกข์ตามนัยแห่งคัมภีร์พระอภิธรรม

๓.๒ ลักษณะที่จตุกกะของอธิโมกข์

ในปริจเฉทที่ ๒ แห่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหฎีกาแปล

ความตกลงใจ ชื่อว่า อธิโมกข์

มีความตกลงใจเป็นลักษณะ^{๖๐} และความตัดสินใจอารมณ์เป็นลักษณะ อุปมาดุจเสาเขื่อน เพราะมีความไม่หวั่นไหวในอารมณ์ จิตที่มีวิวิจิตรจะไม่สามารถเกิดร่วมกับอธิโมกข์ได้ คือ โมหมูลจิตดวงที่ ๑

คำว่า อธิโมกข์นั้น แปลว่า น้อมใจเชื่อ ความน้อมใจเชื่อหมายถึงเจตสิกอีกตัวหนึ่งคือ ศรัทธาเหมือนที่พบในวิปัสสนูปกิเลส แปลว่า เครื่องเศร้าหมองแห่งวิปัสสนา มี ๑๐ อย่าง

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๕.

^{๖๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา, แปลโดย พระธรรมบัณฑิต (มานิต ถาวโร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘๕.

๓.๓ วิปัสสนูปกิเลส

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์คำว่า วิปัสสนูปกิเลส^{๖๐} หมายถึง อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา สภาวะที่ทำให้วิปัสสนามัวหมองข้องขัด สภาพน่าชื่นชม ซึ่งเกิดแก่ผู้เจริญวิปัสสนาในขั้นที่เป็นวิปัสสนาอย่างอ่อน แต่กลายเป็นโทษเครื่องเศร้าหมองแห่งวิปัสสนา โดยทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุผลแล้ว จึงชะงักหยุดเสีย ไม่ดำเนินก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ มี ๑๐ คือ (๑) โอภาส แสงสว่าง (๒) ปิติ ความอิ่มใจปลาบปลื้มเต็มไปทั้งตัว (๓) ญาณ ความรู้ที่คมชัด (๔) ปัสสัทธิ ความสงบเย็นกายใจ (๕) สุข ความสุขจำขึ้นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง (๖) อธิโมกษ์ ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสอย่างยิ่ง (๗) ปัสคากะ ความเพียรที่พอดี (๘) อุပ္ปัญฐาน สติชัด (๙) อุเบกขา ความวางจิตเป็นกลางที่ลงตัวสนิท และ (๑๐) นิกันติ ความดีใจพอใจ

ในงานวิจัยนี้ ได้ศึกษาเฉพาะอธิโมกษ์ในวิปัสสนูปกิเลส ดังกล่าวมานี้

ก อธิโมกษ์ คือ เจตสิกธรรม

อธิโมกษ์นี้ มีความหมายแตกต่างจาก โวภูตัพพะนะ และปัญจทวาราวัชชนะ ดังนี้

- อธิโมกษ์ คือ ตัดสินอารมณ์ คือ ไม่มีความลังเล เป็นการปักลงไปในอารมณ์นั้นๆ
- โวภูตัพพะนะ (มโนทวาราวัชชนะ) คือ ตัดสินให้เป็นกุศลชวณะ หรืออกุศลชวณะ
- ปัญจทวาราวัชชนะ ค้นหาอารมณ์ใหม่ในภพนี้

ด้วยเหตุนี้เวลาพบในอภิธรรมจึงไม่ควรสับสนในหน้าที่ของคำว่า อธิโมกษ์

ข อธิโมกษ์ แตกต่างจาก ศรัทธา

ศรัทธาเป็นหนึ่งในโสภณเจตสิก ๑๕ ดวง^{๖๑} แปลว่า ความเชื่อ ได้แก่ ความเลื่อมใสในวัตถุที่ควรเลื่อมใส เชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม และกรรมที่เป็นของตน

ศรัทธามีลักษณะคือ ความผ่องใส เป็นการยังสัมปยุตตธรรมทั้งหลายให้เลื่อมใส จุแคว้มนี่ทำให้น้ำใส ซึ่งมีความหมายตรงกันข้ามกับความสงสัยคือ วิจิกิจฉา

ความเชื่อเป็นต้นเกิดขึ้นทำให้อินทรีย์ ๕ บริบูรณ์ได้ คือ เมื่อเกิดความศรัทธา ความเพียรก็เกิด อยากทำกุศลเพิ่มขึ้น เกิดศติระลึกฐู่ในการทำกุศลอยู่ จิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ เมื่อสมาธิเกิด

^{๖๐} อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๕.

^{๖๑} พระอาจารย์ไชโย อาสโภ, อภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑, ๒, ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหกันท์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๖.

ปัญญาพิจารณารูปนามตามเป็นจริงก็เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา จึงอาศัยกันและกันเกิด และได้ชื่อว่า อินทรีย์ ๕

ลักษณะของความเชื่อคือ

- เชื่อในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์
- เชื่อกรรมและผลของกรรม

ความศรัทธาดังกล่าวเป็นศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา ส่วน ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อดวงดาว เชื่อโชคลาง เชื่อหมอดู เป็นต้น ไม่เป็นศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา

สรุป ศรัทธา ๔ ประการ คือ

- ๑) กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม ได้แก่ เชื่อการทำบุญ การทำบาป
- ๒) วิปากสัทธา คือ เชื่อผล ได้แก่ เชื่อผลของบุญ ผลของบาป
- ๓) กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของๆ ตน
- ๔) ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า

ส่วนอริโมกข์ แปลว่า ความตัดสินอารมณ์ หรือ ความน้อยใจเชื่อก็ได้^{๖๓} ซึ่งตรงกันข้ามกับวิจิกิจฉาเจตสิก อริโมกข์นี้เกิดขึ้นในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนาคือ อุทฺथัพพญาณอ่อน แล้วทำให้วิปัสสนาเศร้าหมองไม่ส่องใส คือ เมื่อเกิดอริโมกข์ขึ้นในขณะที่เจริญวิปัสสนาแล้ว ศรัทธาที่ส่องใส เลื่อมใสในลักษณะแห่งวิปัสสนาคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาก็ไม่เกิด หรือเกิดไม่ได้เลย ด้วยเหตุนี้วิปัสสนาจึงกลายเป็นวิปัสสนูปกิเลส สมเด็จพระพุทธอาจารย์ ได้อธิบายว่า วิปัสสนูปกิเลสนี้ส่วนมากจะเกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติสมถวิปัสสนามาก่อน สาเหตุเพราะว่า “กิเลสทั้งหลายที่ข่มไว้ด้วยสมาบัติไม่กำริบ...จึงเกิดความคิดว่า “ฉันเป็นพระอรหันต์” ตัวอย่างเช่น พระมหานาคเถระผู้อยู่ในอุจจังกวาลิก พระมหาทัตตเถระ พระจุพสุมนเถระ เป็นต้น”^{๖๔} วิปัสสนูปกิเลสมี ๑๐ ประการ คือ โอภาส ญาณ ปีติ ปีสัทธา สุข อริโมกข์ ปักคาหะ อุပ္ภูฏานะ อุเบกขา และนิกันติ

เมื่อกล่าวโดยสัมปโยคนัยแห่งอภิธรรมแล้ว อริโมกข์ ประกอบได้ในจิต ๑๑๐ ดวง คือ

- กามจิต ๔๓ (เว้นทวิปัญญาวิญาณจิต ๑๐ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)
- มหัคคตจิต ๒๗ ดวง
- โลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

^{๖๓} พระอาจารย์ไชโย อาสโภ, อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑, ๒, ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหกันท์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๗.

^{๖๔} สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชารวมทรัพย์รันทน์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๓๒ – ๑๐๓๔.

และอธิโมกข์ไม่สามารถประกอบได้ในจิต ๑๑ ดวง คือ

- ทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ ดวง
- วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ ดวง

ความปรากฏขึ้นแห่งอธิโมกข์นี้ซึ่งเป็นหนึ่งในวิปัสสนุกิเลส แม้เหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นก็สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดเช่นกันคุดุประโยคว่า “ในกาลก่อนแต่นี้ ญาณเห็นปานนี้ไม่เคยเกิดขึ้น แก่ข้าพเจ้ามาก่อนเลย ปีติ...ปีตัสัทธิ...สุข...อธิโมกข์... ปีกคาหะ...อุปปิฏฐานะ...อุเบกขา...นิกันติ...ไม่เคยเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้ามาก่อนเลย ข้าพเจ้าเป็นผู้บรรลุมรรคแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้บรรลุผลแล้ว”^{๖๕}

ด้วยเหตุนี้อธิโมกข์ไม่ได้เกิดขึ้นมาตามลำพังแห่งตัวเอง ต้องอาศัยเหตุอย่างอื่นด้วยในบรรดาวิปัสสนุกิเลสทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติต้องประสบสภาวะที่น้อมนำจิตให้เกิดเช่น โอกาสเป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติพบเห็นความประทับใจในการปฏิบัติว่าเกิดผลได้จริงจึงเกิดความมั่นใจและเชื่อมั่นชนิดที่ปักใจว่า การปฏิบัตินี้ให้เห็นผลจริง จนกลายเป็นความยึดติดขึ้นมาด้วยอำนาจแห่งความยึดถือ (คาหะ ๓ คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ) เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติอาจเข้าใจผิดหลงผิดเข้าไปถึงถึง ๓ ระดับดังกล่าวด้วยอำนาจแห่งคาหะ ความหลงผิดเข้าใจผิดนี้เรียกอีกอย่างว่า มิใช่มรรคแต่อยู่ในมรรคคือ หนทางที่จะนำเข้าไปสู่มรรคแท้ข้างหน้าอย่างแน่นอน^{๖๖}

ตัวอย่างเช่น พระเถระ ๒ ท่านนั่งอยู่ ณ จิตตลบรรพตซึ่งตรงกับวันอุโบสถ ท้องฟ้ามีเมฆปกคลุม พระรูปหนึ่งพูดว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดอกไม้ ๕ สี ปรากฏแก่กระผมอยู่บนสีหასนะ ในลานพระเจดีย์ ณ บัดนี้” อีกรูปหนึ่งพูดว่า “อาวุโส ท่านพูดถึงสิ่งไม่อัศจรรย์ ก็บัดนี้ เต่าและปลาทั้งหลายในสถานที่ ๑ โยชน์ ในมหาสมุทรปรากฏอยู่แก่ผม”^{๖๗} จากตัวอย่างดังกล่าวนี้ที่ท่านยกมาแสดง เพื่อให้รู้ถึงความวิเศษของวิปัสสนุกิเลสอันดับแรกคือ โอกาสเท่านั้น ยังไม่ได้กล่าวถึงอธิโมกข์ เช่นเรื่องของพระวักกิลีที่ศรัทธาในพระพุทธองค์จนเกิดปีติและข่มปีติและบรรลุธรรมได้

ต่อไปเป็นหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

^{๖๕} สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชวรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๓๖.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓๗ – ๑๐๓๘.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓๒.

๓.๔ อธิโมกข์ในคัมภีร์

ก ประวัติและความเกิดขึ้นของอธิโมกข์ในมัชฌิมนิกาย

ในอนุปทวรรคแห่งพระสุตตันตปิฎกมัชฌิมนิกาย อุปริปินณาสกั กล่าวถึงอนุปทสูตร ตามที่ท่านพระอานนทเทสนาเรื่องความเกิดขึ้นของอธิโมกข์ไว้ดังนี้^{๖๘}

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสแล้ว”^{๖๙} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาอ่อนไหว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาทำลายกิเลส ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเห็นแจ้งธรรมตาม ลำดับบพได้เพียงกึ่งเดือน”^{๗๐} ในการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบพของสารีบุตรนั้น เป็นดังต่อไปนี้

ความเกิดอธิโมกข์ลำดับที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย มีความสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ พระพุทธองค์อธิบายไว้ว่า “ธรรมในปฐมฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข จิตเตกัคคตา ฝัสนะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติอุเบกขา มนสิการ เป็นอัน สารีบุตรกำหนดได้ตามลำดับบพ”^{๗๑} ซึ่งพระสารีบุตรรู้แจ้งทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ เมื่อท่านรู้ชัดอย่างนั้น พระพุทธองค์จึงทรงตรัสรับรองว่า พระสารีบุตรรู้ว่าธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป ท่านจึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ทำให้กิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้ว เพราะความรู้ชัดว่า “ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มาก ก็มีอยู่”^{๗๒}

ความเกิดอธิโมกข์ลำดับที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเข้าทุติยฌานมีความผ่อนคลายแห่งใจ ภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะสงบวิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า “ธรรมในทุติยฌาน คือความผ่อนคลายแห่งใจภายใน ปีติ สุขจิตเตกัคคตา ฝัสนะ เวทนา สัญญาเจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา

^{๖๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๓ - ๑๖๕ / ๕๑-๕๕ .

^{๖๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๓ / ๕๑.

^{๗๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๔ / ๕๑.

^{๗๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๕ / ๕๒.

^{๗๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๕ / ๕๒.

มนสิการ เป็นอัน สารีบุตรกำหนดได้ตามลำดับบท”^{๓๓} พระสารีบุตรรู้แจ้งแล้วทั้งที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ และถึงความดับ ท่านรู้ชัดว่า “ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมีที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้วพราศได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่”^{๓๔} พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มาก ก็มีอยู่

ความเกิดอริโมกษ์ลำดับที่ ๓ ภิกษุทั้งหลาย ผู้วางเฉย เพราะหน่ายปีติมีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌานที่ พระอริยะะเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มีสติอยู่ เป็นสุขอยู่ พระพุทธองค์ทรงอธิบายธรรมในตติยฌานคือ “อุเบกขา สุข สติ สัมปชัญญะจิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญาเจตนา วิญญาณ ฉันทะ อริโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขามนสิการ เป็นอัน สารีบุตรกำหนดได้ตามลำดับบท เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ”^{๓๕} พระสารีบุตรรู้ชัดว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป ท่านจึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้วพราศได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า “ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่”^{๓๖} และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มาก ก็มีอยู่

ความเกิดอริโมกษ์ลำดับที่ ๔ ภิกษุทั้งหลายที่เข้าจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ทรงมีพุทธาธิบายธรรมในจตุตถฌาน คือ “อุเบกขาอุทกขมสุขเวทนา ความไม่ค้ำนิ่งแห่งใจ เพราะบริสุทธิ์แล้ว สติบริสุทธิ์ จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะอริโมกษ์ วิริยะสติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้ตามลำดับบท เป็นอันสารีบุตร รู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ”^{๓๗} พระสารีบุตรรู้ว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป เธอไม่ยินดีไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พราศได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรม เครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้น ก็มีอยู่

ความเกิดอริโมกษ์ลำดับที่ ๕ ภิกษุทั้งหลาย การเข้าอากาศานัญญาจนตณนด้วย มนสิการว่า อากาศไม่มีที่สุด อยู่ เพราะล่องรูปสัญญาได้โดย ประการทั้งปวง เพราะดับปฏิก

^{๓๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๖ / ๕๒.

^{๓๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๖ / ๕๒.

^{๓๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๗ / ๕๓.

^{๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๗ / ๕๓.

^{๓๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๘ / ๕๓.

สัญญาได้ เพราะไม่มณสิการนาคตสัญญา มีพุทธาธิบายถึงธรรมในอาภาสานัญญาตนณานคือ “อาภาสานัญญาตนสัญญา จิตเตกคคคา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะสติ อุเบกขามนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้ตามลำดับบท เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้วทั้งที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และถึงความดับ”^{๙๘} พระสารีบุตรรู้ชัดว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พราภได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้ว ท่านรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำความเครื่องสลัดออกนั้นก็มิอยู่

ความเกิดอธิโมกข์ลำดับที่ ๖ ภิกษุทั้งหลาย การก้าวล่วงอาภาสานัญญาตนณานโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าวิญญาณัญญาตนณานด้วยมนสิการว่าวิญญาณไม่มีที่สุดอยู่ มีพุทธาธิบายถึงธรรมในวิญญาณัญญาตนณานคือ “วิญญาณัญญาตนณาน จิตเตกคคคา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้ตามลำดับบท เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ”^{๙๙} พระสารีบุตรรู้ชัดว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไปเธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พราภได้ แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำความเครื่องสลัดออกนั้นก็มิอยู่

ความเกิดอธิโมกข์ลำดับที่ ๗ ภิกษุทั้งหลาย การก้าวล่วงวิญญาณัญญาตนณานโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าอาภิญญัญญาตนณานด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่งอยู่ มีพุทธาธิบายถึงธรรมในอาภิญญัญญาตนณานคือ “อาภิญญัญญาตนณาน จิตเตกคคคา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนาวิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้ตามลำดับบท เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ”^{๑๐๐} พระสารีบุตรรู้ชัดว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไปเธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พราภได้ แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ท่านรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำความเครื่องสลัดออกนั้นก็มิอยู่

^{๙๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๕ / ๕๔.

^{๙๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๐ / ๕๔.

^{๑๐๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๑ / ๕๔.

ลำดับที่ ๘ ภิกษุทั้งหลาย การก้าวล่วงอาภิญญาตนตามนโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าแนวสัญญาาสนัญญาตนตามน ผู้มีสติออกจากสมาบัติครั้งแล้ว พิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้ว มีพุทธานิยามว่า “ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัยไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พราศได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่”^{๘๐} และพระสารีบุตรได้มีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มาก ก็มีอยู่

ลำดับที่ ๙ ภิกษุทั้งหลาย การก้าวล่วงแนวสัญญาาสนัญญาตนตามนโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าสัญญาเวทิตนโรชอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของเธอจึงเป็นอันสิ้นไป เธอย่อมมีสติออกจากสมาบัติครั้งแล้วย่อมพิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้ว ดับแล้วแปรปรวนไป ด้วยประการนี้ มีพุทธานิยามว่า “ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไปเธอไม่ยินดีไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พราศได้แล้วในธรรมนั้นๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่”^{๘๑} และมีความเห็นต่อไปว่า เครื่องสลัดออกนั้นมีอยู่

ในตอนท้ายแห่งพระสูตรพระพุทธองค์ทรงกล่าวชมพระสารีบุตรว่า “ผู้ถึงความชำนาญถึงความสำเร็จในอริยศีล ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยวิมุตติ ภิกษุรูปนั้นคือ สารีบุตรนั่นเอง”^{๘๒} และยังกล่าว พระสารีบุตรคือ พุทโธรส ดังข้อความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชมภิกษุรูปใดว่า เป็นบุตรเป็นโอรสของพระผู้มีพระภาค เกิดแต่พระโอรสของพระผู้มีพระภาค เกิดแต่ธรรมอันธรรมเนรมิต เป็นธรรมทายาท ไม่ใช่เป็นทายาทของอามิส ภิกษุรูปนั้นคือสารีบุตรนั่นเอง”^{๘๓} พระพุทธองค์ทรงกล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า สารีบุตรย่อมประกาศธรรมจักร อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่ตกาศให้เป็นไปแล้ว ไปตามลำดับโดยชอบทีเดียว

สรุปในพระสูตรนี้ จะเห็นว่า ความเกิดอริโมกษ์ลำดับที่ ๑ ถึง ๗ จะเกี่ยวข้องกับอริโมกษ์ คือตั้งแต่รูปฌานจนถึงอรุฌาน ซึ่งมีกระบวนการเกิดเป็นลำดับคือ เมื่อเจริญรูปฌานและอรุฌานก็จะพบกระบวนการเกิดอริโมกษ์ตามลำดับคือ จิตตักคตา ผัสสะ เวทนา สัญญาเจตนา วิญญาณ ฉันทะ อริโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เมื่อเข้าสู่มรรคผลนิพพานแล้วก็จะไม่มีอริโมกษ์ปรากฏอีกเลยพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค

^{๘๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๒ / ๕๕.

^{๘๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๓ / ๕๕.

^{๘๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๔ / ๕๖.

^{๘๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๕ / ๕๖.

ข ความเกิดขึ้นของอริโมกข์ในขุททกนิกาย

ในคัมภีร์ขุททกนิกายปฏิสัมภทามรรคได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติที่เป็นสาเหตุแห่งการเกิดอริโมกข์ ๒ ประการ คือ สมถะและวิปัสสนาซึ่งมีลักษณะดังนี้

ลักษณะที่ ๑ กำจัดอาสวะ คือ ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความไม่มีอาสวะอย่างไร มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุละอุทธัจจะ สมภาณี คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นธรรมชาติไม่มีอาสวะด้วยกามาสวะ มินิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุละอวิชชาวิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็นเป็นธรรมชาติไม่มีอาสวะด้วยอวิชชาสวะ มินิโรธเป็นโคจร ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กันไม่ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความไม่มีอาสวะ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่าเจริญสมถะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความไม่มีอาสวะ^{๕๕}

ลักษณะที่ ๒ เป็นเครื่องข้าม คือ ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความเป็นเครื่องข้ามอย่างไร มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุข้ามจากกิเลสอันประกอบด้วยอุทธัจจะ และจากขันธ สมภาณี คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน มินิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุข้ามจากกิเลสอันประกอบด้วยอวิชชา และจากขันธ วิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็น มินิโรธเป็นโคจร ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กันไม่ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความเป็นเครื่องข้าม เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่าเจริญสมถะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความเป็นเครื่องข้าม^{๕๖}

ลักษณะที่ ๓ ไม่มีนิमित คือ ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนา ด้วยความไม่มีนิमितอย่างไร มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุละอุทธัจจะ สมภาณี คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นธรรมชาติไม่มีนิมิตรด้วยนิมิตรทั้งปวง มินิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุละอวิชชาวิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็น เป็นธรรมชาติไม่มีนิมิตรด้วยนิมิตรทั้งปวง มินิโรธเป็นโคจร ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กันไม่ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความไม่มีนิมิตร เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่าเจริญสมถะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความไม่มีนิมิตร^{๕๗}

ลักษณะที่ ๔ ไม่มีที่ตั้ง คือ ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความไม่มีที่ตั้งอย่างไร มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุละอุทธัจจะ สมภาณี คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นธรรมชาติไม่มีที่ตั้งด้วยที่ตั้งทั้งปวง มินิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุละอวิชชา วิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็น เป็นธรรมชาติไม่มีที่ตั้งด้วยที่ตั้งทั้งปวง มินิโรธเป็นโคจรด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมี

^{๕๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๑ / ๒๕๑.

^{๕๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๑ / ๒๕๑.

^{๕๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๑ / ๒๕๑.

กิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความไม่มีที่ตั้ง เพราะเหตุดังนี้^{๘๘} ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมณะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความไม่มีที่ตั้ง^{๘๙}

ลักษณะที่ ๕ ความว่างเปล่า คือ ภิกขุเจริญสมณะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความว่างเปล่าอย่างไร มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุละอุทธัจจะ สมาริ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นธรรมว่างเปล่าจากความยึดมั่นทั้งปวง มีนิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุละอวิชชาวิปัสสนาด้วยอรธว่าพิจารณาเห็น เป็นธรรมว่างเปล่าจากความยึดมั่นทั้งปวง มีนิโรธเป็นโคจร ด้วยประการดังนี้ สมณะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความว่างเปล่า เพราะเหตุดังนี้^{๙๐} ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมณะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความว่างเปล่า^{๙๑}

ในสมณะและวิปัสสนานั้นเนื่องด้วยคำว่า ภาวนา เช่นตัวอย่างที่พบคือ สมถภาวนาที่ดี หรือ วิปัสสนาภาวนาที่ดี ซึ่งในคำว่า ภาวนานั้นมีพุทธาธิบายไว้ดังนี้

ภาวนา ในคำว่า ภาวเต นี้มี ๔ นี้ มีความหมายดังต่อไปนี้ คือ

- ๑) ธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเกินกัน
- ๒) อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน
- ๓) นำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ธรรมที่ไม่ล่วงเกินกันและอินทรีย์มีกิจเป็นอันเดียวกัน และ ๔) เป็นที่เสพ

มีอรรถาธิบายว่า มรรคย่อมเกิด ความว่า มรรคย่อมเกิดอย่างไร เป็นต้น มรรคย่อมเกิดอย่างนี้เป็นต้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้ ภิกขุเจริญสมณะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยความว่างเปล่าอย่างนี้ ภิกขุเจริญสมณะและวิปัสสนาเป็นคู่กัน ด้วยอาการ ๑๖ เหล่านี้ ภิกขุเจริญสมณะและวิปัสสนาเป็นคู่กันอย่างนี้^{๙๐}

อิโหมกข์นี้มีกระบวนการเกิดเป็นลำดับดังนี้ คือ ใจที่นึกถึงโอกาสอันเป็นธรรมถูกอุทธัจจะกันไว้ ย่อมมีอย่างไร มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โอกาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอกาสว่าโอกาสเป็นธรรม เพราะนึกถึงโอกาสนั้น จึงมีความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะภิกษุมีใจอันอุทธัจจะนั้นกันไว้ ย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความปรากฏโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า มีใจที่นึกถึงโอกาสอันเป็นธรรมถูกอุทธัจจะกันไว้ สมัยนั้น จิตที่ตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน เป็นธรรมเอกผุด

^{๘๘} พุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๑ / ๒๕๑.

^{๘๙} พุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๑ / ๒๕๑.

^{๙๐} พุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๑ / ๒๕๑.

ขึ้นตั้งมั่นอยู่ มรรคย่อมเกิดแก่ภิกษุ นั้นมรรคย่อมเกิดอย่างไร เป็นต้น มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ เป็นต้น
ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้

ความปรากฏอิโมกษ์ในอนิจจลักษณะ มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยความเป็น
สภาพไม่เที่ยง ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ สุข อิโมกษ์ ความน้อมใจเชื่อ^{๕๐} ปศุคาหะ ความเพียร อุปฏิฐานะ
ความตั้งมั่น อุเบกขา นิกันติ ความพอใจ ย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนี้ถึงความพอใจว่า ความพอใจเป็นธรรม
เพราะนี่ถึงความพอใจนั้นจึงมีความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมีใจอันอุทธัจจะนั้นกันไว้ ย่อมไม่
ทราบชัดตามความเป็นจริงซึ่งความปรากฏโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดย
ความเป็นอนัตตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มีใจที่นึกถึงความพอใจอันเป็นธรรมถูกอุทธัจจะกัน
ไว้ สมัยนั้น จิตที่ตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน เป็นธรรมเอกมุคฺฉิณ ตั้งมั่นอยู่ มรรคย่อมเกิดแก่ภิกษุ นั้น มรรค
ย่อมเกิดอย่างไร เป็นต้น มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ เป็นต้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้

ความปรากฏอิโมกษ์ในทุกขลักษณะ มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยความเป็น
ทุกข์ ญาณปีติ ปัสสัทธิ สุข อิโมกษ์^{๕๑} ปศุคาหะ อุปฏิฐานะ อุเบกขา นิกันติ ย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนี้ถึงความ
พอใจว่า ความพอใจเป็นธรรม เพราะนี่ถึงความพอใจนั้นจึงมีความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุ
มีใจอันอุทธัจจะนั้นกันไว้ ย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงซึ่งความปรากฏโดยความเป็นสภาพไม่
เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มีใจที่นึกถึงความ
พอใจอันเป็นธรรมถูกอุทธัจจะกันไว้ สมัยนั้น จิตที่ตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน เป็นธรรมเอกมุคฺฉิณ ตั้งมั่น
อยู่ มรรคย่อมเกิดแก่ภิกษุ นั้น มรรคย่อมเกิดอย่างไร เป็นต้น มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ เป็นต้น ย่อมละ
สังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้

ความปรากฏอิโมกษ์ในอนัตตลักษณะ มีพุทธาธิบายว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยความเป็น
อนัตตา โอกาส ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ สุข อิโมกษ์^{๕๒} ปศุคาหะ อุปฏิฐานะ อุเบกขา นิกันติย่อมเกิดขึ้น
ภิกษุนี้ถึงความพอใจว่า ความพอใจเป็นธรรม เพราะนี่ถึงความพอใจนั้น จึงมีความฟุ้งซ่านเป็น
อุทธัจจะภิกษุมีใจอันอุทธัจจะนั้นกันไว้ ย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความปรากฏโดย
ความเป็นอนัตตา โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ เพราะเหตุนี้ ท่านกล่าวว่า มีใจที่
นึกถึงความพอใจอันเป็นธรรมถูกอุทธัจจะกันไว้ เป็นต้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป
อย่างนี้

^{๕๐} จุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๒ / ๒๕๒.

^{๕๑} จุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๒ / ๒๕๓.

^{๕๒} จุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๒ / ๒๕๔.

พระพุทธองค์ทรงแสดงความเกิดแห่งอริโมกข์เพราะความไม่มีปัญญาพิจารณาพระไตรลักษณ์ว่า เมื่อภิกษุมนสิการรูปโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นต้น เมื่อภิกษุมนสิการรูปโดยความเป็นทุกข์ เมื่อภิกษุมนสิการรูปโดยความเป็นอนัตตาเมื่อภิกษุมนสิการ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ เป็นต้น ชราและมรณะโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา โอภาส ญาณ ปิติ ปัสสัทธิ สุข อริโมกข์^{๕๔} ปักคาหะ อุปฏฐานะ อุเบกขา นิกันตีย่อมเกิดขึ้น

สรุปวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการนี้ไว้ในยุคนัทกถาปฏิสัมภิทามรรค คือ

จิตย่อมกวัดแกว่งหวั่นไหวเพราะ โอภาส ญาณ ปิติ ปัสสัทธิ สุข อริโมกข์ ปักคาหะ อุปฏฐานะ ความวางเฉยจากความนึกถึงอุเบกขา และนิกันติ ภิกษุนี้กำหนดฐานะ ๑๐ ประการนี้ด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความนึกถึง โอภาสเป็นต้นอันเป็นธรรมฟุ้งซ่าน และย่อมไม่ถึงความหลงไหล จิตกวัดแกว่ง เศร้าหมอง และเคลื่อนจากจิตภาวนา จิตกวัดแกว่ง เศร้าหมอง ภาวนา ย่อมเสื่อมไปจิตบริสุทธิ์ ไม่เศร้าหมอง ภาวนาย่อมไม่เสื่อม จิตไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เศร้าหมอง และไม่เคลื่อนจากจิตภาวนาด้วยฐานะ ๔ ประการนี้ ภิกษุย่อมทราบชัดซึ่งความ ที่จิตกวัดแกว่งฟุ้งซ่าน ถูกโอภาสเป็นต้นกั้นไว้ ด้วยฐานะ ๑๐ ประการ ฉะนี้แล^{๕๕}

อริโมกข์ เป็นศรัทธาที่มีความผ่อนคลายชัดเจนเกิดขึ้นกับจิตซึ่งกำลังกำหนดวิปัสสนาอยู่ชื่อว่า อริโมกข์ ซึ่งเกิดขึ้นอย่างชัดเจน เป็นศรัทธาที่มีพลังมาก ทำให้จิตไม่เบื่อหน่าย หรือ ท้อแท้ในการกำหนด มีแต่จะผ่อนคลายขึ้นเรื่อยๆ และถึงแม้ว่าจะไม่ได้กำหนด จิตก็ยังผ่อนคลายอยู่เหมือนเดิม จะเป็นด้วยอำนาจของการปรุงแต่งจากสภาวะธรรมที่เกิดก่อนหน้านั้นเช่น โอภาส หรือ ญาณที่สามารถรับรู้ปัจจุบันอารมณ์ตามความเป็นจริงเป็นต้นก็ตาม หรือด้วยอำนาจเชื่อมั่นอันเป็นศรัทธาที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาจิตก็ตาม ทำให้มีความเชื่อมั่นในกรรม ผลของกรรม ตลอดจนคุณของพระรัตนตรัยอย่างลึกซึ้ง เป็นเหตุให้โยคีมีกำลังใจที่จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างต่อเนื่อง และอยากจะชักชวนผู้อื่นให้มาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาด้วย นอกจากนี้ยังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระวิปัสสนาจารย์ หรือ นักปฏิบัติที่กำลังปฏิบัติอยู่กับตนเป็นอย่างยิ่ง^{๕๖}

ค อริโมกข์ในคัมภีร์วิงศ์ แห่งพระอภิธรรมปิฎก

ในคัมภีร์พระอภิธรรมวิงศ์กล่าวถึงกระบวนการเกิดของอริโมกข์

^{๕๔} พุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๓ / ๒๕๓.

^{๕๕} พุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๕๔๓ / ๒๕๔.

^{๕๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาขุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๒๖.

อธิโมกษ์เกิดเพราะค้นหาในอกุศลจิตดวงที่ ๒-๓-๔ คือ อกุศลจิตสหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทัญญู มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยโสมนัสวิปยุตจากทัญญู ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยโสมนัส วิปยุตจากทัญญู ... เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลมีอย่างนี้^{๕๗}

อธิโมกษ์เกิดเพราะค้นหาในปัจฉยาการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

อวิชชา คือ ความไม่รู้ ความไม่เห็น เป็นต้น ลืมคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย คือ การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นต้น อธิโมกษ์เกิดเพราะค้นหาเป็นปัจจัย^{๕๘} คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะค้นหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น เว้นอธิโมกษ์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลอย่างนี้

อธิโมกษ์เกิดเพราะค้นหาในอกุศลจิตดวงที่ ๖ - ๗ - ๘ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

ธรรมเป็นอกุศล คือ อกุศลจิต สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยทัญญู มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากทัญญู ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากทัญญู ... เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะค้นหาเป็นปัจจัย^{๕๙} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

^{๕๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๔๗/๑๓๒. ดูภาคผนวก ก อธิโมกษ์ หน้า ๑๓๑.

^{๕๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๔๘/๑๓๒.

^{๕๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๑/๑๓๓.

อธิโมกษ์เกิดเพราะปฏิมะในอกุศลจิตดวงที่ ๕ – ๑๐ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

ธรรมเป็นอกุศล คือ อกุศลจิต สหระคด้วยโทมนัส สัมปยุตด้วยปฏิมะ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยโทมนัสสัมปยุตด้วยปฏิมะ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงในสมัยใดในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปฏิมะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปฏิมะเป็นปัจจัย^{๑๑๑} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อธิโมกษ์เกิดเพราะปฏิมะในปัจจยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ในปัจจยการเหล่านั้น อวิชชา คือ ความไม่รู้ ความไม่เห็น เป็นต้น ล้มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา เป็นต้น เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คือ ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปฏิมะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ จิตอาฆาต จิตอาฆาตตอบ เป็นต้น ความครุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า ปฏิมะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปฏิมะเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะปฏิมะเป็นปัจจัย^{๑๑๑} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอธิโมกษ์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เป็นต้น

อธิโมกษ์เกิดในอกุศลจิตดวงที่ ๑๒ (อุทธัจจะ) (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

ธรรมเป็นอกุศล คือ อกุศลจิต สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะ

^{๑๑๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๒ / ๑๓๓.

^{๑๑๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๓ / ๑๓๓.

ผัสสะเป็นปัจจัย อุทฺถจะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะอุทฺถจะเกิดเป็นปัจจัย^{๑๐๒} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กระบวนการอธิโมกษ์เกิดเพราะอุทฺถจะเกิดในปัจจยาการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

อุทฺถจะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความวุ่นวายใจ ความพล่านแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า อุทฺถจะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะอุทฺถจะเกิดเป็นปัจจัย คือ^{๑๐๓} การตัดสติใจ กิริยาที่ตัดสติใจ ความตัดสติใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่าอธิโมกษ์เกิดเพราะอุทฺถจะเกิดเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกษ์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะใน กามาวจรกุศลจิต ๘ กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑

กามาวจรกุศลจิต สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัยภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลอย่างนี้^{๑๐๔}

อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะในปัจจยาการแห่งกุศลมูล (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การตัดสติใจ กิริยาที่ตัดสติใจ ความตัดสติใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย^{๑๐๕} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกษ์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

^{๑๐๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๖ / ๑๓๔.

^{๑๐๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๗ / ๑๓๔.

^{๑๐๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๘ / ๑๓๕. (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

^{๑๐๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๘ / ๑๓๕.

อธิโมกษ์เกิดในกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๒-๓-๔ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

กรรมเป็นกุศล คือ กามาวจรกุศลจิต สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็น อารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระต ด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดย มีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็น ปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะ อายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย^{๑๐๖} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็น ปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีอย่างนี้

อธิโมกษ์เกิดในกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๕ - ๖ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

กามาวจรกุศลจิต สหระตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มี ธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะ สังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิด เพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย^{๑๐๗} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็น ปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีอย่างนี้

อธิโมกษ์เกิดในกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๗-๘ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑.)

กามาวจรกุศลจิต สหระตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มี ธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะ สังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิด เพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๐๘}

^{๑๐๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕ / ๓๖๐ / ๑๓๕.

^{๑๐๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕ / ๓๖๒ / ๑๓๖.

^{๑๐๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕ / ๓๖๔ / ๑๓๖.

อธิโมกษ์เกิดในอรุปาวจรกุศลจิต (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอรุปภพ เพราะก้าวล่วงอาภิชฌณญาณโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจุดตถกาม อันสพรหคด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมย์ใดในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๑๕}

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในโลกุตตรกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

พระโยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรกาม อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่ นิพพาน เพื่อประหารมทิฎฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมกาม ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิชฌณ อยู่ ในสมย์ใด ในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิด เพราะปสาทะเป็นปัจจัย^{๑๑๖} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามณะ เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อธิโมกษ์เกิดในปัจฉยาการกุศลมูล (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ในกุศลมูลเหล่านั้น อโมหะ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด เป็นต้น ความไม่หลง ความวิจย ธรรม สัมมาทิฎฐิ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า อโมหะ สภาวธรรมเหล่านี้เรียกว่า กุศลมูล สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย คือ การคิดอ่าน กิริยา ที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย เป็นต้น เวทนาเกิดเพราะ ผัสสะเป็นปัจจัย คือ ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่ เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะ ผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความ

^{๑๑๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๖๘ / ๑๓๑.

^{๑๑๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๗๐ / ๑๓๑.

เลื่อมใสยัง อันใด นี้เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอธิโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัยเป็นต้น คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งกรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้นั้น ได้แก่ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุม ความปรากฏแห่งกรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๑๑}

อธิโมกข์ไม่เกิดกับอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๑^{๑๑๒} และ อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๒-๓-๔-๕^{๑๑๓} (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

อธิโมกข์เกิดจากเวทนาในอเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๖ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนธาตุ เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารถนาอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะกามาจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณเฑที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณเฑที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย^{๑๑๔} ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อธิโมกข์เกิดจากเวทนาในปัจจัยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย คือ จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คือ ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ

^{๑๑๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๗๑ / ๑๗๗.

^{๑๑๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๗๒ / ๑๗๗.

^{๑๑๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๗๗ / ๑๗๘.

^{๑๑๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๗๘ / ๑๗๘.

สัญญาชั้น สัจจารชั้น วิญญาณชั้น เว้นอิโมกข์ นี้เรียกว่าภพเกิดเพราะอิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ เป็นอย่างนี้^{๑๕}

อิโมกข์เกิดจากเวทนาในอเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหจรด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้นมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะกามาจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะ ผัสสะเป็นปัจจัยอิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะ ภพเป็นปัจจัย ชรามณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ อย่างนี้^{๑๖}

อิโมกข์เกิดจากเวทนาในปัจจยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย คือ จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คือ ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจ ในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอิโมกข์เป็นปัจจัย คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สัจจารชั้น วิญญาณชั้น เว้นอิโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๗}

อิโมกข์เกิดจากเวทนาในอเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๘ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหจรด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้นมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะกามาจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็น

^{๑๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๘๐ / ๑๘๐.

^{๑๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๘๑ / ๑๘๐.

^{๑๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๘๒ / ๑๘๐.

ปัจจัยอริโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดมีอย่างนี้^{๑๙๘}

อริโมกข์เกิดจากเวทนาในปัจจยาการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย คือ จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คือ ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น นี้เรียกว่า อริโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอริโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดมีอย่างนี้^{๑๙๙}

อริโมกข์เกิดจากปสาทะในกามาวจรวิบากจิต ๘ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณมีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดมีอย่างนี้^{๒๐๐}

^{๑๙๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๓ / ๑๘๐.

^{๑๙๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๔ / ๑๘๑.

^{๒๐๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๕ / ๑๘๑.

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในปัจฉยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขาร วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย คือ จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจ เชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น เว้นอธิโมกษ์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๒๑}

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในรูปาวจรวิบากจิต (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑.)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลกรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปลุวิกิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลกรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้ตั้งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปลุวิกิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์ เกิด เพราะ ปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีอย่างนี้^{๑๒๒}

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในรูปาวจรวิบากจิต (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะก้าวล่วงอาภิวัจจญาณโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหระคด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนสัญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

^{๑๒๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๖ / ๑๘๑.

^{๑๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๗ / ๑๘๒.

โยคาวจรบุคคล เพราะก้าวล่วงอาภิญญาตนนะ โดยประการที่ปวง จึงบรรลุดุคต
 ฌาน อัน สหระตด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนสัญญา อันเป็นวิบากเพราะอรูปาจรกุศลกรรม อัน
 ได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและ
 โทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น วิญญาณเกิดเพราะ
 สังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิด
 เพราะอายุคนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย
 อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย
 ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีอย่างนี้^{๑๒๓}

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในโลกุตตรวิบากจิต (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน
 เพื่อประหารมทิฎฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน
 ประกอบด้วย วิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญาอยู่ในสมย์ใด
 ผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะมีในสมย์นั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌาน อันเป็น
 วิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติ
 และสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญา ชนิดสุญญตะ อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น
 วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคนะที่ ๖ เกิดเพราะนาม
 เป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิด
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติ
 เกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้^{๑๒๔}

อธิโมกษ์ไม่เกิดกับอกุศลวิบากจิต ๗ อกุศลวิบากจิต ดวงที่ ๑-๒-๓-๔-๕^{๑๒๕}

อธิโมกษ์เกิดจากเวทนาในอกุศลวิบากจิตดวงที่ ๖ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนธาตุ เป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีโณฏฐัพพะเป็น
 อารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมย์
 ใด ในสมย์นั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคนะที่ ๖

^{๑๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๘ / ๑๘๒.

^{๑๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๘ / ๑๘๒.

^{๑๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๐ / ๑๘๓.

เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๑๒๖}

อธิโมกข์เกิดจากเวทนาในปัจฉยาการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขาร จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอธิโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์ เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล^{๑๒๗}

อธิโมกข์เกิดจากเวทนาในอกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๑๒๘}

อธิโมกข์เกิดจากเวทนาในอเหตุกิริยาจิต ๓ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนธาตุ เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบากสหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีโณฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุ เป็นกิริยาไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก สหระคด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุ เป็นกิริยาไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มี

^{๑๒๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๒ / ๑๘๓.

^{๑๒๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๓ / ๑๘๓.

^{๑๒๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๔ / ๑๘๔.

ธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใดในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขาร เป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๕}

อริโมกข์เกิดจากปสาทะในกามาวจรกิริยาจิต ๘ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มนอวิญญาณธาตุ เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช้กรรมวิบาก สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อริโมกข์^{๒๖} เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อริโมกข์เกิดจากปสาทะในรูปาวจรกิริยาจิต (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

พระชินาสพ เจริญรูปาวจรฌาน เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช้กรรมวิบาก แต่เป็นทิวฐธรรมสุขวิหาร สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติ

^{๒๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๖ / ๑๘๔.

^{๒๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๗ / ๑๘๕.

เกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๑}

อริโมกข์เกิดจากปสาทะในอรุปาวจรกิริยาจิต (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

พระชีมาสพ เจริญอรุปาวจรมาน เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก แต่เป็นทิฏฐุธรรมสุขวิหาร เพราะก้าวล่วงอาภิกขุญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุดุคตฉานอัน สหระคด้วยเนวสัณญานาสัณญายตนสัณญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้^{๑๓๒}

อริโมกข์เกิดจากปสาทะในกามาวจรกุศลจิต ๘ กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑

กามาวจรกุศลจิต สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมย์ใดในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล^{๑๓๓}

อริโมกข์เกิดจากปสาทะในปัจฉยาการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นต้น ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสกิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยัง อันใด นี้เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อริโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ สัณญาขันธ สังขารขันธ

^{๑๓๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๘ / ๑๘๕.

^{๑๓๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๘ / ๑๘๕.

^{๑๓๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๐ / ๑๘๖. (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

วิญญาณขันธ์ เว้นอิโมกษ์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอิโมกษ์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๔}

อิโมกษ์เกิดจากปสาทะในปัจจัยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๕}

อิโมกษ์เกิดจากปสาทะในปัจจัยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๖}

อิโมกษ์เกิดจากปสาทะในปัจจัยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๗}

อิโมกษ์เกิดจากปสาทะในกามาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘

กามาวจรกุศลจิต สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคตด้วยโสมนัสวิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็น

^{๑๓๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๑ / ๑๘๖.

^{๑๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๒ / ๑๘๖.

^{๑๓๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๓ / ๑๘๖.

^{๑๓๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๔ / ๑๘๗.

ต้น สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้^{๑๓๘} (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในรูปาวจรกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฏิเวทิตถเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๙}

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในปัจจยการอรูปร่างกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอรูปร่าง เพราะก้าวล่วงอาภิกขัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุตถุตถฌาน อันสหระคด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนะสัญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๔๐}

^{๑๓๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๕ / ๑๘๗.

^{๑๓๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๖ / ๑๘๗.

^{๑๔๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๗ / ๑๘๗.

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในโลกุตตรกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรมาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก เป็นทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะ วิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็น ปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็น ปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๔๑}

อธิโมกษ์ไม่เกิดกับอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๑^{๑๔๒}

อธิโมกษ์เกิดในอเหตุกกุศลวิบากจิต ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑.) โสทวิญาณเป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเป็นต้น ฌานวิญาณ เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้นชีวหาวิญาณเป็นวิบาก สหระค ด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้นกายวิญาณเป็นวิบาก สหระคด้วยสุข มีโฬฏฐัพพะเป็น อารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้นมโนธาตุเป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มี โฬฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น มโนวิญาณธาตุ เป็นวิบาก สหระค ด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น มโนวิญาณธาตุเป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือ ปรารภอารมณ์ใดๆเกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใดใน สมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะ วิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็น ปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้ง มวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๔๓}

^{๑๔๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๘ / ๑๘๗.

^{๑๔๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๘ / ๑๘๘.

^{๑๔๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๑ / ๑๘๘.

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะกามาวจรวิบากจิต ๘ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุเป็นวิบาก สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๔๔}

อธิโมกษ์เกิดในรูปาวจรวิบากจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากธรรมอกุศลแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกมีปฐวิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะ มีในสมัยนั้นสภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฌาน อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ และสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล^{๑๔๕}

อธิโมกษ์เกิดในรูปาวจรวิบากจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

^{๑๔๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๒ / ๑๘๘.

^{๑๔๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๓ / ๑๘๘.

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงอรุปรภพ เพราะก้าวล่วงอาภิชฌาญญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจุดตถฌาน อันสหรคด้วยเนวสัจญานาสนัญญายตนสัจญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อนมีสติบริสุทธิ เพราะอุเบกขา อยู่ในสมย์ใดผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะ มีในสมย์นั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล เพราะก้าวล่วงอาภิชฌาญญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจุดตถฌาน อันเป็นวิบาก อันสหรคด้วยเนวสัจญานาสนัญญายตนสัจญา เพราะอรุปรภาจร กุศลธรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อนมีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขา อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๑๔๖}

อธิโมกษ์เกิดใน โลกุตตรวิบากจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา อยู่ในสมย์ใด ผัสสะ เป็นต้นอวิกเขปะ มีในสมย์นั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยอธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๔๗}

^{๑๔๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๔ / ๑๘๕.

^{๑๔๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๕ / ๑๘๕.

อธิโมกษ์ไม่เกิดกับอกุศลวิบากจิต ๗ อกุศลวิบากจิตดวงที่ ๑^{๔๘}

อธิโมกษ์เกิดในอกุศลวิบากจิตดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โสตวิญญาณ เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้น ฉานวิญญาณ เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้น ชิวหาวิญญาณเป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้น กายวิญญาณเป็นวิบาก สหระคด้วยทุกข์ มีโศกฐัพพะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้น มโนธาตุ เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้นมีโศกฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๔๙}

อธิโมกษ์เกิดในอกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้นมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๕๐}

กระบวนการเกิดอธิโมกษ์ตามลำดับปัจจัยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒) คือ

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย^{๕๑}

จิต มโน ... มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย^{๕๒}

^{๔๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๖ / ๑๘๕.

^{๔๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๘ / ๑๕๐.

^{๕๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๕ / ๑๕๐.

^{๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๐ / ๑๕๐.

^{๕๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๑ / ๑๕๑.

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย^{๕๓}
จิต มโน ... มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เรียกว่าอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย^{๕๔}
การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะ
อายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย^{๕๕}

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่
สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า
เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย^{๕๖}

อธิโมกข์เกิดจากเวทนา (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจ
ในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย^{๕๗}

อธิโมกข์ทำให้เกิดภพ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์
เว้นอธิโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย^{๕๘}

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดจำเพาะ ความปรากฏ แห่งกรรม
เหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่าชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย^{๕๙}

ความคร่ำคร่า ภาวะที่คร่ำคร่า ความเสื่อมสิ้นอายุ แห่งกรรมเหล่านั้นอันใด นี้เรียกว่าชรา
ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยงความหายไป แห่ง
กรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า มรณะ ชราและมรณะดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า ชรามรณะเกิดเพราะ
ชาติเป็นปัจจัย^{๖๐}

^{๕๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๒ / ๑๕๑.

^{๕๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๓ / ๑๕๑.

^{๕๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๔ / ๑๕๑.

^{๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๕ / ๑๕๑.

^{๕๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๖ / ๑๕๑.

^{๕๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๗ / ๑๕๑.

^{๕๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๘ / ๑๕๑.

^{๖๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๙ / ๑๕๒.

คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นั้น ได้แก่ ความไป
ร่วม ความมาร่วม ความประชุม ความปรากฏแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ด้วย
เหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๖๐}

อริโมกข์เกิดจากตัณหา ในอกุศลจิตดวงที่ ๒-๓-๔ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

อกุศลจิต สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทัญญู มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมชาติเป็น
อารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยโสมนัส วิปยุต
จากทัญญู ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยโสมนัส วิปยุตจากทัญญู ... เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง ในสมัย
ใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะ
วิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย
เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะตัณหาเป็น
ปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็น
ปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๖๑}

อริโมกข์เกิดจากตัณหาในปัจเจกการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ความไม่รู้ ความไม่เห็น เป็นต้น ลืมคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา
สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย คือ การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน เรียกว่า สังขารเกิด
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นต้น อริโมกข์เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่
ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่าอริโมกข์เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิด
เพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น เว้นอริโมกข์ นี้
เรียกว่า ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์
ทั้งมวลนี้ มีด้วยประการอย่างนี้ เป็นต้น^{๑๖๒}

อริโมกข์ไม่เกิดกับอกุศลจิตดวงที่ ๕^{๑๖๓}

อริโมกข์เกิดจากตัณหาในอกุศลจิตดวงที่ ๖-๗-๘ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

อกุศลจิต สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยทัญญู มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมชาติเป็น
อารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุต

^{๑๖๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๓๐ / ๑๕๒.

^{๑๖๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๔๗ / ๑๗๓.

^{๑๖๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๔๘ / ๑๗๓.

^{๑๖๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๔๗ / ๑๗๓.

จากทฤษฎี ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหรัคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากทฤษฎี .. เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๖๕}

อริโมกข์เกิดจากปฏิฆะในอกุศลจิตดวงที่ ๕-๑๐ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

อกุศลจิต สหรัคด้วยโทมนัส สัมปยุตด้วยปฏิฆะ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหรัคด้วยโทมนัสสัมปยุตด้วยปฏิฆะ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปฏิฆะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อริโมกข์^{๖๖} เกิดเพราะปฏิฆะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

ความไม่รู้ ความไม่เห็น เป็นต้น ล้มคืออวิชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่าอวิชา เป็นต้น ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย จิตอาฆาต จิตอาฆาตตอบ เป็นต้น ความครุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า ปฏิฆะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อริโมกข์เกิดเพราะปฏิฆะเป็นปัจจัย เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอริโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๖๗}

^{๖๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๑ / ๑๓๔.

^{๖๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๒ / ๑๓๔.

^{๖๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๓ / ๑๓๔.

อธิโมกษ์ไม่เกิดกับอกุศลจิตดวงที่ ๑๑^{๑๖๘}

อธิโมกษ์เกิดจากอุทัจจะในอกุศลจิตดวงที่ ๑๒ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

อกุศลจิต สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยอุทัจจะ มีรูปเป็นอารมณ์เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อุทัจจะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะอุทัจจะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์อย่างนี้^{๑๖๙}

อธิโมกษ์เกิดจากอุทัจจะในปัจเจกการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ความไม่รู้ ความไม่เห็น เป็นต้น ลืมคืออวิชา อกุศลมูลคือ โมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชาเป็นต้น ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความวุ่นวายใจ ความพล่านแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า อุทัจจะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่าอธิโมกษ์เกิดเพราะอุทัจจะเป็นปัจจัย เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอธิโมกษ์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๑๗๐}

อธิโมกษ์เกิดในกามาวจรกุศลจิต ๘ กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ แห่งกุศลนิเทศ

กามาวจรกุศลจิต สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีกรรมเป็นอารมณ์หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนา

^{๑๖๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๔ / ๑๗๕.

^{๑๖๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๖ / ๑๗๕.

^{๑๗๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๗ / ๑๗๖.

เป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัยภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดอย่างนี้^{๑๑๑}

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในปัจจัยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ในปัจจัยการเหล่านั้น กุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

การไม่โลภ กิริยาที่จะไม่โลภ ความไม่โลภ ความไม่กำหนดนักร กิริยาที่ไม่กำหนดนักร ความไม่กำหนดนักร ความไม่เพ่งเล็งที่เอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่นกุศลมูลคืออโลภะ อันใด นี้เรียกว่า อโลภะ

การไม่คิดประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย ความไม่คิดประทุษร้ายความไม่คิดพยายบาท ความไม่คิดเบียดเบียน กุศลมูลคืออโทสะ อันใด นี้เรียกว่า อโทสะ

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า อโมหะ สภาวธรรมเหล่านี้เรียกว่า กุศลมูล

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย

เวทนาขั้น ๓ สัญญาขั้น ๓ สังขารขั้น ๓ วิญญาณขั้น ๓ เว้นอธิโมกษ์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๑๒}

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๒-๓-๔ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

กามาวจรกุศลจิต สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิด

^{๑๑๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๘ / ๑๓๖. (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

^{๑๑๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๘ / ๑๓๖.

เพราะวิญญานเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๓}

อธิโมกษ์ไม่เกิดในปัจจุอาการเหล่านั้น กุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ^{๑๓๔}

อธิโมกษ์เกิดในกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๕-๖ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

กามาวจรกุศลจิต สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญานเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญานเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๕}

อธิโมกษ์เกิดในกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๗-๘ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

กามาวจรกุศลจิต สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญานเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญานเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๖}

อธิโมกษ์เกิดในรูปาวจรกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฏิเวทิกถิณเป็น

^{๑๓๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๖๐ / ๑๓๗.

^{๑๓๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๖๑ / ๑๓๗.

^{๑๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๖๒ / ๑๓๗.

^{๑๓๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๖๔ / ๑๓๘.

อารมณ์อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๗}

อธิโมกษ์เกิดในอรุณาจรกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอรุณภาพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจุดตถมาน อันสพรหคด้วยเนวสัจญานา สัจญายตนะ สัจญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใดในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๘}

อธิโมกษ์เกิดในโลกุตตรกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรมาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฎฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจากาม สัจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมจมาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา อยู่ในสมัยใดในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๓๙}

อธิโมกษ์เกิดจากปสาทะในปัจจยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

ในปัจจยการเหล่านั้น กุศลมูล คือ อโลกะ อโทสะ อโมหะ เป็นต้น

^{๑๓๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๖๖ / ๑๓๘.

^{๑๓๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๖๘ / ๑๓๙.

^{๑๓๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๓๐ / ๑๓๙.

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด เป็นต้น ความไม่หลง ความวิชัยธรรม สัมมาทิฏฐิฉัมม วิชยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า โมหะ สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กุศลมูล

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโต สัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกษ์ เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย

เวทนานันท์ สัญญานันท์ สังขารันท์ วิญญานันท์ เว้นอธิโมกษ์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะ อธิโมกษ์เป็นปัจจัย เป็นต้น คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้นั้น ได้แก่ความ ไปร่วม ความมาร่วม ความประหุม ความปรากฏแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๘๐}

อธิโมกษ์เกิดในอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๑ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑.) จักขุวิญญาน เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะกามาวจร กุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญานเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญานเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๑๘๑}

อธิโมกษ์ไม่เกิดกับอเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๒-๓-๔-๕^{๑๘๒} (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑.)

อธิโมกษ์เกิดในอเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๖ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนธาตุ เป็นวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะ

^{๑๘๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๗๑ / ๑๘๐.

^{๑๘๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๗๒ / ๑๘๐.

^{๑๘๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๗๓ / ๑๘๒.

กามาจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๘๓}

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอธิโมกษ์ นี้เรียกว่าภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย เรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล^{๘๔}

พุทธาธิบายอธิโมกษ์เกิดในอเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหระคตด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้นมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะกามาจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้^{๘๕}

พุทธาธิบายอธิโมกษ์ในปัจจยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจ ในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

^{๘๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๖๘ / ๑๘๒.

^{๘๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๐ / ๑๘๒.

^{๘๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๑ / ๑๘๒.

เวทนาขั้น ๓ สัญญาขั้น ๓ สังขารขั้น ๓ วิญญาณขั้น ๓ เว้นอริโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีอย่างนี้^{๑๘๖}

พุทธาธิบายอริโมกข์ในอเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๘ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อริโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลอย่างนี้^{๑๘๗}

พุทธาธิบายอริโมกข์ในปัจจยการ (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒)

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น นี้เรียกว่าอริโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาขั้น ๓ สัญญาขั้น ๓ สังขารขั้น ๓ วิญญาณขั้น ๓ เว้นอริโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอริโมกข์เป็นปัจจัย จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๘๘}

พุทธาธิบายอริโมกข์ในกามาวจรวิบากจิต ๘ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณมีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหคตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหคตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เป็นต้น สหคตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหคตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ใน

^{๑๘๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๒ / ๑๘๓.

^{๑๘๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๓ / ๑๘๓.

^{๑๘๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๔ / ๑๘๓.

สมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิด เพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๔๘} มีพุทธาธิบายอธิโมกษ์ในปัจจุอาการ ดังนี้

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขาร จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง อันใด นี้เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกษ์ เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัยภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอธิโมกษ์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย เหตุนี้ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งหมด^{๔๙}

อธิโมกษ์ในรูปาวจรวิบากจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลกรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลกรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้ตั้งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดอย่างนี้^{๕๐}

อธิโมกษ์ในอรุปาวจรวิบากจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอรุปภพ เพราะก้าวล่วงอาภิญญาอายตนะ โดยประการที่โปร่ง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหระคด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนสัญญา ไม่มีทุกข์

^{๔๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๕ / ๑๘๔.

^{๔๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๖ / ๑๘๕.

^{๕๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๗ / ๑๘๖

ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใดผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจุดตถนิมิต อัน สหระตด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนสัญญา อันเป็นวิบากเพราะอรูปาวัจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๕๒}

อธิโมกษ์ในโลกกุตตรวิบากจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญ โลกุตตรนิมิต อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมนิมิต ประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกข์ปฏิบัติทาทัฬหิญาอยู่ในสมัยใด ผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมนิมิต อันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลนิมิต อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกข์ปฏิบัติทาทัฬหิญา ชนิดสุญญตะ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้^{๑๕๓}

อธิโมกษ์ไม่เกิดกับอกุศลวิบากจิต ๗ อกุศลวิบากจิต ดวงที่ ๑-๒-๓-๔-๕^{๑๕๔}

อธิโมกษ์ในอกุศลวิบากจิตดวงที่ ๖ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

^{๑๕๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๘ / ๑๘๗.

^{๑๕๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๘ / ๑๘๘.

^{๑๕๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๘๐ / ๑๘๘.

มโนธาตุ เป็นวิบาก สหคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีโณภูฏัพพะเป็น อารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมัย ใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๑๕๕}

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขาร จิต มโน มานัส เป็นต้น มโนธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น ความสบายทาง ใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็น ปัจจัย การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกษ์ เกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนามันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอธิโมกษ์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์ เป็นปัจจัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึง เรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๑๕๖}

อธิโมกษ์ในอกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็น อารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมัย ใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๑๕๗}

อธิโมกษ์ในอเหตุกิริยาจิต ๓ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนธาตุ เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก สหคตด้วยอุเบกขา มี รูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีโณภูฏัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น มโน วิญญาณธาตุ เป็นกิริยาไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก สหคตด้วยโสมนัส มีรูปเป็น

^{๑๕๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๒ / ๑๕๑.

^{๑๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๓ / ๑๕๒.

^{๑๕๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๔ / ๑๕๓.

อารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น มโนวิญญาณธาตุ เป็นกิริยาไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก สหระคด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใดในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๕๔}

อิโมกษ์ในกามาวจรกิริยาจิต ๘ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่อกรรมวิบาก สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีกรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๕๕}

อิโมกษ์ในรูปาวจรกิริยาจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

พระชินาสพ เจริญรูปาวจรมาน เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่อกรรมวิบาก แต่เป็นทัญญธรรมสุขวิหาร สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่เวก มีปฐวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิด

^{๕๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๖ / ๑๕๕.

^{๕๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๗ / ๑๕๖.

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๒๐๐}

อธิโมกษ์ในอรุปาวจรกิริยาจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

พระชีมาสพ เจริญอรุปาวจรมาน เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก แต่เป็นทิฏฐุธรรมสุขวิหาร เพราะก้าวล่วงอาภิกขุญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุดุคตถมานอัน สหระคด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนสัญญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๒๐๐}

อธิโมกษ์ใน กามาวจรกุศลจิต ๘ กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ แห่งอวิชามูลกกุศลนิเทศ

กามาวจรกุศลจิต สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมย์ใดในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะอวิชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๑}

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชาเป็นปัจจัย เป็นต้น เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คือ ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสกิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ สรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยัง อันใด นี้เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

^{๒๐๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๘ / ๑๕๗.

^{๒๐๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๕ / ๑๕๘.

^{๒๐๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๐ / ๑๕๕.

อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจ ในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนาคันธี สัญญาขันธี สังขารขันธี วิญญาณขันธี เว้นอธิโมกษ์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๒๐๓}

ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะ สังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๔}

ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุคณเฑที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุคณเฑที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๕}

ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายคณเฑเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะสฬายคณเฑเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๖}

อธิโมกษ์ในกามาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

กามาวจรกุศลจิต สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคตด้วยโสมนัสวิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ... เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระค

^{๒๐๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๑ / ๑๕๕.

^{๒๐๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๒ / ๒๐๐.

^{๒๐๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๓ / ๒๐๐.

^{๒๐๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๔ / ๒๐๑.

ด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะ อวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ อย่างนี้^{๒๐๖}

อธิโมกษ์ในรูปาวจรกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สังขารจากกาม สังขารจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่เวก มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๗}

อธิโมกษ์ในอรุปาวจรกุศลจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอรุภพ เพราะก้าวล่วงอาภิญญาอายุตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุตุดตณาน อันสรทศด้วยเนวสัจญานาสัจญายตนสัจญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๘}

^{๒๐๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๕ / ๒๐๒.

^{๒๐๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๖ / ๒๐๓.

^{๒๐๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๗ / ๒๐๔.

อธิโมกข์ในโลกุตตรกุศลจิต (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคฺล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก เป็นทุกขาปฏิบัติทาทัณฑาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะ วิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็น ปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็น ปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๐}

อธิโมกข์ในอเหตุกกุศลวิบากจิต ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โสทวิญาณเป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเป็นต้น ฌาน วิญญาณเป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้นชีวหาวิญาณเป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้นกายวิญาณเป็นวิบาก สหระตด้วยสุข มี โภกฐัพพะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้นมโนธาตุเป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็น ต้น มีโภกฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น มโนวิญาณธาตุ เป็นวิบาก สหระตด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้น มโนวิญาณธาตุเป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้น มีธรรมเป็น อารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆเกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใดในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นาม เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะ อธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่ง กอฏทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๐}

อธิโมกข์ในกามาวจรวิบากจิต ๘ (ดูภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญาณธาตุเป็นวิบาก สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ เป็น ต้น มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ ใดๆ เกิดขึ้น เป็นต้นสหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วย

^{๒๐๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๐๘ / ๒๐๕.

^{๒๐๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๑ / ๒๐๘.

ญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น
 สหระคด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุต
 ด้วยญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นต้น
 สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น เป็นต้น สหระคด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ...
 เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ใน
 สมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะ
 วิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย
 เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็น
 ปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็น
 ปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๒}

อธิโมกข์ในรูปาวจรวิบากจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากกรรมอกุศล
 แล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฏิเวทิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ใน
 ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฌาน อันเป็น
 วิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติ
 และสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฏิเวทิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูล
 เป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายุตนะที่ ๖ เกิด
 เพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายุตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสา
 ทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย
 ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด^{๒๐๓}

อธิโมกข์ในรูปาวจรวิบากจิต (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะก้าวล่วงอาภิวัจจัญญาตนะ
 โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุตถตถฌาน อันสหระคด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนะสัญญา ไม่มีทุกข์
 ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อนมีสติบริสุทธิ์ เพราะ
 อุเบกขา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ เป็นต้น อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

^{๒๐๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๒ / ๒๐๕.

^{๒๐๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๓ / ๒๑๐.

โยคาวจรบุคคล เพราะก้าวล่วงอาภิญญาอายตนะ โดยประการที่ปวง จึงบรรลุจุดถก
ฉาน อันเป็นวิบาก อันสหระตด้วยเนวสัญญานาสัญญาอายตนะสัญญา เพราะอรุภาวจรกุศลธรรม อัน
ได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและ
โทมนัสดับสนิทในก่อนมีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขา อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะกุศล
มูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิด
เพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย
ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็น
ปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้ง
มวลนี้ มีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๔}

อธิโมกษ์ในอกุศลวิบากจิตดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

โสทวิญาณ เป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้น ฉาน
วิญาณ เป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้น ชิวหาวิญาณเป็นวิบาก
สหระตด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้น กายวิญาณเป็นวิบาก สหระตด้วยทุกข์ มี
โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เป็นต้น มโนธาตุ เป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์
เป็นต้นมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว
ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมย์ใด ในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะ
สังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิด
เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย
ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้^{๒๐๕}

อธิโมกษ์ในอกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗ (ดู ภาคผนวก ก หน้า ๑๓๑)

มโนวิญาณธาตุ เป็นวิบาก สหระตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นต้นมีธรรมเป็น
อารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมย์
ใด ในสมย์นั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิด
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็น
ปัจจัยเวทนาเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะ

^{๒๐๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๔ / ๒๑๑.

^{๒๐๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๘ / ๒๑๕.

ผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๒๑๖}

ในปัจจัยการเหล่านั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย^{๒๑๗} (ดูภาคผนวก ข หน้า ๑๓๒) วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย^{๒๑๘} นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย^{๒๑๙} อายุขณะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย^{๒๒๐} ผัสสะเกิดเพราะอายุขณะที่ ๖ เป็นปัจจัย^{๒๒๑} เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย^{๒๒๒} อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือ การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกษ์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย^{๒๒๓} ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เว้นอธิโมกษ์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกษ์เป็นปัจจัย^{๒๒๔}

ข อธิโมกษ์ในคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ แห่งพระอภิธรรมปิฎก

อธิโมกษ์ในอรรถกถาปิฎก ๑๒๕ บท^{๒๒๕} คือ (๑) ขันธ ๕ (๒) อายุขณะ ๑๒ (๓) ธาตุ ๑๘ (๔) สัจจะ ๔ (๕) อินทรีย์ ๒๒ (๖) ปฏิจสมุปบาท ๑๒ (๗) สติปัญญา ๔ (๘) สัมมุปปธาน ๔ (๙) อธิทบาท ๔ (๑๐) ฌาน ๔ (๑๑) อัปมัญญา ๔ (๑๒) อินทรีย์ ๕ (๑๓) พละ ๕ (๑๔) โพชฌงค์ ๗ (๑๕) อริยมรรคมืองค์ ๘ (๑๖) ผัสสะ (๑๗) เวทนา (๑๘) สัญญา (๑๙) เจตนา (๒๐) จิต (๒๑) อธิโมกษ์ และ (๒๒) มนสิการ

อธิโมกษ์ในปุคคลบัญญัติแห่งอภิธรรมปิฎก พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงหลักการไว้ว่า “อัปมัญญา ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมืองค์ ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา

^{๒๑๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๑๕ / ๒๑๖.

^{๒๑๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๐ / ๒๑๘.

^{๒๑๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๑ / ๒๑๙.

^{๒๑๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๒ / ๒๒๐.

^{๒๒๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๓ / ๒๒๑.

^{๒๒๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๔ / ๒๒๒.

^{๒๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๕ / ๒๒๓.

^{๒๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๖ / ๒๒๔.

^{๒๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๔๒๗ / ๒๒๕.

^{๒๒๕} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑/๑.

อธิโมกษ์ มนสิการสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้นอายุตนะ ชาติเท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗”^{๒๒๖}

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญญา สัมมปธาน อปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการเหตุกรรม เหตุสเหตุกรรม เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม โดยชั้นสังคหะแต่สงเคราะห์ได้ โดยอายุตนสังคหะ ชาติสังคหะ กรรมเหล่านั้น ยกเว้นอสังขตะออกจากชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑”^{๒๒๗}

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วย อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ สุขินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุปกจินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถัญญัสสามีดินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ผัสสะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรม ภพ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย โสกะ ปรีทนะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญญา สัมมปธาน อปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ เหตุกรรม เหตุสเหตุกรรม เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม อาสวกรรม สัญโญชนกรรม คันถกรรม โอมกรรม โยคกรรม นีวรณกรรม ปรามาสกรรม อุปาทานกรรม กิเลสกรรม กิเลสสังกิลิทธิกรรม กิเลสสังกิลิทธิกรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตกรรม โดย สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑”^{๒๒๘}

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญญา สัมมปธาน ฌาน อปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ โดยชั้นสังคหะ อายุตนสังคหะ ชาติสังคหะ กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗” “อธิโมกษ์ ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๒ ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กรรมบางอย่าง ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ ประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กรรมบางอย่าง”^{๒๒๙} “กรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อธิโมกษ์ กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ไม่มีชั้น อายุตนะ อะไรๆ ที่ ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๑”^{๒๓๐}

^{๒๒๖} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖ / ๓๑ / ๑๓.

^{๒๒๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖ / ๑๘๐ / ๒๓.

^{๒๒๘} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖ / ๑๘๘ / ๒๕.

^{๒๒๙} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖ / ๒๐๔ / ๓๒.

^{๒๓๐} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖ / ๒๕๒ / ๔๒.

^{๒๓๑} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖ / ๓๐๓ / ๕๐.

“ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อธิโมกษ์ ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๒ ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ ธรรมบางอย่าง”^{๒๓๒}

“ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย อธิโมกษ์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ ธรรมบางอย่าง”^{๒๓๓}

ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ได้ด้วยอุปายาส สติปัญญา สัมมปธานอัปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ^{๒๓๔}

“ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยอธิโมกษ์ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕”^{๒๓๕} “ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยอธิโมกษ์ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้น อสังขตะออกจากขั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๗ ไม่มีขั้น อายตนะ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชาติ ๑”^{๒๓๖}

จากหลักฐานใน มัชฌิมนิกาย ในจุททกนิกาย ในวิภังค์แห่งอภิธรรมกถีย์ และในปุลลคบัญญัติแห่งอภิธรรมกถีย์ ล้วนมีความสอดคล้องกันทั้งอรรถและพยัญชนะแห่งอธิโมกษ์ได้อย่างสมบูรณ์ ส่วนในคัมภีร์วินัยปิฎกนั้นไม่ได้กล่าวถึงโดยตรงเพราะเป็นส่วนแห่งข้อห้าม

ในบทนี้ได้กล่าวถึงความหมายแห่งอธิโมกษ์ในลักษณะต่างๆ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารทางวิชาการในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเรื่องอธิโมกษ์นี้มีความสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างมาก เพราะหากผู้ไม่รู้ความหมายที่แท้จริงของอธิโมกษ์ซึ่งอยู่ในวิปัสสนูปกิเลสแล้ว ก็อาจกลายเป็นเครื่องมือของผู้ที่เผยแพร่ในทางที่ผิดจากหลักธรรมวินัยของพระพุทธองค์ได้ ด้วยเหตุนี้จึงควรทำความหมายที่แท้จริงเสียก่อน จากนั้นจึงไปศึกษากระบวนการที่ทำให้อธิโมกษ์เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในทางวิปัสสนา ตลอดถึงวิธีการแก้ไขอธิโมกษ์จนหลุดพ้นดำเนินไปตามหลักธรรมวินัยที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาคือ พระนิพพาน

^{๒๓๒} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/ ๓๓๔/ ๕๔.

^{๒๓๓} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/ ๓๖๔/ ๕๕.

^{๒๓๔} อภิ.ป. ๓๖/ ๔๑๒/ ๖๗.

^{๒๓๕} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/ ๔๓๒/ ๗๐.

^{๒๓๖} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/ ๔๓๐/ ๗๘.

บทที่ ๔

อธิโมกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักการปฏิบัติกรรมฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มาเป็นเวลาสองพันกว่าปีแล้วพบในคัมภีร์ทีฆนิกาย และคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ซึ่งสองคัมภีร์นี้มีความละเอียดทั้งหลักการและวิธีการของการปฏิบัติ นอกจากนี้พระอรุณธรรมาจารย์ก็ได้อธิบายความหมายไว้อย่างละเอียดครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดในเรื่องสติปัฏฐานนี้ในยุคหลังๆ ได้มีผู้นำหลักการนี้มาเขียนลงในหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งมีการอ้างอิงหลักฐานมากกว่า ๓๐๐ แห่ง เน้นแนวทางในการพรรณนาคือ กำหนดพองยุบนั่นเอง

สาเหตุที่ต้องศึกษาพระสูตรนี้เป็นแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนานั้นก็เพราะว่า ท่านพระคันธสาราภิกขุได้กล่าวไว้ในคำนำในการแปลหนังสือเรื่องนี้ซึ่งเป็นภาษาพม่า แต่งโดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) คือ การเจริญสติเป็นอุบายดับทุกข์คือความยึดมั่นในกายใจ เพราะเมื่อมีสติตั้งมั่นอยู่ในกายใจแล้วย่อมเข้าถึงสภาวะธรรมตามความเป็นจริงในปัจจุบัน ที่มีอยู่ในธรรมชาติคือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน จึงเกิดปัญญารู้ว่า เป็นอิสระจากทุกข์และกิเลสที่ครอบงำได้อย่างแท้จริง การเจริญสติชนิดนี้จัดเป็นวิปัสสนากาวนา เพราะเป็นการอบรมจิตให้เกิดวิปัสสนาญาณยังเห็นไตรลักษณ์ เพราะเป็นสติยังรู้ที่ทำลายสมมุติบัญญัติ และทำให้เกิดปัญญาหยั่งรู้^๑ ในงานวิจัยนี้จึงได้กำหนดประเด็นไว้ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย ดังนี้

๔.๑ แนวทางการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๔.๒ สภาวะอธิโมกข์ที่ปรากฏในอุทฺทปพพญาณ

๔.๓ การปฏิบัติต่ออธิโมกข์

๔.๑ แนวทางการเจริญสติปัฏฐาน ๔

ก หลักในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

พระพุทธองค์ ทรงแสดงหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อครั้งที่ทรงประทับ ณ นิคมชาวกรู ชื่อ กัมมาสธัมมะ แคว้นกรู ทรงแสดงหลักการสำคัญเบื้องต้นแก่บรรดาภิกษุทั้งหลาย

---

^๑ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิกขุ, (หน้าคำนำ).

ใจความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโศกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ”^๒ จากใจความดังกล่าว มีอธิบายตามพระอรรถกถาจารย์ว่า

คำว่า ทางสายเดียว มีความหมาย ๔ ประการ คือ

- ๑) ทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว
- ๒) ทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้นเป็นทางของบุคคลผู้เดียว
- ๓) ข้อปฏิบัติในศาสนาเดียว คือ พระพุทธศาสนา (เท่านั้น)
- ๔) ทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือ พระนิพพาน^๓

นอกจากนี้ยังมีแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า เอกายโน มีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) ทางสายเดียวที่มุ่งสู่พระนิพพาน ไม่มีทางสายอื่นอีก และ (๒) ทางสายตรงสายเดียว ไม่มีทางแยกอื่นอันจะทำให้เดินหลง หรือ ผิดทาง^๔

คำว่า ญายธรรม หมายถึง อริยมรรค^๕

คำว่า สติปัฏฐาน แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือ การปฏิบัติมีสติเป็นประธาน^๖ ซึ่งมีคำอธิบายในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า การบรรลุธรรมจะต้องประกอบด้วยสติปัฏฐานเสมอ เพราะไม่เคยพบเห็นว่า ผู้ที่ไม่ได้เจริญสติบรรลุนิพพาน เพราะว่าวิปัสสนาญาณ และมรรคญาณเกิดจากสัมมาสมาธิ เมื่อจิตเป็นสัมมาแล้ว ปัญญาจะเกิดพร้อมกับสติ และสมาธิจึงมีความแก่กล้าขึ้นตามลำดับด้วยภาวนาตามปัญญา^๗ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาเขียนยืนยันว่า การบรรลุธรรมจะขาดสติปัฏฐาน ๔ ไม่มีเลย ดังนี้

“ขสุมา ปน กายเวทนาจิตตมมेषุ กณฺหิ ธมฺมํ อนามลิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ”^๘

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕ – ๐๖/๑๐๑.

^๓ อ้างถึง เจริงอรรถ (๒) ที่.ม.อ. ๒/๓๗๓/๓๕๕. และ ม.ม.อ. ๑/๑๐๖/๒๕๔. อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

^๔ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, หน้า ๖.

^๕ อ้างถึง เจริงอรรถ (๓) ที่.ม.อ. ๒/๒๑๔/๑๕๗. และ ม.ม.อ. ๑/๑๐๖/๒๕๑. อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

^๖ อ้างถึง เจริงอรรถ (๔) ที่.ม.อ. ๒/๓๗๓/๓๖๘. ม.ม.อ. ๑/๑๐๖/๒๕๓. และ อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๓๕๕ – ๓๕๕/๓๐๖ – ๓๒๗. อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

^๗ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๗.

^๘ อ้างแล้ว

หมายความว่า อนึ่ง ขึ้นชื่อว่า ภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวะธรรม
อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี

จากหลักฐานดังกล่าวทำให้ทราบว่า สติปัฏฐานเป็นหนทางของผู้ปฏิบัติเพื่อไปสู่ความ
พ้นทุกข์ คือ นิพพาน ดังจะได้กล่าวถึงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของสติ ดังต่อไปนี้

๑) กิษุในธรรมวินัยนี้ กำหนดรู้เห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มี
สติกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้^๕

พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงวิธีการปฏิบัติสติปัฏฐานไว้ว่า ให้ไปอยู่ป่า อยู่โคนไม้ หรือ
เรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า^๖ ในเรื่องนี้มีคำอธิบาย ดังนี้

คำว่า เรือนว่าง หมายถึงที่สงัด คือ เสนาสนะ ๗ อย่าง เว้นป่า และโคนไม้ ได้แก่

(๑) ภูเขา (๒) ซอกเขา (๓) ถ้ำในภูเขา (๔) ป่าช้า (๕) ป่าละเมาะ (๖) ที่โล่งแจ้ง และ
(๗) ลอมฟาง^๗ มีหลักฐานอ้างอิงถึงความสงัดทางกายจากการปลีถวิเวก จัดเป็นอาวธสำคัญในการ
ทำลายกิเลส เรื่องนี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ทีฆนิกาย สังคีตีสสูตร ว่า พระสารีบุตรกล่าวถึงอาวธ ๓
ประการ คือ (๑) สุตาวัธ อาวธ คือ การฟังธรรมะ เพราะเป็นเหตุให้ละอกุศลเป็นต้น (๒) ปวีเวกาวัธ
อาวธ คือ ความสงัด และ (๓) ปัญญาวัธ อาวธ คือ ปัญญา^๘

คำว่า นั่งคู้บัลลังก์ หมายถึงนั่งพับขาเข้าหากันทั้ง ๒ ข้าง เรียกว่า นั่งขัดสมาธิ^๙ ใน
เรื่องนี้ได้มีแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ทำนั่งกรรมฐาน มี ๓ แบบ คือ (๑) นั่งแบบคู้บัลลังก์
(full – lotus position) (๒) นั่งแบบซ้อนขา (half – lotus position) และ (๓) นั่งแบบเรียงขา (easy
position) นอกจากนี้ยังมีนั่งแบบสบายๆ คือ นั่งบนเก้าอี้เพื่อเหมาะกับบุคลิกภาพ^{๑๐}

นอกจากนี้ยังพบว่า การนั่งกรรมฐานจะกำหนดลมหายใจได้ชัดเจนมากในระยะแรก
แต่ต่อไปเมื่อมีความชำนาญแล้วจะสามารถกำหนดได้ชัดเจนครบทั้ง ๔ อิริยาบถ^{๑๑}

คำว่า ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า หมายถึงตั้งสติมุ่งตรงต่อกัมมัญฐาน^{๑๒}

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

^๖ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๒.

^๗ อ้างถึง ที.ม. (แปล) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘. และ อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๕๐๘/๒๕๔. อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/
๑๐๗/๑๐๒.

^๘ อ้างถึง ที.ปา. ๑๑.๓๐๕.๑๕๖. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๔๒.

^๙ อ้างถึง วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๕. และ วิสุทฺธิ. ๑/๒๕๕. อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๒.

^{๑๐} อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๔๓.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

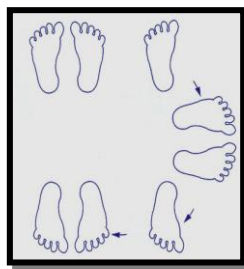
^{๑๒} อ้างถึง วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๕. และ วิสุทฺธิ. ๑/๒๕๕. อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๒.

เมื่อปฏิบัติตามหลักการดังกล่าวมาแล้ว ต่อไปเป็นการกล่าววิธีการปฏิบัติในหมวดอิริยาบถ ดังนี้

การยืน ต้องเหยียดลำตัวในแนวตั้ง อันจัดเป็นสภาวะตั้งของธาตุลม^{๑๓} การยืนให้ลำตัวตั้งตรง คอตั้งตรง เท้าทั้งสองห่างกันเล็กน้อย มือทั้งสองประสานกันไว้ด้านหน้า หรือด้านหลังของลำตัว หรือกอดอกไว้ เพื่อมิให้แขนแกว่งไปมา การยืนทำนี้จะทำให้ดูสง่า และระบบการหายใจดี สාරวมสายตาด้วยการทอดไปข้างหน้าประมาณ ๔ ศอก ในขณะที่ยืนอยู่ มีสติระลึกรู้ที่อาการยืนเท่านั้น ยืนก็รู้ว่ายืน แล้วกำหนดว่า “ยืนหนอ” ๓ ครั้ง

การกลับตัว

เมื่อเดินจงกรมไปสู่ทิศทางเดินแล้ว หยุดยืนอยู่โดยมีสติรู้ที่อาการยืน พร้อมกำหนดในใจว่า “ยืนหนอ” ๓ ครั้ง แล้วกำหนดคตินจิต เพื่อจะกลับตัว กำหนดว่า “อยากกลับหนอ” ๓ ครั้ง แล้วค่อย ๆ หันลำตัวไปทางขวา ยกเท้าขวาขึ้นเล็กน้อยแล้วหมุนไปทางขวา วางเท้าลง มีสติระลึกรู้อาการเคลื่อนไหวไปของเท้าให้ชัดเจนพร้อมกับบริกรรมว่า “กลับหนอ” แล้วยกเท้าซ้ายมาวางชิดกับเท้าขวา พร้อมกับกำหนดว่า “กลับหนอ” หมุนตัวกลับแบบนี้ จนครบ ๓ คู่ หรือ ๖ ครั้ง จนหมุนลำตัวกลับมาอีกด้านหนึ่งได้พอดี เมื่ออาการยืนปรากฏขึ้นอีกครั้งมีสติระลึกรู้ที่อาการยืนให้ชัดเจน กำหนดว่า “ยืนหนอ” ๓ ครั้ง ก่อนจะเดินจงกรมต่อไปให้มีสติระลึกรู้จิตตั้งว่า “อยากเดินหนอ” ๓ ครั้ง แล้วจึงเริ่มเดินจงกรมต่อไปโดยก้าวเท้าขวาออกก่อนเสมอ รูปของเท้าเวลากลับตัว ดังนี้

การเดินจงกรม^{๑๔} เป็นการเดินกลับไปกลับมาอย่างช้า ๆ ด้วยสติระลึกรู้ที่อาการเคลื่อนไหวไปของเท้าในขณะที่เดินจงกรมต้องสාරวมสายตา โดยการทอดสายตาลงต่ำมองไปด้านหน้าประมาณ ๔ ศอก ไม่เหลียวซ้ายแลขวา (ถ้าไม่จำเป็น) ฟังรับรู้สภาวะเบา นึก เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ในขณะเดิน ยก อย่าง เหยียบ ดังนี้

^{๑๓} อังใน พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๗๗.

^{๑๔} พระคันธสาราภิวังศ์, ส่องสภาวะธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕ – ๔๐.

ขณะยกเท้า สภาวะเบาปรากฏ เพราะธาตุไฟที่มีสภาวะเบาเป็นหลักในขณะนั้น
 ขณะย่างเท้า สภาวะผลัดดันปรากฏ เพราะธาตุลมมีสภาวะผลัดดันเป็นหลักในขณะนั้น
 ขณะเหยียบ สภาวะหนักปรากฏ เพราะธาตุน้ำที่มีสภาวะหนักเป็นหลักในขณะนั้น
 ขณะวางเท้า สภาวะผัสสะที่แข็งหรืออ่อนปรากฏ เพราะธาตุดินที่มีสภาพแข็ง หรืออ่อน
 เป็นหลักในขณะนั้น

การภาวนาควรให้ตรงกับอาการเคลื่อนไหวไปของเท้าต้องให้พอดีกันไม่ไปก่อนหรือไป
 หลัง จึงจะมีสติระลึกปัจจุบันอารมณ์ ให้ภาวนาอยู่ในใจ (ไม่ออกเสียง ไม่ขยับปาก ไม่กระดกคิ้ว
 ไม่ก้มคอเท้าที่กำลังก้าวอย่าง ไม่ยกเท้าสูงจนเกินไป หรือลากไปกับพื้น)

ในระหว่างเดินหากมีอาการอื่นปรากฏชัดควรหยุดเดิน เมื่อมีอารมณ์รบกวน (อารมณ์อื่น)
 ที่ชัดเจนกว่าแทรกขึ้นมา เช่น ได้ยินเสียง หรือได้กลิ่น หรือ เกิดความคิดนึก โดยมีสติระลึกรู้อาการ
 ที่เกิดขึ้นนั้น พร้อมกับกำหนดว่า “ได้ยินหนอ” ๆ ๆ หรือ “กลิ่นหนอ” ๆ ๆ หรือ “คิดหนอ” ๆ ๆ
 เป็นต้น จนอารมณ์รบกวนนั้น ๆ ดับไป หายไปแล้วจึงเดินจงกรมต่อ หากไม่หยุดเดินในขณะที่เกิด
 อารมณ์รบกวนแทรกเข้ามาจะกลายเป็นสองอารมณ์ ทำให้สติไม่ตั้งมั่น ขณิกสมาธิไม่เกิด (ไม่ได้วิจิต
 เตียว) หลังจากการตื่นนอน และหลังจากการรับประทานอาหาร ควรเดินจงกรมก่อนเสมอ แล้วจึง
 มานั่งสมาธิจะทำให้ไม่โง่งมงาย มีสติระลึกรู้ได้ดี^๕

การเดินจงกรม มี ๖ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ “ขวาย่างหนอ - ซ้าย่างหนอ” ควรกำหนดจดจ่อต่อเนื่องไปเรื่อยๆ ซ้ำๆ

ระยะที่ ๒ “ยกหนอ - เหยียบหนอ” ควรกำหนดรู้อาการแต่ละอย่างให้ชัดเจน

ระยะที่ ๓ “ยกหนอ - ย่างหนอ - เหยียบหนอ”

ระยะที่ ๔ “ยกส้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - เหยียบหนอ”

ระยะที่ ๕ “ยกส้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - ลงหนอ - ถูหนอ”

ระยะที่ ๖ “ยกส้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - ลงหนอ - ถูหนอ - กดหนอ”

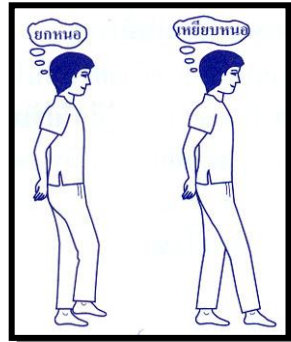
การเดินจงกรมระยะที่ ๑ “ขวาย่างหนอ - ซ้าย่างหนอ” มีสติระลึกรู้ที่อาการเดิน โดย
 ภาวนาว่า “ขวาย่างหนอ ซ้าย่างหนอ” กำหนดไปเรื่อยๆ จนสุดระยะการเดินจงกรม

การเดินจงกรมระยะที่ ๒ “ยกหนอ - เหยียบหนอ”

มีสติระลึกรู้อาการยกเท้าขวาขึ้นซ้ำ ๆ อย่างมีสติระลึกรู้อาการยกของเท้าที่เคลื่อนจาก
 เบื้องล่างขึ้นสู่เบื้องบนพร้อมไปกับการยื่นเท้าไปข้างหน้า เมื่ออาการยกสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ”

^๕ ดูรายละเอียดใน พระคันธसारากิวงศ์, ศึกษาวิธีเจริญสติ ด้วยภาษาง่ายๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
 (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐ - ๑๓.

จากนั้นฝ่าเท้าเคลื่อนลงสู่พื้น มีสติระลึกรู้อาการเคลื่อนเท้าลงสู่พื้น ภาวนาว่า ”เหยียบ” เมื่ออาการเหยียบสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ” พอดีเป็น “เหยียบหนอ” คูรูปภาพการเดินจงกรมระยะที่ ๒ คือ

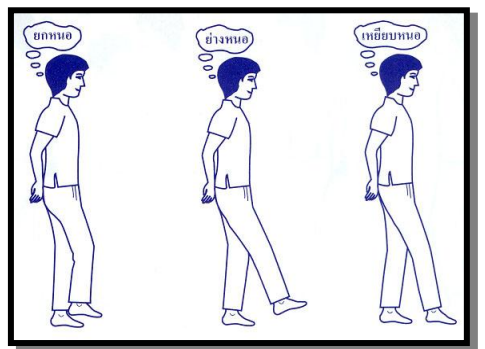

การเดินจงกรมระยะที่ ๓ “ยกหนอ - ย่างหนอ - เหยียบหนอ”

มีสติระลึกรู้อาการยกเท้าขวาชูขึ้นช้า ๆ โดยยกฝ่าเท้าขึ้นตรง ๆ ไม่หันฝ่าเท้าไปด้านหลัง มีสติระลึกรู้อาการยกของเท้าภาวนาว่า “ยก” เมื่ออาการยกสิ้นสุดลงภาวนาว่า “หนอ” พอดี

จากนั้นรู้อาการเคลื่อนเท้าขวาไปข้างหน้า ภาวนาว่า “ย่าง” เมื่ออาการย่างสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ” พอดี

จากนั้นกำหนดรู้อาการเคลื่อนเท้าลงสู่พื้นภาวนาว่า “เหยียบ” เมื่ออาการเหยียบสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ” พอดี คูรูปภาพการเดินระยะที่ ๓ ดังนี้

การเดินจงกรมระยะที่ ๔ “ยกสั้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - เหยียบหนอ”

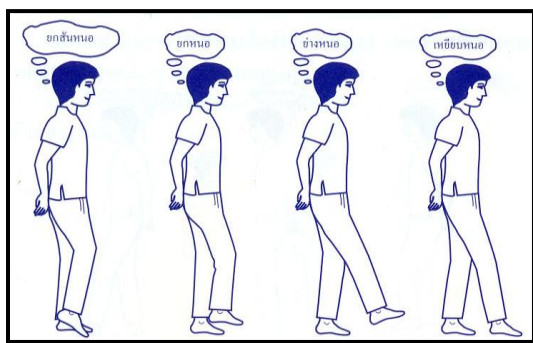
มีสติระลึกรู้อาการยกสั้นเท้าขวา ค่อย ๆ ยกสั้นเท้าขวาชูขึ้นจากพื้นเล็กน้อย (ประมาณ ๒ - ๓ นิ้ว) ขณะยกสั้นเท้าขึ้น (ปลายเท้ายังติดพื้นอยู่) มีสติระลึกรู้อาการยก กำหนดว่า “ยกสั้นหนอ” หยุดเล็กน้อย

มีสติระลึกรู้ที่เท้ากำลังยกภาวนาว่า “ยก” เมื่ออาการยกสิ้นสุดลงภาวนาว่า “หนอ” พอดี

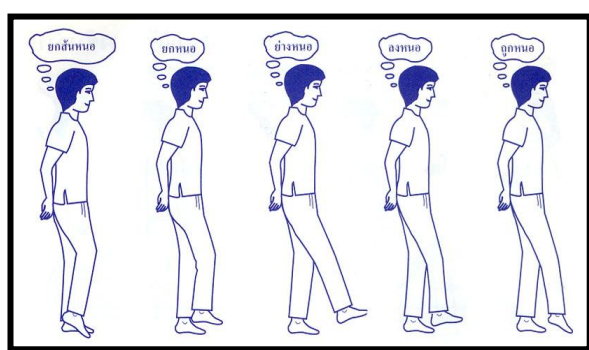
มีสติระลึกรู้อาการเคลื่อนไหวขาไปข้างหน้า (ระยะก้าวสั้นๆ) ภาวนาว่า “ย่าง” เมื่ออาการย่างสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ” พอดี

ขณะที่ฝ่าเท้าเคลื่อนลงสู่พื้นมีสติระลึกรู้อาการเคลื่อนเท้าลงจนถึงพื้นภาวนาว่า “เหยียบ” เมื่ออาการเหยียบสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ” พอดี รูปภาพการเดิน ดังนี้

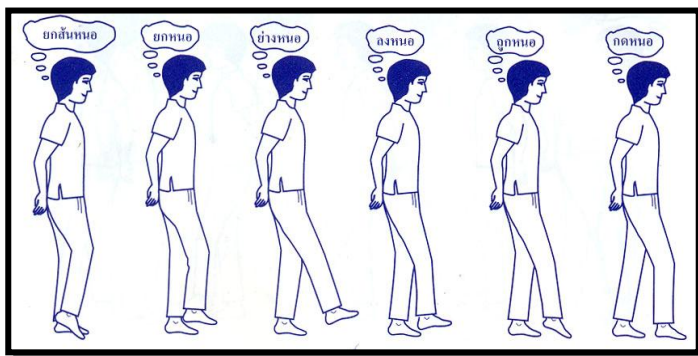
การเดินจงกรมระยะที่ ๕ “ยกส้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - ลงหนอ - ถูกหนอ”

การเดินจงกรมระยะที่ ๕ เหมือนกับระยะที่ ๔ คือ “ยกส้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - ลงหนอ - ถูกหนอ” ระยะที่ ๑ - ๓ กำหนดเหมือนเดิม เปลี่ยนระยะที่ ๔ เป็น ลง คือ ให้มีสติระลึกรู้อาการเคลื่อนเท้าลง ภาวนาว่า “ลง” เมื่ออาการลงสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ” พอดีเป็น ขณะที่ฝ่าเท้าเคลื่อนลงสู่พื้นอย่างมีสติระลึกรู้อาการเคลื่อนเท้าลงจนถึงพื้น กำหนดว่า “ถูก” เมื่ออาการถูกสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ” พอดี รูปภาพการเดินระยะที่ ๕ ดังนี้

การเดินจงกรมระยะที่ ๖ “ยกส้นหนอ-ยกหนอ-ย่างหนอ-ลงหนอ-ถูกหนอ-กดหนอ”

การเดินจงกรมระยะที่ ๑ - ๕ เหมือนกันกับที่กล่าวมาแล้ว เพียงเพิ่มระยะที่ ๖ ว่า “กดหนอ” เมื่อเท้าลงกดกับพื้นภาวนาว่า “กด” เมื่ออาการกดสิ้นสุดลง ภาวนาว่า “หนอ” พอดี รูปภาพการเดินจงกรมระยะที่ ๖ ดังนี้

สรุปการกำหนด^{๒๐}

ก) กำหนดให้หมดทุกอารมณ์ที่เกิดขึ้น

ข) ข้อควรระวังในการเดินจงกรม

- กำหนดเดินจงกรมอย่างดี ต้องมีสมาธิอย่างต่อเนื่อง
- การเดินจงกรมให้ต่อเนื่อง ต้องสำรวจเก็บสายตา
- สิ่งที่พึงหลีกเลี่ยง หรือ งดเว้นในการเดินจงกรม
- ในขณะที่เดินจงกรม ถ้ามีจิตคิดออกไป ให้หยุดยืนกำหนดตัดละความคิด
- ในระหว่างการเดินจงกรม ได้เห็น ได้ยิน รู้เจ็บ เหน็บชา ให้หยุดยืนแล้วกำหนด

อารมณ์ที่เกิดขึ้นมานั้น ต้องเลือกเดินจงกรมในบริเวณสถานที่ที่เหมาะสมกับตน

จุดสำคัญในการเดินจงกรมผู้ปฏิบัติที่พึงใส่ใจ

นับตั้งแต่รับกรรมฐานไปจนกระทั่งกลับไปจากสำนักทุกเวลา ทุกสถานที่ ทุกกรณี การเดินใช้วิธีเดินจงกรมอย่างเดียว ไม่มีการเดินธรรมดา เดินช้าๆ มีสติกำหนด ซึ่งตรงกับคัมภีร์ - วิสุทธิมรรคท่านได้กล่าวถึงในเรื่องนี้ว่า มีตาเหมือนไม่มีตา มีหูเหมือนไม่มีหู ให้ทำตัวเหมือนคนป่วย การเคลื่อนไหวกิริยาอาการต้องทำอย่างเชื่องช้า โดยมีสติต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา

ระยะในการเดินจงกรม

- ระยะ ๑ หนึ่งก้าวแบ่งการกำหนดรู้เป็น ๑ ตอน คือ “ขาอย่างหนอ ซ้ายอย่างหนอ”
- ระยะ ๒ หนึ่งก้าวแบ่งการกำหนดรู้เป็น ๒ ตอน คือ “ยกหนอ เขยิบหนอ”
- ระยะ ๓ หนึ่งก้าวแบ่งการกำหนดรู้เป็น ๓ ตอน คือ “ยกหนอ ย่างหนอ เขยิบหนอ”

^{๒๐} สยาดอ ภัททันตะวิโรจนะ (มหาคันถวาจกบัณฑิต - กัมมัฏฐานาจารย์), วิธีเจริญมहाสติปัฏฐาน เล่ม ๑, แปลโดย เมฆชาติ, (สิงห์บุรี : สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๕ - ๑๖๑.

- ระยะเวลา ๔ หนึ่งก้าวแบ่งการกำหนดรู้เป็น ๔ ตอน คือ “ยกส้นหนอ ยกหนอ ว่างหนอ เขยิบหนอ” ทุกครั้งที่เดินให้เริ่มจากระยะ ๑ เสมอแล้วค่อยเพิ่มขึ้นเป็น ๒-๓-๔ ตามกำลังสมาธิ

หลังจากการเดินจบครบตามเวลาที่กำหนดไว้แล้ว ต่อไปก็กำหนดนั่ง ทุกครั้งใน บัลลังก์นั้น ถ้าจะให้ดีควรมีการกราบสติปัฏฐาน เพื่อเป็นการเจริญสัมปชัญญะ เป็นหมวด ว่าด้วยการรู้ตัวในอาการต่าง หรือเรียกว่า อิริยาบถย่อตนเอง ดังนี้

การกราบสติปัฏฐานเป็นการกราบตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ กำหนดรู้รูปนั่งจัดเป็น อิริยาบถ กำหนดรูปนั่งว่า นั่งหนอ ๓ ครั้ง

หลักในการนั่งคือ นั่งคู้บัลลังก์ (บัลลังก์ อาภุชิตะวา)^{๒๐} ตั้งกายให้ตรง (อุชุง กายัง ปณิชาเย)^{๒๑} สงจิตไปยังอารมณ์กรรมฐาน (ปะริมุขัง สะตี อูปัญญะเปตะวา)^{๒๒}

กำหนดพลิกมือ กำหนดเคลื่อนไหวมือ กำหนดหงายมือ กำหนดมือที่แตะกับหน้าอก กำหนดยกมือขึ้นสู่น้ำผาก กำหนดก้มลง กำหนดวางมือ กำหนดหน้าผากแตะพื้น กำหนดงอ หน้าขึ้นเป็นต้นเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอิริยาบถย่อ หรือเรียกอีกอย่างว่า หมวดสัมปชัญญะ ท่านพระ อาจารย์ ภัททันตะ วิโรจนะ ได้ให้หลักการในการปฏิบัติเกี่ยวกับการกำหนดสัมปชัญญะว่า “กราบ อย่างมีสติ กิริยาความเคลื่อนไหว ใส่ใจกำหนดอย่างละเอียด”^{๒๓}

การนั่งสมาธิ

เมื่อเดินจงกรมในแต่ละระยะเสร็จแล้ว ครบตามเวลาที่กำหนด ต่อไปก็เปลี่ยนอิริยาบถ จากเดินไปสู่อาการนั่ง คือ การกำหนดรู้อาการคู้เข้าของกายครึ่งล่าง และการเหยียดตั้งของกาย ครึ่งบน อันเป็นสภาวะหย่อน หรือตั้งของธาตุลม^{๒๔} ทำนั่งมีที่นิยม ๓ ท่า ดังนี้

^{๒๐} สยาคอ ภัททันตะวิโรจนะ, *วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๑*, แปลโดย เมฆวดี, หน้า ๔๓.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๒๔} พระโสภณมหาเถระ, *มหาสติปัฏฐานสูตร*, หน้า ๗๗.

ท่าที่ ๑ ทำนั่งแบบเรียงขา นั่งพับเข่าซ้ายงอเข้ามาข้างใน ให้ฝ่าเท้าซ้ายชิดกับต้นขา ขวาด้านในแล้วพับเข่าขวางอเข้ามา ให้สันเท้าขวาแตะกับหน้าแข้งซ้าย มือขวาวางซ้อนไว้บนมือซ้าย

ท่าที่ ๒ ทำนั่งแบบทับขา นั่งเหมือนแบบที่ ๑ แต่ให้ยกเท้าขวาวางบนน่องซ้าย มือขวาวางซ้อนไว้บนมือซ้าย

ท่าที่ ๓ นั่งขัดสมาธิเพชร นั่งเหมือนแบบที่ ๑ แต่ขาขัดกันทั้งสองข้าง เป็นท่าที่นั่งที่มั่นคงมาก มือขวาวางซ้อนไว้บนมือซ้าย

ในระหว่างนั่งอยู่ในอารมณ์นั่งอยู่นั้น มีความรู้สึกนึกคิดในร่างกายที่ นั่งอยู่นั้น โดยความเป็นของสกปรกพิจารณาจากเบื้องบนลงมาสู่เบื้องล่างก็ล้วนแล้วแต่เต็มไปด้วยของปฏิกูลน่ารังเกียจ จัดเป็นปฏิกูลมนสิการ

ในระหว่างนั่งอยู่นั้น มีความรู้สึกเห็นรูปนั่งนั้นประกอบไปด้วยธาตุ ๔ คือ สามารถรับรู้ อากาเร็นบ้าง ร้อนบ้าง ของธาตุไฟ อากาเรย่อนบ้าง ดึงบ้าง ของธาตุลม อากาเรอบอบซาบซ่าน ไหลเกาะกุม ของธาตุน้ำ และอาการแข็งบ้าง อ่อนบ้าง ของธาตุดิน จัดเป็นธาตุมนสิการ

ในระหว่างนั่งอยู่นั้น มีความรู้สึกในรูปนั่งปรากฏเป็นเหมือนซากที่ตายขึ้นอืดพอง เป็นต้นจนเกิดความเบื่อหน่ายในกองสังขารนั้นตามที่เป็นจริง จัดเป็นนวลีวิถิกา

ในหมวดกายานุปัสสนานี้ บางท่านจะสามารถพบเห็นได้ครบหมดทุกอย่างตามกำลังสติที่ตนอบรมมาดีแล้ว แต่บางท่านจะปรากฏเพียงบางเรื่องเท่านั้นชัดเจน ไม่ว่าท่านจะพิจารณาอารมณ์ใดๆ ก็ตามในหลักการปฏิบัติแล้วถือว่า ท่านกำหนดถูกต้องเหมือนกัน

ในขณะที่นั่งอยู่นั้น มีความรู้สึกมีน ชา เจ็บ ปวด เมื่อยิ่งขึ้นมา กำหนดรู้อาการตามเป็นจริงนั้นๆ จัดเป็นหมวดเวทนารมณ์

ในขณะที่นั่งอยู่นั้น มีความคิด นึก ไปต่างๆ นานา ถึงเรื่องในอดีตบ้าง อนาคตบ้าง หรือมีเรื่องต่างๆ เกิดขึ้นมากมายจนไม่รู้ว่าเป็นเรื่องใด เป็นเรื่องใด ไม่รู้จักจบสิ้นนั่งคิดได้ทั้งบัลลังก์ จัดเข้าในหมวดจิตตารมณ์

ในขณะที่นั่งอยู่นั้น มีความยินดีในนิมิตต่างๆ ที่เกิดจากเสียง หรือกลิ่นที่มากระทบ พอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง บางครั้งก็ขี้เกียจ บางครั้งก็หงุดหงิดฟุ้งซ่านเหมือนกำหนดอะไรไม่ได้ กำหนดได้ก็ไม่ได้ บางครั้งก็เกิดความรู้สึกลึกซึ้งความมั่นใจในการปฏิบัติ จัดเป็นธรรมารมณ์ ดังนี้

- สงั่งจิตไปยังอารมณ์กรรมฐาน^{๒๖}
- พอง – ยุบ ขยับช้า กำหนดช้าให้ทันกัน
- พอง – ยุบ เคลื่อนไหวเร็ว กำหนดเร็วให้ทันกัน
- พอง – ยุบ ที่ขยับอยู่ กำหนดรู้ตามที่เป็น
- พอง – ยุบ ชัดหรือไม่ชัด เล็กหรือใหญ่ ต้องกำหนดรู้ไปตามที่ปรากฏ
- พอง – ยุบ มีหรือไม่มี กำหนดรู้ให้ถ้วนถี่ตามที่เป็นจริง
- รู้ถูกสัมผัส สลับสับเปลี่ยน หมุนเวียนทีละจุด
- พอง – ยุบ – นั่ง – ถูก หายไป ให้กำหนด “รู้หนอ – รู้หนอ”
- พอง – ยุบ ไม่มี กำหนดแทนที่ด้วย “นั่งหนอ – ถูกหนอ”

ในการปฏิบัติกรรมฐานนั้นไม่ว่าจะกำหนดรู้อารมณ์ใดๆ ก็ตาม ต้องกำหนดรู้ทุกการเคลื่อนไหว ในทุกสถานที่^{๒๗} นับแต่เริ่มต้นนอน จดจ่อกำหนดตลอดไปไม่ขาดตอน การไป การมา การเคลื่อนไหว จดจ่อกำหนดให้ได้ทุกอาการ การดื่ม การกิน กำหนดทุกอิริยาบถ

สรุปหมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในหมวดนี้มีธรรมที่ประกอบร่วมกับสติ คือ วิริยะ (เอาต่าปี) และปัญญา (สมบุชาโน) ส่วนสติทำนอธิบายว่า สติทำให้เกิดสมาธิ และสมาธิทำให้เกิดปัญญา มีหลักฐานในคัมภีร์ฎีกามหาสติปัฏฐานสูตรว่า “อนึ่งพึงทราบการถือเอาแม่สมาธิในเรื่องนี้ด้วยการกล่าวถึงสติ เพราะสตินั้นนับเข้าในสมาธิขั้นนี้ มีอธิบายเสริมว่า ธรรม ๔ อย่าง คือ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นองค์ประกอบในการเจริญสติปัฏฐาน”^{๒๘}

ข ความเป็นมาของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง - ยุบ

^{๒๖} สยาคอ กัททันตะวิโรจนะ, วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๑, แปลโดย เมฆวัตติ, หน้า ๔๗.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕ - ๒๖.

ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ผัสสะในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาภาคสนาม ๗ เดือน”^{๒๕} ได้กล่าวถึงความเป็นมาของการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาแบบพอง - ยุบว่า เริ่มมีการค้นพบในสมัยของ อุ นารทะ (U Narada) ซึ่งท่านพบสิ่งที่แสวงหาแล้ว เป็นวิธีการที่ชัดเจน และได้ผลในการฝึกจิตเพื่อการรู้แจ้งอย่างสูงสุด จากประสบการณ์ของท่านเอง ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามหลักของมหาสติปัฏฐาน ๔ เป็นการปฏิบัติที่ให้ผลอย่างชัดเจนและรวดเร็วมาก ทำให้มีศิษย์มากมายได้เผยแผ่ความรู้วิธีนี้ไปทั่วทั้งในประเทศพม่า และประเทศอื่น ๆ ที่นับถือพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในนามว่า “เซตวัน” หรือ “มิงกุน สายะดอ” (Jetavan or Mingun Sayadaw)^{๒๖}

ต่อมาในยุคของโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ)^{๒๗} ท่านได้รับตำแหน่งเป็นผู้ดูแลวัดต่อจากท่านเจ้าอาวาส ท่านสอนกรรมฐานตั้งแต่มานักอยู่ที่วัดมหาสิริ จังหวัดชเวโก จนกระทั่งย้ายมาประจำสำนักมหาสิริ จังหวัดย่างกุ้ง ท่านได้เปิดสอนศิษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คน^{๒๘} และมีสาขาที่ต่างๆ ทั่วโลก เช่น ประเทศไทย ได้แก่ สำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม จังหวัดชลบุรี^{๒๙}

ฉะนั้น วิธีปฏิบัติแบบพอง - ยุบ จึงเป็นการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาในหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ให้ผลได้ตรงตามพุทธพจน์ซึ่งสอดคล้องกับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส

ค วิธีปฏิบัติแบบพอง - ยุบ

พองยุบนี้เป็นหนึ่งในอารมณ์กรรมฐานหมวดกายนุปัสสนาแห่งสติปัฏฐานอยู่ในหมวดชาตุนตการ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า วาโยธาตุ (การกำหนดรู้ธาตุลม) หรือ วาโยโผฏฐัพพะ (การกำหนดการสัมผัสของธาตุลมในกาย) หรือ จิตตชวาโยธาตุ (ธาตุที่เกิดจากจิต หรือเป็นธาตุที่สามารถรู้ได้ด้วยจิต) กระบวนการของการกำหนดพองยุบนี้ได้มีงานวิจัยกล่าวไว้แล้วในเรื่อง

^{๒๕} นางสาวณัฐพร จงกลการพาณิชย์, “การศึกษาวิเคราะห์ผัสสะในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาภาคสนาม ๗ เดือน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๐ – ๑๑๒.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พระญาณโพนิกเถระ, *หัวใจกรรมฐาน*, แปลโดย พลตรีนายแพทย์ชาญ สุวรรณวิทย์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ศยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๕๘-๕๙.

^{๒๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๑*, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๒๘} พระโสภณมหาเถระ, *วิปัสสนานัย เล่ม ๑*, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๕.

^{๒๙} อ่างถึง (บทคัดย่อ) อ่างใน พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชีโนรส), “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ข.

“ศึกษาโพชฌงค์ ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”^{๓๔} ใจความโดยย่อแห่งการปฏิบัติในหลักสติปัฏฐาน ๔ นั้น สรุปแล้วก็คือ รูปกับนาม ในหมวดกายจัดเข้าในรูป ในหมวดเวทนา จิตจัดเข้าในนาม ส่วนหมวดธรรมนั้นจัดเข้าในรูปและนาม อธิบายได้ว่า การกำหนดรู้ธาตุลมที่เป็นอาการพองยุบเป็นรูป ส่วนจิตที่รับรู้อาการพองและยุบนั้นจัดเป็นนาม การระลึกรู้อาการพองยุบนี้ก็คือการกำหนดรู้รูปนามนั่นเอง^{๓๕} ซึ่งมีคำอธิบายเรื่องสติปัฏฐาน ๔ ในหนังสือวิปัสสนาธุระ^{๓๖} เป็นการกำหนดจดจ่อ ต่อเนื่อง ทำทันตรงอาการ ในปัจจุบันอารมณ์เพียงชนิดเดียวเท่านั้น^{๓๗}

อาการพอง - ยุบที่รับรู้ด้วยสติบริเวณหน้าของท้อง เป็นการกำหนดควาโยโผฏฐัพพรูปไม่ใช่ลมหายใจ^{๓๘} เพราะพองยุบมีลักษณะตั้งหย่อนของลมในท้องที่เรียกว่า กุจฉลิยาโยธาตุ^{๓๙}

ในกายนุปัสสนานี้ มี ๖ หมวด คือ (๑) หมวดลมหายใจเข้าออก (๒) หมวดอิริยาบถ (๓) หมวดสัมปชัญญะ (๔) หมวดสิ่งปฏิภูม (๕) หมวดธาตุ และ (๖) หมวดป่าช้า ๕^{๔๐} ซึ่งในบรรดา ๖ หมวดนั้น งานวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะส่วนที่เป็นวิปัสสนาล้วน ๓ หมวด คือ หมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ และ หมวดธาตุ^{๔๑}

ต่อไปเป็นการกำหนดในหมวดอรูปกรรมฐาน ได้แก่ เวทนา จิต และธรรม โดยย่อ ดังนี้

^{๓๔} อ้างถึง หน้า ๕๑ อ้างใน ศรีสด แสงสว่าง, “ศึกษาโพชฌงค์ ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒). หน้า ก.

^{๓๕} พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๒๕.

^{๓๖} พระโสภณมหาเถระ, วิปัสสนาธุระ, แปลโดย จรูญ ธรรมดา, หน้า ๔๘.

^{๓๗} อ้างถึง วิปัสสนาญาณ ๓ ระดับ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, วิปัสสนาธุระ เล่ม ๑, หน้า ๖๕-๗๐.

^{๓๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาธุระ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา [ฉบับสมบูรณ์], แปลโดย จรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า [๕].

^{๓๙} อ้างถึง ธาตุลม มี ๖ ประเภทได้แก่ ๑. ลมพัดขึ้นเบื้องบน ๒. ลมพัดลงเบื้องต่ำ ๓. ลมในท้อง ๔. ลมในลำไส้ ๕. ลมหายใจ ๖. ลมแล่นไปตามอวัยวะใหญ่ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, วิปัสสนาธุระ เล่ม ๑, หน้า ๒๓๐.

^{๔๐} อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๒๒๓.

^{๔๑} ในเรื่องนั้น สองหมวดเหล่านี้ คือ หมวดอานาปานะ และ หมวดปฏิภูมมนสิการ เป็นกรรมฐานของอัปนาสมาธิ ส่วน กรรมฐานทั้ง ๑๒ หมวดที่เหลือ เป็นกรรมฐานของอุปปจารสมาธิ เพราะกล่าวหมวดป่าช้าไว้ด้วยการขังเห็นโทษ อ้างถึง ที.อ. ๒.๓๘๘ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๒๒๔.

หมวดเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๔๒}

- ความเจ็บ – ความปวด เวทนาทั้งหมด ติดตามกำหนด
- กำหนดเพื่อให้เกิดปัญญารู้สภาพของทุกขเวทนา
- กำหนดเวทนาอย่างอดทน ที่สุดก็หลุดพ้น เห็นพระนิพพาน

หมวดจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๔๓}

- จิตออก จิตคิด ติดตามกำหนด
- จิตซัดสาย จิตฟุ้งซ่าน เมื่อรู้อาการ เพียรตามกำหนด
- จิตชอบ จิตอยาก จิตพอใจ กำหนดให้ได้ตลอดเวลา
- จิตนิ่ง จิตสงบจากกิเลสอยู่ ฟังกำหนดรู้จิตนั้น
- จิตคิดร้าย จิตคิดดี กำหนดละทันที ไม่มีทุกข์ตามมา
- อารมณ์ร้าย อารมณ์ดี เพียรตัดละทันที ไม่ทนทุกข์ทรมาน

หมวดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๔๔}

- เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น อารมณ์ทั้งหมด จดจ่อกำหนดปรากฏรู้ความจริง

ข้อห้ามในขณะปฏิบัติธรรม

อย่าสงสัย พิจารณา วิพากษ์ วิचारณ์ ก้าว กังวลใดๆ ในสภาวะที่เกิดขึ้น อย่าอยากไม่
 อยากให้สภาวะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ควรกำหนดรู้เพื่อตัดละสภาวะ/อารมณ์ ทั้งหลาย อย่างเดียว
 อย่ายึด อย่าดึง แก้อใจ หรือเปลี่ยนแปลงใดๆ งดฟัง อย่าสนใจ อย่าอยากรู้ สภาวะของผู้อื่น งดพูด เล่า
 รายงาน สภาวะของตนให้ผู้อื่นฟัง งดเปรียบเทียบสภาวะของตนกับผู้อื่น เก็บจิตใจให้มีสติอยู่กับ
 ตัวเอง อย่าให้จิตไปรับรู้เห็นคนอื่นอารมณ์อื่น เมื่อทำเช่นนี้ได้ก็จะเห็นสภาวะธรรมของตนชัดเจน
 จะขึ้นเร็ว

ในศาลาปฏิบัติธรรม ในที่พัก ทุกสถานที่ ให้มีความซื่อสัตย์และเสมอต้นเสมอปลาย
 กำหนดเสมอ อย่าปล่อยให้การกำหนดขาด อยู่คนเดียวงดพูดคุย สนทนา ตัดปัญหาภาระทุกอย่าง
 ให้หมด เคารพกฎระเบียบของสำนัก และเคารพศีลของตน จึงจะเป็นนักปฏิบัติสติปัฏฐาน เป็นลูก
 ของ “พระพุทธเจ้า” ที่แท้จริง

^{๔๒} สยาดอภัททันตวิโรจนะ, วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน, แปลโดย เมฆวดี, หน้า ๑๒.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

ฅ วิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

สำหรับพระภิกษุสงฆ์ต้องชำระศีลให้บริสุทธิ์^{๔๕} เพราะหากศีลไม่บริสุทธิ์แล้วการเจริญวิปัสสนาก็ไม่สามารถจะทำให้แจ้งในพระไตรลักษณ์ได้ นอกจากการชำระศีลแล้วการปฏิบัติวิปัสสนายังต้องอาศัยศีลอีก ๓ อย่างคือ อินทรีย์สังวรศีล (การสำรวมอินทรีย์ ๖) ปังจยสันนิสสิตศีล และอาชีวนาปริสุทธานศีล เมื่อผู้ปฏิบัติครบในศีลทั้ง ๔ ประการแล้ว การภาวนาก็จะสำเร็จกิจแน่นอน

ตัดปถิโพธเครื่องกังวลให้หมด^{๔๖} เพราะความกังวลเป็นอุปสรรคต่อการภาวนาอย่างมาก เช่น พระบางรูปมีความกังวลเรื่องที่อยู่บ้าง ห้างบ้าง กุฎีบ้าง การก่อสร้างบ้าง เป็นต้น ก็จะทำให้การภาวนาไม่ก้าวหน้า

เข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน^{๔๗} เพราะกัลยาณมิตรจะสามารถบอกเลือกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตของตนและเป็นที่ปรึกษาเมื่อเกิดปัญหาในระหว่างปฏิบัติ

ในเรื่องนี้ได้มีงานวิจัยกล่าวถึงสิ่งที่พึงกระทำก่อนการปฏิบัติ^{๔๘} คือ

- ก) เลือกสถานที่ปฏิบัติที่สงบสงัด
- ข) หยุดพักภารกิจการงานทุกอย่างไว้ แล้วมุ่งไปปฏิบัติธรรม
- ค) ก่อนเริ่มปฏิบัติ ชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์หมดจด
- ฅ) มอบกายถวายชีวิตแต่พระพุทธรเจ้า
- ง) มองตัวเป็นศิษย์ต่ออาจารย์ เพื่อนำตรงทาง พบพระธรรมโดยเร็ว
- จ) ขอขมาซึ่งโทษล่วงเกินทั้งหลาย
- ฉ) ตั้งจิตเมตตา แผ่ภาวนาไปยังสรรพสัตว์
- ช) ตั้งจิตปรารถนา ขอพรให้บรรลุมรรคญาณ ผลญาณ พระนิพพาน
- ฅ) อธิษฐานจิตเพื่อให้เห็นความเกิด – ความดับ
- ญ) ปฏิบัติเสร็จกิจ แผ่อุทิศส่วนกุศล

^{๔๕} พระโสภณมหาเถระ, วิปัสสนาหัตถ์ เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๓ – ๕๗.

^{๔๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๗ – ๑๕๕.

^{๔๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๖๐ – ๒๐๐.

^{๔๘} อังน ศรีสด แสงสว่าง, “ศึกษาโพชฌงค์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลัก สติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓). หน้า ๕๐ – ๕๕

๔.๒ สภาวะอิโมกข์ที่ปรากฏในอุทฺตัพพญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญสติปัญญากำหนดรู้รูปนามจนเข้าใจอย่างชัดเจนซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิคือ ติกุฐีวิสุทธิดังมีหลักฐานว่า “นามรูปานํ ยถาททสุสนํ ติกุฐีวิสุทธิ นาม”^{๔๘} หมายความว่า การหยั่งเห็นรูป (โดยความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา) และนาม (โดยความนุ่มไปสู่อารมณ์ หรือรู้อารมณ์) ตามความเป็นจริง จนรู้เหตุปัจจัยแห่งรูปนามอย่างชัดเจนซึ่งเป็นปัญญาทำลายความสงสัยในเรื่องรูปนามเสียได้ ตรงกับหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “เอตสุเสว ปน นามรูปสุส ปจฺจย-ปริศนคฺคเณน ตีสุ อทฺธาสุ กงฺขํ วิตฺติววจิตฺตํ ญาณํ กงฺขาวิตรณวิสุทธิ นาม”^{๔๙} หมายความว่า อนึ่ง ญาณที่ข้ามพ้นความสงสัยในกาล ๓ ด้วยการกำหนดปัจจัยของรูปนามนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า กงฺขาวิตรณวิสุทธิ เป็นความหมดด้วยการข้ามพ้นความสงสัย ซึ่งในญาณนี้เป็นจุดสำคัญที่น่าสนใจคือ การค้นพบพระจูปโตคาบัน ดังหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “อิมินา ปน ญาณेณ สมฺนุณาคโต วิปสุสโก พุทฺธสาสเน ลทฺธสุสาโส ลทฺธปติภูโจ นยตคฺคิโก จูปโตคาปนโน นาม โหติ”^{๕๐} ประจักษ์ชัดในรูปนามว่า รูปนามที่ปรากฏมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่สามารถบังคับบัญชาให้เป็นไปได้ดังใจคิดนึก ความปรากฏของพระไตรลักษณ์ครั้งแรกซึ่งเป็นปัญญายังอ่อนอยู่ เป็นญาณที่รู้เห็นความไม่เที่ยงเป็นต้นจากประสบการณ์ของตน ย่อมอนุมานรู้ลักษณะดังกล่าวของรูปนามที่ยังไม่ได้ประจักษ์ซึ่งมีหลักฐานในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “อดีตานาคตปจฺจบุปฺปนนานํ ฌมฺมานํ สงฺขิปิตฺวา ววตฺตฺวานे ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ”^{๕๑} หมายความว่า ปัญญาในการกำหนดรวมสภาวะธรรมอดีตอนาคต และ ปัจจุบันชื่อว่า สัมมสนญาณ (ปัญญาในการพิจารณา)

เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุสัมมสนญาณและผ่านพ้นญาณนี้ขึ้นไปความจดจ่อในพระไตรลักษณ์ที่ปรากฏก็ไม่มากนัก จึงกลายเป็นวิปัสสนูปেকขา เพราะเป็นความวางเฉยด้วยการรู้อย่างประจักษ์ในความเกิดดับของรูปนาม สภาวะนี้เรียกว่า อุทฺตัพพญาณ เป็นปัญญาญาณที่รู้ความเกิดดับในรูปนามที่ปรากฏ ซึ่งพบหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงถึงวิปัสสนูปেকขาว่า

^{๔๘} อ้างถึง วิสุทธิ. ๒.๒๒๒ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๕.

^{๔๙} อ้างถึง วิสุทธิ. ๒.๒๖๑ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๕๕.

^{๕๐} อ้างถึง วิสุทธิ. ๒.๒๗๑ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^{๕๑} อ้างถึง ขุ.ปฎิ. ๓๑.๕.๑ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

(๑) ยา “ยทฤติ ยี่ ภูต, ต่ ปชหติ, อุเปกข์ ปฏิตถิตติ เอวมาคตา วิจिनเน มชฺฆตตฤตา อุเปกขา, อยั วิปัสสนูปกขา นาม ๆ เปฯ (๒) ปญญา เอว หิ सा गिज्वसेन त्विचा गिन्ना. (๓) ยถา हि पुरिससु सಾಯं केहिं पविण्णं सपปี ओषपत्तत्तं कहेत्वा प्रियेसमानसुสु ตं दुสโกण्हเก निपन्नं ทิสฺวา “สไปโป นุ โข, โนติ อวโลเกนตสฺส สวตฺติกคฺคตฺย ทิสฺวา นิพฺเพตติกสฺส “สไปโป, น สไปโปติ วิจिनเน มชฺฆตตฤตา โหติ. (๔) เอวเมว ยา อารทฺธวิปัสสกสฺส วิปัสสนาญญาณน ลกฺขณคฺคตฺย ทิฏฺฐเส สงฺขารานं อนิจฺจภาวาทิวิจिनเน มชฺฆตตฤตา อุปฺปชฺชติ, (๕) อยั วิปัสสนูปกขา.”^{๕๓}

ความหมายว่า (๑) อุเบกขา คือ ความเป็นกลางในการพิจารณาซึ่งปรากฏอย่างนี้ว่า “ขั้น ๕ ใดมีอยู่ (โดยปรมาต) ปรากฏอยู่ (ตามเหตุปัจจัย) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมละขั้น ๕ นั้น ย่อมได้ อุเบกขา” อุเบกขานี้ชื่อว่า วิปัสสนูปกขา ฯลฯ (๒) อุเบกขาทั้งสองนั้น (คือวิปัสสนูปกขา และสังขารูปกขา) เป็นปัญญานั้นเทียว ต่างกันโดยหน้าที่แบ่งเป็นสองอย่าง (๓) เปรียบเหมือนบุรุษถือไม้เท้ารูปกิบแพะแล้วค้นหาที่เลื้อยเข้าไปในเรือนเวลาเย็น พบงูนั้นซ่อนอยู่ในลังเกลบใคร่ครวญอยู่ว่าจะเป็นงูหรือมิใช่ ครั้นเห็นลายดอกจันทน์สามแฉกแล้วก็หมดสงสัย หลังจากนั้นย่อมเกิดความเป็นกลางในการพิจารณาว่า จะเป็นงูหรือมิใช่ งูนั้นใด (๔) เมื่อผู้ปรารถนาวิปัสสนาเห็นประจักษ์ลักษณะทั้งสามด้วยวิปัสสนาญาณแล้ว ความวางเฉยในการพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้นของสังขาร ย่อมเกิดขึ้น ฉะนั้น (๕) ความวางเฉยนี้ชื่อว่า วิปัสสนูปกขา^{๕๔}

จากหลักฐานที่นำมาแสดงทำให้ทราบว่า

ประการที่ ๑ ทำให้ทราบวางเฉยในขั้น ๕ นี้จัดเป็นวิปัสสนาเกิดขึ้นแล้ว เพราะเกิดความชำนาญในการพิจารณาขั้น ๕ ที่ปรากฏโดยความเป็นไตรลักษณ์นั่นเอง

ประการที่ ๒ ทำให้ทราบการแบ่งความวางเฉยออกเป็น ๒ คือ วิปัสสนูปกขา และสังขารูปกขา ลักษณะทั้ง ๒ นี้ เป็นปัญญาทั้งคู่ หมายถึง ภาวนามยปัญญา

ประการที่ ๓ ทำให้ทราบชัดในลักษณะของอุเบกขาได้ดีขึ้นด้วยการเปรียบเทียบกับ การเห็นงู เมื่อค้นพบงูแล้วมองเห็นลักษณะงูอย่างชัดเจนแล้วจึงทำให้หายความสงสัยในงูนั้น

ประการที่ ๔ ทำให้ทราบลักษณะของปัญญาที่แท้จริง คือ การเห็นรูปนามปรากฏโดยพระไตรลักษณ์นั่นเอง

ประการที่ ๕ ทำให้ทราบว่า นี่เป็นปัญญาในวิปัสสนาแรกเท่านั้น ยังไม่ใช่ปัญญาในสังขารูปกขาญาณ

^{๕๓} อ้างถึง วิสุทธิ. ๑.๑๗๕ - ๑๖ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑ - ๒๑๔.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔.

วิปัสสนูปেকขานี้ท่านแสดงว่า เป็นอุท্থัพพญาณ เพราะมีลักษณะเห็นความเกิดดับของ รูปนามปัจจุบันที่เกิดดับอย่างรวดเร็ว ซึ่งมีหลักฐานในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ปัจจุปปนุนานํ ฌมมานํ วิปริณามานุปัสเสน ปญญา อุท্থัพพานุปัสเสน ญาณ”^{๕๕} หมายความว่า ปัญญาในการรู้เห็น ความแปรปรวนของสภาวะธรรมปัจจุบัน ชื่อว่า ปัญญาู้เห็นความเกิดดับ^{๕๖}

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานในคัมภีร์ส่นับสนุนอีกว่า “(๑) ชาตํ รูปํ ปัจจุปปนุนํ. (๒) ตสฺส นินฺนิตฺตํ อุตฺโต. (๓) วิปริณามลฺกขณํ วโย. (๔) อนุปัสสนา ญาณ.”^{๕๗} หมายความว่า (๑) รูปที่กำลังเกิดขึ้น ชื่อว่า รูปปัจจุบัน (๒) ลักษณะเกิดขึ้นของรูปปัจจุบันนั้น ชื่อว่า ความเกิดขึ้น (๓) ลักษณะความแปรปรวน ชื่อว่า ความดับไป (๔) การรู้เห็นความเกิดขึ้นและดับไป ชื่อว่า อุท্থัพพญาณ^{๕๘} ซึ่งทำให้ทราบลักษณะของอุท্থัพพญาณที่เกิดขึ้นมาว่า รู้ชัดรูปปัจจุบัน โดยรู้ความเกิด ความดับนั่นเอง

ในคัมภีร์มหาฎีกาของวิสุทธิมรรค อธิบายปรากฏการณ์นี้ เพื่อให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น ว่า

“สนฺตติปัจจุปปนเน ขณปัจจุปปนเน วา ฌมเม อุท্থัพพทสฺसानินฺนิตฺตํ กาทพฺโพ, น อตีตนาคเตติ วุตฺตํ ปัจจุปปนุนานํ ฌมมานนฺติ”^{๕๙} หมายความว่า ฟังกระทำความใส่ใจการรู้เห็นความเกิดดับของสภาวะธรรมที่เป็นสันตติปัจจุบันหรือขณะปัจจุบัน ไม่ฟังกระทำความใส่ใจ การรู้เห็นความเกิดดับของสภาวะธรรมที่เป็นอดีตหรืออนาคต ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า สภาวะธรรมปัจจุบัน^{๖๐}

สภาวะธรรมดังกล่าวมีเป็นลักษณะของวิปัสสนาญาณแรก มีชื่อว่า อารัททวิปัสสะกั หมายถึง ผู้เริ่มปรารถนาวิปัสสนา ดังหลักฐานในวิสุทธิมรรคว่า “(๑) เอตฺตาวตฺตานิ “วชฺชมฺเมว อฺปฺปชฺชติ, อฺปฺปนฺนญจ วยํ อฺเปตฺติ อิมินา อากาเรน สมปญฺญาสลฺกขณานิ ปฏฺฐิตฺวา จิตฺตํ อุท্থัพพานุปัสสนา นาม ปจฺจํ ตฺรณวิปัสสนาญาณํ อธิคตํ โหติ. (๒) ยสฺสาธิกมา อารทฺทวิปัสสะกัติ สงฺขํ จจฺฉติ”^{๖๑} หมายความว่า (๑) ด้วยการรู้เห็นความเกิดดับเพียงนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุวิปัสสนา ญาณอย่างอ่อนอันดับแรกชื่อว่า อุท্থัพพานุปัสสนา ที่แทงตลอดลักษณะ ๕๐ ถ้วนโดยอาการ (ที่เห็นประจักษ์) ว่า สภาวะธรรมที่ดับไปย่อมเกิดขึ้น และ สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นย่อมถึงความดับไป (๒)

^{๕๕} อ้างถึง ขุ.ปฎิ. ๓๑.๖.๑ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีตยาตอ), วิปัสสนาญาณ เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, หน้า ๒๑๕.

^{๕๖} อ้างแล้ว.

^{๕๗} อ้างถึง ขุ.ปฎิ. ๓๑.๔๕.๕๖ อ้างแล้ว.

^{๕๘} พระโสภณมหาเถระ, วิปัสสนาญาณ เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, หน้า ๒๑๖.

^{๕๙} อ้างถึง วิสุทธิ.ฎิ. ๒.๔๖๓ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

^{๖๑} อ้างถึง วิสุทธิ. ๒.๓๐๔ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

ซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลนับได้ว่า เป็นผู้เริ่มปรารถนาวิปัสสนา^{๖๒} สิ่งที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติในช่วงนี้เรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส^{๖๓} ในวิปัสสนูปกิเลสดังกล่าวอริโมกษ์ ก็เป็นหนึ่งในวิปัสสนูปกิเลสนั้นด้วย เพราะมีความเชื่อมั่นเต็มใจในการปฏิบัติวิปัสสนา ทำให้จิตที่เจริญสติรู้ปัจจุบันมีความโปร่งใสไม่เศร้าหมอง เพราะกำลังของอริโมกษ์ทำให้ผู้ปฏิบัติที่หยุดพักการปฏิบัติไปแล้ว(ในระหว่างพัก) สภาพะของจิตยังคงโปร่งใสอยู่อย่างนั้นเหมือนตอนที่กำลังเจริญสติอยู่ สิ่งที่ทำให้เชื่อมั่นว่าเป็นอริโมกษ์ในระหว่างปฏิบัติคือ เชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อในกรรม เชื่อในผลของกรรม และมีสิ่งที่สนับสนุนให้เกิดความเชื่อไม่ได้มีเพียงอริโมกษ์อย่างเดียว ยังหมายถึงวิปัสสนูปกิเลสอื่นด้วย ดังหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า

โอภาเส เจว ฌาณเ จ ปีติยา จ วิกมฺปติ
 ปัสสทฺธิยา สุขเ เจว เยหิ จิตฺตํ ปเวชติ.
 อริโมกฺเข จ ปคฺคเห อุปฺภูจฺจเน จ กมฺปติ
 อุกฺกขาวชฺชชานายญจ อุกฺกขาย นิกฺกนฺติยา.^{๖๔}
 หมายความว่า จิตของผู้ปฏิบัติธรรมย่อมสว่างไสว
 แสงสว่าง ฌาน ปีติ ปัสสัทธิ สุข อริโมกษ์ ปคฺคเห
 อุปฺภูจฺจเน อุกฺกขาที่เกิดร่วมกับอวิชชานุเบกขา และ
 นิกฺกนฺติ^{๖๕}

จากหลักฐานอธิบายว่า วิปัสสนูปกิเลส คือ สิ่งที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมอง ทำให้วิปัสสนาเสื่อมไปเพราะผู้ปฏิบัติ พบเห็นสิ่งต่างๆ ในวิปัสสนูปกิเลส จนเข้าใจผิดไปว่า คือพระนิพพาน จึงหยุดการปฏิบัติ เพราะมีความยินดีพอใจในธรรมเหล่านั้นซึ่งความจริงมิใช่มรรคผล หรือนิพพาน เมื่อเลิกปฏิบัติเพื่อให้ได้มรรคผลนิพพานที่แท้จริงจึงทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง อริโมกษ์ก็เช่นกัน ดังมีหลักในการพิจารณาอริโมกษ์ที่เกิดในญาณที่ ๔ (อุทฺทปฺพญาณ)^{๖๖}

^{๖๒} พระโสภณมหาเถระ, วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๒๓๖.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔.

อธิโมกข์ในลำดับแห่งญาณปัญญาที่รู้เห็นความเกิดขึ้นและความดับไป ชื่อว่า อุทฺถัพพญาณ ซึ่งเป็นญาณที่ ๔ ในญาณ ๑๖ แต่เป็นญาณที่ ๒ ในญาณ ๑๐ และเป็นญาณที่ ๑ ในญาณ ๕ ดังนั้น อุทฺถัพพญาณที่พบในงานวิจัยนี้มี ๒ อย่าง คือ

๑. อุทฺถัพพญาณอย่างอ่อน (ตรุณอุทฺถัพพญาณ) เป็นญาณที่มีวิปัสสนูปกิเลสอยู่ ซึ่งอยู่ในช่วงแห่งวิสุทธิคือ รู้ว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง (มคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ)

๒. อุทฺถัพพญาณอย่างแก่ (พลวอุทฺถัพพญาณ) เป็นปัญญาที่เห็นความเกิดดับของรูปนามผ่านวิปัสสนูปกิเลสไป จัดเข้าในวิสุทธิที่ ๖ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นความแน่วแน่แห่งปฏิบัติเป็นความรู้อย่างบริสุทธิ์ในหนทางที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน

สาเหตุแห่งอธิโมกข์จะเกิดได้อีกประการคือ เมื่อผู้ปฏิบัติผ่านสัมมสนญาณที่ ๓ ในญาณ ๑๖ แล้ว จึงเกิดปรากฏโพชฌงค์ ๒ คือ

๑) โพชฌงค์อย่างอ่อน คือวิปัสสนาขั้นต้นยังอ่อนอยู่ (ตรุณอุทฺถัพพญาณ)

๒) โพชฌงค์อย่างแก่ (พลวอุทฺถัพพญาณ) ผู้มีอินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้า แล้วก้าวข้ามวิปัสสนูปกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมองของวิปัสสนาไปได้ เรียกว่า มัคคะ เป็นสภาพที่ดำเนินไปสู่มรรค ผล นิพพานอย่างแน่นอน ซึ่งนับตั้งแต่ญาณที่ ๕ ขึ้นไปจนถึงญาณ ๑๖ เป็นผู้ที่มีศรัทธาไม่หวั่นไหว

เมื่อตรุณวิปัสสนาญาณ (อุทฺถัพพญาณูปัสสนาญาณอย่างอ่อน) ผ่านพ้นไป เพราะแทงตลอดลักษณะ ๕๐ อย่าง จึงทราบลักษณะของอธิโมกข์ว่า “อธิโมกข์มีความดับไปเป็นธรรมดา นั่นเองเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความดับไป” ความเข้าใจอธิโมกข์เช่นนี้ชื่อว่า อารทวิปัสสโก คือผู้บำเพ็ญวิปัสสนาหรือผู้เริ่มต้นเห็นแจ้ง

สภาวะธรรมในระหว่างปฏิบัติวิปัสสนากาวนา มีลักษณะดังนี้

ผู้ปฏิบัติจะประสบพบกับ ๑. โอภาส ๒. ญาณ ๓. ปีติ ๔. ปัสสัทธิ ๕. สุข ๖. อธิโมกข์ ๗. ปัสสาคะ ๘. อุปีฏฐานะ ๙. อุเบกขา และ ๑๐. นิกันติ เป็น ‘วิปัสสนูปกิเลส’ คือธรรมเป็นเหตุทำวิปัสสนาให้เศร้าหมอง เพราะไม่เคยเกิดกับตนเองมาก่อน เมื่อสภาวะดังกล่าวปรากฏขึ้นมาจึงรู้สึกพอใจในสภาวะพิเศษดังกล่าว

ความเชื่อหรือศรัทธาที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นความส่องไสยของจิตและเจตสิกที่เป็นศรัทธาที่มีกำลังกล้าจนเกิดความคิดถึงคนทั้งหลายอยากให้เขาได้เข้ากรรมฐานอย่างตนบ้าง เช่น คนที่รักใคร่ชอบพอ บิดามารดา อุปัชฌาจารย์ ศรัทธาที่มีความรุนแรงมาก นึกถึงบุญคุณของท่านตลอดจนบุญคุณของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดขึ้นแก่ พระอริยสาวกผู้บรรลุปฏิเวธแล้ว ผู้ปฏิบัติผิด ผู้ละทิ้งกรรมฐาน บุคคลเกียจคร้าน

๔.๓ การปฏิบัติต่ออริโมกษ์

ความหลงใหลในสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นมาจนคิดว่า สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีความพิเศษเกินคนธรรมดาจะรู้ได้ด้วยความคิดเดา เพราะสภาวะนี้เกิดขึ้นในการเจริญภาวนาตามหลักสติปัฏฐานซึ่งเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎกอันเป็นสิ่งที่ทุกคนยอมรับว่าเป็นแนวทางในการเจริญปัญญาญาณจนถึงความพ้นทุกข์ได้จริง ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติที่ปฏิบัติมาถึงสภาวะในญาณนี้ จึงเกิดความหลงใหลไปในความอัศจรรย์แห่งธรรมวิเศษด้วยอำนาจแห่งรูปนามที่แปรเปลี่ยนไปตามปกติธรรมดาของตน อุปมาเหมือนผู้ที่อยู่ในป่าเข้ามาเที่ยวในเมืองกรุงที่เจริญรุ่งเรืองทางวัตถุทุกอย่าง เพราะตามปกติของคนป่านั้นไม่เคยพบแสงสีเสียงต่างๆ จึงทำให้เกิดความแตกตื่นหลงใหลไปในอำนาจแห่งบรรยากาศในเมืองกรุง หรือ อีกอุปมาหนึ่งคือ คนในเมืองไปเที่ยวในป่าก็หลงใหลไปในบรรยากาศของป่าเขาลำเนาไพร เพราะไม่เคยพบเคยเห็นความสวยงามงดงามของป่า เช่น รมไม้ ถ้ำ น้ำตก วิหคน้อยใหญ่ ตลอดจนสรรพสัตว์มากมายหลายชนิดที่สร้างความตะลึงให้แก่ผู้ที่พบเห็นสัมผัสถูกต้องทางตาหูเป็นต้น ความสดชื่นในธรรมชาติเป็นสิ่งที่คนเมืองไม่เคยพบเห็นเมื่อมาพบเห็นก็เกิดความรู้สึกสดชื่นจนหลงใหลตามสภาพธรรมชาติที่สัมผัสในป่านั้น

มีงานวิจัย^{๖๓} กล่าวถึงอริโมกษ์ในอุทฺตยพพญาณอ่อน ๆ ผู้ปฏิบัติจะประสบพบกับ ‘วิปัสสนูปกิเลส’ ธรรมเป็นเหตุทำวิปัสสนาให้เศร้าหมอง หากโยคียึดถือยึดอินดีพอใจในสภาวะดังกล่าววิปัสสนาจะเศร้าหมอง เพราะฤทธิ์แห่งวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ^{๖๔} คือ ๑. โสภาส ๒. ญาณ ๓. ปีติ ๔. ปัสสัทธิ ๕. สุข ๖. อริโมกษ์ ๗. ปศุคหะ ๘. อุปฺภูฏานะ ๙. อุเบกขา และ ๑๐. นิกันติ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. แสงสว่างในวิปัสสนา (โสภาส) ที่ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าได้มรรคผลนิพพานแล้ว เป็นเหตุให้วิปัสสนาญาณก้าวออกไปนอกทางที่ถูกต้องละทิ้งอารมณ์ของวิปัสสนาเดิมกลับขึ้นชมวิปัสสนาโนภาส ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ แสงสว่างในวิปัสสนานี้มีกำลังของความสว่างไสวไม่เท่ากัน สำหรับผู้ปฏิบัติบางท่าน (๑) ส่องสว่างเพียงฐานบัลลังก์เท่านั้น (๒) ส่องสว่างตลอดภายในห้อง (๓) ส่องสว่างภายนอกห้องด้วย (๔) ส่องสว่างไปทั่ววิหารทั้งหมด (๕) ส่องสว่างไปตลอด ๑ คาบ (๖) ส่องสว่างไปตลอดครึ่งโยชน์ (๗) ส่องสว่างไปตลอด ๑ โยชน์ (๘) ส่องสว่างไปตลอด ๒ โยชน์ (๙) ส่องสว่างไปตลอด ๓ โยชน์ ฯลฯ (๑๐) ส่องสว่างเป็นอันหนึ่งอัน

^{๖๓} อ่างใน รุจจาภา ธงปल्लीมจิตร, “ศึกษาอุทฺตยพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓)..หน้า ๕๔

^{๖๔} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๕๕/๑๘๑.

เดียวกันตั้งแต่พื้นปฐพีขึ้นไปจนถึงพรหมโลก ชั้นอภินิษฐ์ (๑๑) แต่ของพระพุทธเจ้าส่องสว่างไป
 หมื่นโลกธาตุ

ตัวอย่าง ความแตกต่างกันของวิปัสสนาภาส ท่านกล่าวไว้ว่า พระเถระ ๒ รูป นั่งอยู่
 ภายในเรือนมีฝา ๒ ด้าน ณ จิตตลบรรพต วันนั้นเป็นวันอุโบสถข้างแรมมีเมฆหนาที่บในราตรี
 กาล ในคืนนั้นพระเถระรูปหนึ่งกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดอกไม้ ๕ สี บนสีหาคณะในลาน
 พระเจดีย์กำลังปรากฏแก่กระผมอยู่”

พระเถระอีกรูปหนึ่งกล่าวว่า “อาวุโส ยังไม่อัศจรรย์เลย เพราะว่าในขณะนี้เต่าและปลา
 ทั้งหลายที่ห่างออกไป ๑ โยชน์ ในมหาสมุทร กำลังปรากฏแก่กระผมอยู่”

โดยส่วนมากวิปัสสนูปกิเลส นี้มักเกิดแก่ผู้เจริญวิปัสสนาภาวณา แบบสมถวิปัสสนา
 คือ เจริญสมถะมาก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาภายหลัง เพราะว่ากิเลสที่ถูกข่มไว้ด้วยอำนาจของสมาธิ
 ไม่สามารถกำเริบได้ จึงทำให้ผู้ที่ได้สมถวิปัสสนานั้นเกิดความคิดว่า “ได้เป็นพระอรหันต์”
 เหมือนกับท่านพระมหานาคเถระ ที่อยู่ในอุจจิงกวาสิก พระมหาทัตตเถระ ที่อยู่ในหังกนกะ
 พระจุพสุมนเถระ ที่อยู่ในนิงกเปณณกปธานชะ^{๖๕}

๒. วิปัสสนาญาณ (ญาณ) ในขณะที่ผู้ปฏิบัติกำลังปฏิบัติเทียบเคียงไตรตรองรูปธรรม
 และนามธรรมทั้งหลายอยู่นั้น ญาณ มีกระแสอันปราดเปรียวแหลมคมแก่กล้าชัดเจน ก็บังเกิดขึ้น
 ประดุจดั่งวชิระของพระอินทร์ที่ทรงซัดออกไป ญาณนี้ มหาสีสยาตออธิบายไว้ว่า การเห็น
 ประจักษ์รูปนามที่เกิดดับอย่างรวดเร็วทางทวาร ๖ เหมือนใช้คมมีดตัดลูกฟักหรือหั่นมะเขือเทศให้
 ขาดเพียงครั้งเดียว ญาณ นี้เป็นปัญญาที่รู้เห็นลักษณะของรูปนามอย่างชัดเจน และเข้าใจพระไตร
 ลักษณะของรูปนามได้อีกด้วยโดยมิได้ใคร่ครวญตามที่เคยได้ยินมา แต่เป็นการรู้เห็นโดยประจักษ์
 จากโลกทัศน์ภายในกายตน ญาณนี้ อาจทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดว่าเป็นนิพพาน หรือทำให้ยินดี
 พอใจ (นิกันติ) ส่งผลให้การเจริญสติไม่ต่อเนื่องและรูปนามไม่ชัดเจน จัดเป็นวิปัสสนูปกิเลส แม้
 วิปัสสนูปกิเลสที่เหลือก็เช่นกัน^{๖๖}

๓. ความอึดใจที่ปรากฏในขณะที่ปฏิบัติธรรม (ปีติ) เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มี ๕ อย่าง คือ

ความอึดใจเล็กน้อย (ขุททกาปีติ)

ความเอิบอึดที่เพิ่มพูนทุกขณะ (ขณิกาปีติ)

ความเอิบอึดชานเซ็น (โอกกันติกาปีติ)

^{๖๕} ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, วิปัสสนากรรมฐาน, หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษา, หน้า
 ๑๒๐ – ๑๒๑.

^{๖๖} พระโสภณมหาเถระ, วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๒๔๖.

ความเอิบอิ่ม โลกแล่น (อุพเพงคาปีติ)

ความเอิบอิ่มชาวชน (พราณาปีติ)

๔. ความสงบกายและใจที่ปราศจากความซัดส่ายฟุ้งซ่าน (ปีสัสทธิ) ในขณะที่ปีสัสทธิปรากฏมีสภาวะธรรมบางอย่างเกิดร่วม คือ

ลหุตา ความเบาของกายและใจ โดยผู้ปฏิบัติธรรมมักรู้สึกว่าร่ากายเบาสบาย

มุกตา ความอ่อนของกายและใจโดยปราศจากความกระด้าง สามารถตั้งจิตไว้ในอารมณ์ที่ต้องการจะกำหนดรู้ได้ชัดเจน และต้องการปฏิบัติด้วยความสงบไม่ต้องการพบกับบุคคลหรืออารมณ์หยาบ ๆ

กัมมัถฺยตา ความเหมาะสมในกิริยาของกายและใจ โดยสามารถปฏิบัติได้นานหนึ่งหรือสองชั่วโมงด้วยการนั่งบัลลังก์เดียวไม่ขยับและปราศจากความเจ็บปวด อีกทั้งไม่มีความฟุ้งซ่านหรือการขาดสติกำหนดรู้

ปาคุญญตา ความคล่องแคล่วของกายและใจ โดยร่างกายเป็นปกติไม่ขาดกำลังและจิตกำหนดรู้ได้คล่องแคล่วเหมือนสาธยายบทสวดมนต์

อุชุกตา ความเที่ยงตรงของกายและใจ โดยปราศจากความสนใจสิ่งที่ไม่ดี ความต้องการจะปกปิดโทษ หรือมายาสาไถยที่แสวงทำเป็นคนดีมีคุณธรรม^{๑๑}

๕. ความเป็นสุขที่ประกอบด้วยวิปีสสนา (สุข) ในขณะที่ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญวิปีสสนากำลังปฏิบัติอยู่นั้น ความสุขอันประณีตยิ่งก็บังเกิดขึ้นท่วมท้นไปทั่วสรีรกายเป็นสุขท่วมท้นหัวใจ ไม่สามารถจะบรรยายให้ถูกต้องได้ เพราะเป็นสุขที่มีรสอันล้ำลึกแปลกประหลาด เป็นสุขที่ประเสริฐกว่าสุขธรรมดาที่มนุษย์พบเห็น^{๑๒}

๖. ความเชื่อหรือศรัทธาที่สัมปยุตด้วยวิปีสสนา (อิธิโมกข์) เป็นความฟ่องไสยยิ่งของจิตและเจตสิกที่เป็นศรัทธาที่มีกำลังกล้าหาญให้คิดไปใหญ่โต เช่น คิดถึงคนทั้งหลายอยากให้เขาได้เข้ากรรมฐานอย่างตนบ้าง เช่น คนที่รักใคร่ชอบพอ บิณฑามารดา อุปัชฌาจารย์ ศรัทธาที่มีความรุนแรงมาก ขนาดแม้ว่าท่านผู้มีพระคุณเหล่านั้นได้ตายไปแล้วก็แทบจะไปขนกระดูกท่านเหล่านั้นมาปฏิบัติวิปีสสนากรรมฐานเหมือนตนบ้างเทียว เมื่อนึกใกล้เข้ามาถึงอาจารย์ผู้ให้กรรมฐานแก่ตนในปัจจุบันก็เกิดศรัทธาในตัวท่าน นึกถึงบุญคุณของท่านตลอดจนบุญคุณของพระพุทธศาสนา

๗. ความเพียรที่สัมปยุตด้วยวิปีสสนา (ปีคคาหะ) ซึ่งเป็นความเพียรที่ไม่ตั้งเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ประคับประคองไว้เป็นอย่างดี พยายามในการปฏิบัติอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย เกิด

^{๑๑} พระโศภณมหาเถระ, วิปีสสนาญ เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิกขุ, หน้า ๒๕๑.

^{๑๒} ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, วิปีสสนากรรมฐาน, หน้า ๑๒๓.

ความขยันขันแข็งเป็นพิเศษจนทำให้ตนเองแปลกใจว่า เหตุใดตนจึงได้มีวิริยะมากไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ในการปฏิบัติเช่นนี้ และเมื่อ มสฺสการไม่ดีก็จะเข้าใจตนเองผิดไปว่าได้มรรคผลนิพพานแล้ว

๘. สติที่ประกอบด้วยวิปัสสนา (อุปีฏฐานะ) ซึ่งเป็นสติที่ปรากฏชัดเหมือนรูปนามในปัจจุบันขณะเข้ามาหาจิตหรือจิตที่กำหนดเข้าไปหารูปนาม สติที่ทำให้อารมณ์ปรากฏชัดเจนนี้อาจทำให้สภาวะรูปนามที่แม้จะละเอียดก็เป็นสิ่งที่ประจักษ์ชัดเจนแก่ผู้ปฏิบัติ

๙. วิปัสสนูปเพกขา (อุเบกขา) ความเป็นกลางในสังขารทั้งปวง และ อาวัชชูปเพกขา คือความเป็นกลางที่เกิดขึ้นในมโนทวาร อุเบกขาทั้งสองนี้เกิดแก่ผู้ซึ่งเริ่มต้นบำเพ็ญวิปัสสนา และเมื่ออุเบกขาดำเนินไปผู้ปฏิบัติถึงอารมณ์ใด อุเบกขานั้นก็จำดำเนินไปอย่างแก่กล้าแหลมคมไม่ยินดียินร้ายต่อทุกสิ่งเหมือนคนไม่มีกิเลส ไม่สะอึดสะเอื้อต่ออารมณ์ทุกชนิดเป็นอุเบกขาที่มีกำลังแรงกล้า แม้จะมีอารมณ์ใดมากระทบก็ไม่หวั่นไหววางเฉยเสียได้ทุกประการ อุเบกขานี้แท้จริงเป็นของดี แต่ถ้าไม่มโนสฺสการไม่ดี มีตัณหา มานะ ทิฏฐิเข้ามาแทรกก็กลายเป็นวิปัสสนูปกิเลส

๑๐. ความยินดี ความพอใจในวิปัสสนา (นิกันติ) นิกันติเป็นสภาพที่มีอาการสงบสุขุม ความยินดีพอใจเป็นวิปัสสนูปกิเลสอย่างหนึ่ง และเมื่อเกิดกับ ผู้ปฏิบัติแล้วย่อมยึดมั่นความยินดีพอใจด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ ทำให้วิปัสสนาเสื่อมเร็วขึ้น

ธรรมเหล่านี้จะเกิดกับผู้ปฏิบัติตามกำลังสติปัญญา บางคนเกิดมาก บางคนเกิดน้อย ซึ่งในการปฏิบัติวิปัสสนากวณานั้น หากผู้ใดไม่พบสภาวะดังกล่าวอย่างใดอย่างหนึ่ง แสดงว่า ปฏิบัติผิดทาง หรือ ในเวลาเกิดสภาวะเหล่านั้นผู้ปฏิบัติไม่ได้สังเกต พอล่วงกาลผ่านญาณที่สูงๆ ขึ้นไปก็จะไม่ปรากฏ ในความเป็นจริงสภาวะเหล่านั้น จะเกิดดับอยู่ตลอดเวลา แต่ในสภาวะญาณที่สูงๆ นั้น กิเลสเหล่านี้จะไม่สามารถก่อร่างสร้างตัวขึ้นได้เลย เป็นเพียงปรากฏวาบแล้วดับหายไปเท่านั้น เพราะญาณที่สูงๆ นั้นพระไตรลักษณ์จะปรากฏชัดเจน จนเห็นสภาวะรูปธรรมนามธรรมนั้นเกิดขึ้นแล้วดับไปๆ เมื่อจะแยกพิจารณาในส่วนแห่งอริยมกซ์ที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยนี้ จะได้ว่าเคราะห์ในหลายสาเหตุอันเป็นที่มาที่ไปแห่งอริยมกซ์นี้ ดังนี้

อริยมกซ์ เกิดจากความศรัทธาคือความเลื่อมใสแห่งจิตในการศึกษาเล่าเรียนทั้งปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรมที่กำลังปฏิบัติวิปัสสนาอยู่แล้วเกิดสภาวะที่ยังไม่เคยมีไม่เคยขึ้นมาในระหว่างปฏิบัติก็ยิ่งทำให้ผู้ปฏิบัติรู้สึกประทับใจและมั่นใจในเส้นทางที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติแต่งตั้งเอาไว้ ซึ่งมีหลายคนต่อหลายคนที่ไม่สามารถก้าวไปถึงดวงดาวอันได้แก่มรรค ผล นิพพานตัวจริง ก็เพราะหลงทางอยู่ และหนึ่งในหนทางที่ท่านทั้งหลายเหล่านั้นกำลังประสบอยู่ก็คือ ความศรัทธาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิปัสสนาศรัทธา คือว่าเมื่อโยคีบุคคลกำลังตั้งสติกำหนดรูปนามอยู่นั้น ก็ให้มีอันเป็นเกิดศรัทธาขึ้นมาอย่างแรงกล้า เป็นศรัทธาที่มีกำลังแรงสูง เพราะจิตและเจตสิกในตอนนี้เป็นคุณภาพที่ส่องใสเป็นอย่างยิ่ง จึงทำให้คนทั้งหลาย มีความรู้สึกนึกคิดปรุงแต่งไปต่างๆ นานา

เกิดความปรารถนาดีต่อญาติพี่น้องพวกพ้องบริวารตลอดจนคนทั้งหลายเข้ามาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเช่นเดียวกับตนบ้าง ความศรัทธาที่เกิดขึ้นนี้ ทำให้รู้สึกระลึกถึงคุณพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งจนคิดไปว่า “นี่เป็นโชคกลางวาสนาบารมีของเราแท้ๆ ที่ได้เกิดมาเป็นชาวพุทธ ได้มาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัญญา” คิดเพลิดเพลินอย่างนี้ เพราะความศรัทธาที่แรงกล้า เลยลืมมูลกรรมฐานกล่าวคือความจริงศรัทธาที่เกิดขึ้นนี้เป็นสิ่งที่ดี เพราะธรรมดาแล้วจะเกิดศรัทธาชนิดนี้ไม่ได้ แต่ที่จัดเป็นวิปัสสนูปกิเลสเพราะว่า ขาดสติปัญญาพิจารณารูปนาม เป็นการมนสิการไม่ดี จึงเกิดค้นหา มานะ ทิฐิขึ้นมาทำให้การปฏิบัติไม่ก้าวหน้า และวิปัสสนาเศร้าหมองด้วยวิปัสสนูปกิเลส^{๓๓} นี้จะไม่เกิดขึ้นแก่ พระอริยสาวกผู้บรรลุปกิเลสแล้ว ผู้ปฏิบัติผิด (เริ่มต้นมาแต่ศีลวิบัติ) ผู้ละทิ้งกรรมฐาน บุคคลเกียจคร้าน (แม้ปฏิบัติถูกต้องมาแต่เริ่มต้น)^{๓๔}

เมื่อกล่าวถึงอิโมกข์ในลำดับแห่งญาณปัญญาที่รู้เห็นความเกิดขึ้นและความดับไป ชื่อว่า อุท্থัพพญาณ เป็นญาณที่ ๔ ในญาณ ๑๖ แต่เป็นญาณที่ ๒ ในญาณ ๑๐ และเป็นญาณที่ ๑ ในญาณ ๕ ดังนั้น อุท্থัพพญาณที่พบในงานวิจัยนี้มี ๒ อย่าง คือ

๑. อุท্থัพพญาณอย่างอ่อน (ตรุณอุท্থัพพญาณ) เป็นญาณที่มีวิปัสสนูปกิเลสอยู่ ซึ่งอยู่ในช่วงแห่งวิสุทธิคือ รู้ว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง (มักคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ)

๒. อุท্থัพพญาณอย่างแก่ (พลวอุท্থัพพญาณ) เป็นปัญญาที่เห็นความเกิดดับของรูปนามผ่านวิปัสสนูปกิเลสไป จัดเข้าในวิสุทธิที่ ๖ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นความแน่วแน่แห่งปฏิปทาเป็นความรู้อย่างบริสุทธิ์ในหนทางที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน

มีหลักฐานปรากฏเรื่องตรุณอุท্থัพพญาณ ในคัมภีร์มหาภูทิกาวิสูทิมรรควา^{๓๕}

“สนฺตติปจฺจุปฺปนฺเน ขณฺปจฺจุปฺปนฺเน วา ธมฺเม อุทฺทพฺพทสฺสนาภินิเวโส กาดพุโ, น อติตนาคเตติ วุตฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ธมฺมานนฺติ”^{๓๖} แปลว่า ฟังกระทำความใส่ใจการรู้เห็นความเกิดดับของสภาวะธรรมที่เป็นสันตติปัจจุบันหรือขณะปัจจุบัน ไม่ฟังกระทำความใส่ใจ ในการรู้เห็นการเกิดดับของสภาวะธรรมที่เป็นอดีต หรืออนาคต ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ปจฺจุปฺปนฺนํ ธมฺมานํ (สภาวะธรรมปัจจุบัน)” หมายความว่า รูปที่กำลังเกิดขึ้นจริงในปัจจุบันนั้น เป็นปัจจุบันที่ประกอบด้วยความเกิดขึ้น (อุปาทะ) ความตั้งอยู่ลึติ และความดับไป (ภังคะ) ไม่ใช่สันตติปัจจุบันคือปัจจุบันที่ต่อเนื่องจากอดีตที่เพิ่งดับไป หรืออทธาปัจจุบัน คือ ปัจจุบันโดยระยะเวลา แต่บุคคล

^{๓๓} ตี.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕/๑๘๑.

^{๓๔} จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖-๗/๔๒๕-๔๒๖.

^{๓๕} พระธรรมपालมหาเถร, **ปรมัตถมัญชุสา**, แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรสแอนด์, ๒๕๔๕), ภาค ๓, หน้า ๔๗๘.

^{๓๖} วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๒/๒๑๕.

จะสามารถรู้เห็นความเกิดดับของรูปนามโดยสันตติปัจจุบันกาลในเวลาเริ่มเกิด อุทฺถัพพญาณ ต่อเมื่อญาณนี้แก่กล้าแล้วจึงจะสามารถรู้เห็นความเกิดดับโดยขณะปัจจุบันได้

แต่ก่อนที่จะเกิดญาณนี้ ผู้ปฏิบัติจะพบเห็นสภาวะธรรมพิเศษอันได้แก่ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ซึ่งเรียกชื่อว่า สัมมสนญาณ เมื่อผ่านญาณนี้ไปแล้วจึงจะพบสังขารทั้งหลายก็ปรากฏชัดเป็นของใหม่อยู่เป็นนิตย์ ธรรมทั้งหลายชื่อนี้ว่าแต่ก่อนไม่เคยเกิด เดี่ยวนี้เกิดขึ้นแล้วเกิดแล้วก็ดับไป และมีสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นของใหม่เท่านั้นแต่ปรากฏมีปกติอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ประคุดหยาดน้ำค้างในเวลาดวงอาทิตย์ขึ้น ประคุดต่อมน้ำ ประคุดรอยขีดด้วยไม้บนผิวน้ำ ประคุดเมล็ดพันธ์ฝักกาดบนปลายเข็ม ประคุดสายฟ้าแลบ แล้วปรากฏว่าไม่มีแก่นสาร ไม่เป็นสาระประคุดมายากล พยับแดด ความฝัน กวงคุ่นพิน(ที่ติดไฟ) คนธรรพนคร(วิมานในอากาศ) ฟองน้ำ และต้นกล้วย เป็นต้น^{๓๓} การเกิดดับอย่างรวดเร็วนี้เป็นลักษณะของอุทฺถัพพญาณอย่างอ่อนๆ ที่เรียกว่า ตรุณอุทฺถัพพญาณ

จะยกตัวอย่างขั้น ๕ มีการเกิดดับ ๕๐ ลักษณะ^{๓๔} ดังนี้

๑. เห็นความเกิดของรูปขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นรูปขั้น เกิดเพราะอวิชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะอาหารเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิด

๒. เห็นความดับของรูปขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นรูปขั้น ดับเพราะอวิชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ, เพราะอาหารดับ, เพราะเห็นลักษณะแห่งความดับ

๓. เห็นความเกิดของเวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น อย่างละ ๕ ลักษณะ คือ เห็นเวทนาขั้นเกิด สัญญาขั้น สังขารขั้นเกิด เพราะอวิชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะผัสสะเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิด

๔. เห็นความดับของเวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น อย่างละ ๕ ลักษณะ คือ เห็นเวทนาขั้นดับ สัญญาขั้น สังขารขั้นดับ เพราะอวิชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ เพราะผัสสะดับ, เพราะเห็นลักษณะของความแปรปรวน

๕. เห็นความเกิดของวิญญานขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นวิญญานขั้นเกิดเพราะอวิชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะรูปนามเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิดเห็นความดับของวิญญานขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นวิญญานขั้นดับเพราะอวิชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ, เพราะรูปนามดับ, เพราะเห็นลักษณะแห่งความแปรปรวน

^{๓๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕/๑๘๑.

^{๓๔} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๐/๗๘.

อริโมกข์ เป็นสังขารขั้นต้นจึงมีความเกิดดับเช่นเดียวกับขั้นดังกล่าว ดังนั้น จะพบอริโมกข์ลักษณะ ๓ อย่าง ปรากฏชัด คือ

๑. ความไม่เที่ยง (อนิจจลักษณะ) เห็นความเกิดขึ้นและความดับไปของอริโมกข์

๒. ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขลักษณะ) เห็นความเบียดเบียนที่กำลังเกิดขึ้น และรู้ว่าไม่มีความเกิดขึ้นในขณะที่กำลังความดับไป

๓. ความว่างเปล่า ที่ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ (อนัตตลักษณะ)

เมื่อผู้ปฏิบัติผ่านพ้นจากอริโมกข์ไปแล้ว เพราะพบลักษณะ ๓ ปรากฏชัด ความเห็นแจ้งในพลวอุทัยพยญาณ ก็ปรากฏ

มีงานวิจัย^{๑๕} กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า เมื่อตรุณวิปัสสนาญาณ (อุทัยพยญาณ) ปรากฏอย่างอ่อน) ผ่านพ้นไป เพราะแทงตลอดลักษณะ ๕๐ อย่าง จึงทราบลักษณะของอริโมกข์ว่า “อริโมกข์มีความดับไปเป็นธรรมดาตนเองเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความดับไป” ความเข้าใจอริโมกข์เช่นนี้ชื่อว่า อารทวิปัสสโก คือผู้บำเพ็ญวิปัสสนาหรือผู้เริ่มต้นเห็นแจ้ง

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) กล่าวถึงปัจจุบันขณะและสันตติปัจจุบัน ว่า

รูปที่ปรากฏทางร่างกายขณะพอง - ยุบ นั่ง เดิน เหยียด คู้ ฯลฯ เป็นรูปปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้นจริง ๆ ขณะเริ่มเกิดขึ้นของรูปเหล่านี้ ชื่อว่า อุทยะ (ความเกิดขึ้น) ขณะหมดสิ้นไปชื่อว่า วยะ (ความดับไป) รวมสองบทเป็นอุทัยพยะ อุทัยพยญาณ คือ การรู้เห็นเบื้องต้นและที่สุดของรูปแต่ละอย่างโดยไม่ปะปนกัน โดยเริ่มรู้เห็นความเกิดดับของรูปที่ต่อเนื่องเป็นสันตติปัจจุบัน ผู้เริ่มบรรลुอุทัยพยญาณ ย่อมสามารถรู้เห็นอากัปภิกิริยาทางร่างกายที่แตกต่างกันเป็นคนละอย่าง เช่น สภาวะพองต่างจากสภาวะยุบ สภาวะยุบต่างจากสภาวะพอง สภาวะเหยียดต่างจากสภาวะคู้ สภาวะคู้ต่างจากสภาวะเหยียด สภาวะข้างซ้ายต่างจากสภาวะข้างขวา เป็นต้น^{๑๖}

เมื่ออุทัยพยญาณแก่กล้า จะเห็นความเกิดดับของรูปนามอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน โดยประจักษ์คือ อากาพอง - ยุบก็ดี นั่งก็ดี เดินก็ดี เหยียดก็ดี คู้ก็ดี เคลื่อนไหว เป็นต้นเหล่านี้ มีความเกิดดับเร็วมากเหมือนพองน้ำที่เกิดจากเมล็ดฝนตกลงบนผิวน้ำแล้วแตกแผ่กระจายไป ถึงจะเป็นอาการในขณะที่เห็นก็คู้ได้ยืนก็คู้เป็นต้น ย่อมรู้เห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปที่เห็น เสียงที่

^{๑๕} ๖๕ อังใน รุจาภา ธงปลื้มจิตร, “ศึกษาอุทัยพยญาณ ในการปฏิบัติวิปัสสนากวนตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากวน ๗ เดือน”, **ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓). หน้า ๖๕

^{๑๖} พระโสภณมหาเถระ, **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๒๑๘ - ๒๒๓.

ได้ยืนเป็นต้น ซึ่งไม่สามารถบริโภคกรรมให้ทันกับความเกิดดับที่ปรากฏได้ สภาวะธรรมนอกจากนี้ อาจารย์แนบ มหานิรานนท์ กล่าวถึงปัจจุบัน และสันตติไว้ว่ามี ๒ อย่าง^{๑๑๑} คือ

ความเกิดสืบเนื่องติดต่อกันอย่างรวดเร็วของรูปนามในปัจจุบันไม่ขาดสาย เป็นธรรมดาของธรรมชาติที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นนิคย์ไม่หยุดหย่อน เกิดแล้วก็ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดอีก แล้วก็ตั้งอีก แล้วก็ดับไปอีก เป็นธรรมดาเช่นนี้ นี่เป็นปัจจุบันธรรม

อีกอย่างคือ อารมณ์ปัจจุบันนั้น เป็นอาการของรูปนามที่ปรากฏเฉพาะหน้า การรับรู้ อารมณ์ปัจจุบันนั้นชื่อว่า ปัจจุบันอารมณ์ เป็นการรู้ชัดในอาการต่าง ๆ เพื่อแยกรูปนามที่ปรากฏ ด้วยการเปรียบเทียบให้รู้ว่าเป็นคนละส่วนคนละรูปกัน แต่ถ้ากำหนดเฉย ๆ ฆนัตถัญญา(คือ ความเห็นว่าเป็นกลุ่มเป็นก้อนของนามรูป) ที่ปิดบังอนาคตาก็จะไม่ถูกทำลาย และสันตติที่สืบต่อรูปหนึ่ง ๆ ทำลายไม่ได้ ฉะนั้น การกำหนดอารมณ์ปัจจุบันโดยมณสิการว่า ขณะนั้น เป็นอารมณ์ปัจจุบันนั้น ๆ มีประโยชน์เพื่อเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญา^{๑๑๒}

สาเหตุแห่งอิโมกข์จะเกิดได้อีกประการคือ เมื่อผู้ปฏิบัติผ่านสัมมสนญาณที่ ๓ ใน ญาณ ๑๖ แล้ว จึงเกิดปรากฏโพชฌงค์ ๒ ซึ่งปรากฏในงานวิจัย^{๑๑๓} ดังนี้

๑) โพชฌงค์อย่างอ่อน คือวิปัสสนาขั้นต้นยังอ่อนอยู่ (ตรุณอุทฺทพพญาณ) ยังเป็นวิปัสสนาเศร้าหมองอยู่ด้วยอำนาจของนิกันติ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนูปกิเลส กล่าวคือ อมัคคะ เป็นสภาพที่มีไช้ทาง ซึ่งมีผู้คนเป็นจำนวนมากกลัวการปฏิบัติจะวิปลาส คลาดเคลื่อนไปต่าง ๆ นานา จนเข้าใจเรื่องวิปัสสนาว่าเป็นของน่ากลัวไปเสียหมด จนไม่อยากจะปฏิบัติวิปัสสนา เพราะเห็นตัวอย่างผู้ปฏิบัติผิด ๆ แล้ว ก็มีกรนำไปเล่าขยายความผิด ๆ นั้นออกไป จนเกิดความเสียหายทำลายศรัทธาของผู้ที่ยังไม่ศรัทธา และทำให้ผู้ที่ศรัทธาอยู่แล้วหมดศรัทธาไปด้วย

๒) โพชฌงค์อย่างแก่ (พลวอุทฺทพพญาณ) ผู้มีอินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้า แล้วก้าวข้ามวิปัสสนูปกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมองของวิปัสสนาไปได้ เรียกว่า มัคคะ เป็นสภาพที่ดำเนินไปสู่มรรคผล นิพพานอย่างแน่นอน ซึ่งนับตั้งแต่ญาณที่ ๕ ขึ้นไปจนถึงญาณ ๑๖ เป็นผู้ที่มิศรัทธาไม่หวั่นไหว

เมื่ออิโมกข์เกิดขึ้น วิปัสสนาจารย์ ได้ให้วิธีการในการแก้ไขไว้^{๑๑๔} ดังนี้

^{๑๑๑} อาจารย์แนบ มหานิรานนท์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒, หน้า ๑๔๕.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๑๑๓} อังน ศรีสด แสงสว่าง, “ศึกษาโพชฌงค์ ในการปฏิบัติวิปัสสนากวามตามหลักสติปัญญา ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากวาม ๑ เดือน”, ปริญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิต-วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๕

^{๑๑๔} พระโสภณมหาเถระ, วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิกษ, หน้า ๓๘.

๑) ควรใส่ใจในลักษณะของอิโมกซ์หมายถึงให้ใช้โยนิโสมนสิการว่า ความศรัทธาที่มีความผ่องใสแห่งจิตอันไม่มีกิเลสรบกวน เช่น มีความเลื่อมใสในพระพุทธองค์อย่างแรงจนรู้สึกซาบซึ่งเกิดปีติตามมามีอาการขนลุกขนพองน้ำตาไหลเป็นพักวิปัสสนาแนะนำว่า ควรกำหนดรู้ว่าการที่เกิดขึ้นนี้มีเพียงรูปรูปนามไม่เที่ยง ทยอยอยู่ไม่ได้ และไม่มีตัวตน เมื่อใส่ใจอย่างนี้บ่อยๆ มากๆ ด้วยสติสัมปชัญญะในรูปนาม ไม่นานก็ก้าวข้ามสภาวะเหล่านี้ไปได้

๒) แต่บางครั้งต้องกำหนดรู้อิโมกซ์โดยไม่ควรใส่ใจ ด้วยการกำหนดรู้ปัจจุบันอารมณ์ให้ถี่ๆ เร็วๆ เช่น เห็นหนอๆ ๆ ซอบหนอๆ ๆ รู้หนอๆ ๆ ศรัทธาหนอๆ ๆ ดีใจหนอๆ ๆ ซาบซึ่งหนอๆ ๆ อิมใจหนอๆ ๆ ตามสภาวะปัจจุบันที่ปรากฏชัดโดยไม่ใส่ใจในอิโมกซ์ แต่ให้ใส่ใจในปัจจุบันด้วยการกำหนดรู้ปัจจุบันอารมณ์ให้มากๆ ในเรื่องนี้ช่วงแรกมีความรู้สึกยินดีพอใจในความผ่องใสศรัทธาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ แม้จะกำหนดอย่างไรความยินดีซาบซึ่งศรัทธาปสาธะนั้นก็ไม่หาย เหมือนกับว่า ยังกำหนดยังเห็นชัด เพราะยังมีความพอใจยินดีอยู่ในอิโมกซ์นั้น ต่อมาเมื่อกำหนดถี่ๆ บ่อยๆ ในทวารทั้ง ๖ คือ

(ก) เวลาเห็นกำหนดว่า เห็นหนอๆ

(ข) เวลาได้ยินเสียงกำหนดว่า ได้ยินหนอๆ

(ค) เวลาได้กลิ่นกำหนดว่า กลิ่นหนอๆ

(ง) เวลาลิ้มรสกำหนดว่า รสหนอๆ

(จ) เวลาถูกต้องสัมผัสกำหนดว่า เย็นหนอๆ ร้อนหนอๆ อ่อนหนอๆ แข็งหนอๆ

พองหนอๆ ยุบหนอๆ ตึงหนอๆ

(ฉ) เวลานึกคิดกำหนดว่า นึกหนอๆ คิดหนอๆ

อาการดังกล่าวทั้งหมดเป็นต้นนั้นเมื่อเราใส่ใจมากๆ เข้าจนเกิดความเคยชิน อีกไม่นานอิโมกซ์ก็จะหายไปเอง เมื่อจะเกิดกำหนดรู้ ๒ - ๓ ก็หายไปได้ หรือบางทีสติเร็วแรงกำหนดเพียงรู้ว่าจะเกิดอิโมกซ์นั้นก็พลันหายวับไปทันที

๓) บางครั้งอิโมกซ์ที่เกิดขึ้นมีลักษณะเหมือนคนคือยา คือ กำหนดเท่าไรก็ไม่หาย แม้จะกำหนดเร็วๆ ถี่ๆ วิปัสสนาจารย์แนะนำว่า ไม่ควรใส่ใจในอิโมกซ์นั้น ให้ถือว่าเป็นฉากหลังของการปฏิบัติ แล้วมุ่งไปกำหนดอารมณ์ทางทวาร ๖ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ที่ปรากฏชัดเจนเป็นหลัก

๔) ข้อห้ามในการกำหนดอิโมกซ์คือ ไม่ควรพิจารณาว่า อิโมกซ์ยังปรากฏอยู่หรือไม่ เพราะว่า การพิจารณาเช่นนี้ เหมือนการสร้างบรรยากาศต้อนรับการกลับมาใหม่ของอิโมกซ์ ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติควรจะรีบตัดไฟเสียแต่ต้นลม หรือ ตัดอาลัยในอิโมกซ์เสีย จึงจะเป็นประโยชน์ต่อวิปัสสนา และทำให้วิปัสสนาญาณก้าวหน้าไปสู่มรรค ผล นิพพานอีกไม่นานข้างหน้า

๕) วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติ-
 ปัญฐาน ๔ ทำให้ผู้วิจัยรู้แนวทางที่จะพัฒนาไปจนเกิดอริโมกษ์และก้าวข้ามอริโมกษ์ด้วยการปรับ
 อินทรีย์ ๕^{๔๕} ด้วยการกำหนดครุณิวรณ์^{๔๖} การกำหนดครุอุปาทานขันธ^{๔๗} การกำหนดครุอายตนะ^{๔๘} การ
 กำหนดครุโพชฌงค์^{๔๙} และการกำหนดครุสังขะ^{๕๐} เหล่านี้มีปรากฏแล้วในมหาสติปัญญาสูตร นี้เรียกว่า
 หลักการปฏิบัติต่ออริโมกษ์ ซึ่งในทางปฏิบัติไม่ว่า ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดครุเพียงอริโมกษ์เท่านั้น
 แต่ยังต้องกำหนดสภาวะธรรมอื่นๆ ในวิปัสสนูปกิเลสด้วยจึงจะทำให้ผู้ปฏิบัติก้าวหน้าหรือผ่านพ้น
 จากความมัวหมองในวิปัสสนา ดังมีหลักฐานสนับสนุนพบในบาลีคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

“อิมานิ ทส จานานิ ปญญา ยสฺส ปริจิตา
 ธมฺมุทฺทจฺจกุสโล โหติ น จ วิกุเขเป คจฺจติ.”^{๕๑}
 หมายความว่า โยคีใดมีฐานะ ๑๐ (มีโอกาสเป็นต้น)
 เหล่านี้อบรมด้วยปัญญาแล้ว โยคินั้น เป็นผู้ฉลาด
 ในธัมมูทฺทจจะ และไม่ถึงความฟุ้งซ่าน^{๕๒}

^{๔๕} พระสุภีร์ สุตตวงน, “วิเคราะห์การปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนว
 สติปัญญา ๔”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๕๑
 (บทคัดย่อ). หน้า ก.

^{๔๖} อังถึง หมวดนิวรณ์ (การกำหนดครุณิวรณ์) อังใน พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัญญาสูตร, หน้า
 ๒๓๕ – ๓๑๐.

^{๔๗} อังถึง หมวดขันธ (การกำหนดครุขันธ) อังใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๑ – ๓๒๐.

^{๔๘} อังถึง หมวดอายตนะ (การกำหนดครุอายตนะ) อังใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๑ – ๓๓๖.

^{๔๙} อังถึง หมวดโพชฌงค์ (การกำหนดครุโพชฌงค์) อังใน พระโสภณมหาเถระ, มหาสติปัญญาสูตร,
 หน้า ๓๓๗ – ๓๖๐.

^{๕๐} อังถึง หมวดสังขะ (การกำหนดครุสังขะ) อังใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๑ – ๔๕๐.

^{๕๑} อังถึง พุ.ปฏิสมุทฺทิก. ๓๑/๔๕๕ คาถาบทที่ว่า “น จ สมฺโมหํ คจฺจติ” อังใน พระมหาพุทธ-โฆส
 เถระ, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามหลักวิชาการและการปฏิบัติโดยพิสดาร, แปลและ
 เรียบเรียงโดย ธนิต อยู่โพธิ์ จาก พระบาลีคัมภีร์วิสุทธิมรรค ปริจเฉทที่ ๑๘ – ๒๓ พ.ศ. ๒๕๒๕, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.),
 หน้า ๑๓๕ – ๔๐.

^{๕๒} พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามหลักวิชาการและ
 การปฏิบัติโดยพิสดาร, แปลและเรียบเรียงโดย ธนิต อยู่โพธิ์ จาก พระบาลีคัมภีร์วิสุทธิมรรค ปริจเฉทที่ ๑๘ – ๒๓
 พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๔๐.

จากความหมายดังกล่าวอธิบายว่า เมื่อผู้ปฏิบัติผ่านพ้นจากวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการดังกล่าว หรือเรียกอีกอย่าง เมื่อผู้ปฏิบัติไม่พึงชานไปในอารมณ์ที่ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ๑๐ ประการดังกล่าว นั้น แสดงว่า สามารถกำหนดรู้รูปนามและปัจจัยโดยความเป็นไตรลักษณ์ได้อย่างชัดเจนจนแยกแยะได้ว่า นี่เป็นทาง นี้มิใช่ทาง ความรู้เห็นเช่นนี้เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ^{๕๓} วิสุทธิที่ ๕ ในวิสุทธิ ๗ ซึ่งต่อไปก็จะดำเนินไปสู่ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิสุทธิที่ ๖ และ ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิสุทธิที่ ๗ ขึ้นมาเป็นลำดับ

ธรรมทั้งหลายที่กล่าวมาสามารถสรุปเข้าในหลักอริยสัจได้ดังนี้

ตารางสงเคราะห์วิสุทธิเข้าในอริยสัจ^{๕๔}

วิสุทธิ	อริยสัจ
ทฤษฎีวิสุทธิ	ทุกขสัจ
กัณหาวิตรณวิสุทธิ	สมุทยสัจ
มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	มรรคสัจ

จากตารางทำให้ทราบว่า มีเพียงอริยสัจ ๓ เท่านั้น ยังเหลืออีกอริยสัจ ๑ คือ นิโรธสัจ มิได้กล่าวไว้ในที่นี้เพราะผู้ปฏิบัติในช่วงนี้ยังไม่ก้าวข้ามพ้นโลกียะเลย เพราะนิโรธสัจนั้นจะบังเกิดในวิสุทธิเบื้องสูงมีปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิขึ้นไปถึงญาณทัสสนวิสุทธิเป็นที่สุดจึงชื่อว่า ปฏิบัติครบในอริยสัจ ๔ สำหรับงานวิจัยนี้กล่าวเพียงอริยสัจ ๓ ด้วยประการฉะนี้แล

^{๕๓} พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามหลักวิชาการและการปฏิบัติโดยพิศดาร, แปลและเรียบเรียงโดย ธนิต อยู่โพธิ์ จาก พระบาลีคัมภีร์วิสุทธิมัคค ปริจเฉทที่ ๑๘ – ๒๓ พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๔๐.

^{๕๔} อ้างแล้ว

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

เรื่อง “ศึกษาอริโมกษ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” ในครั้งนี้ มีวิธีดำเนินการวิจัย โดยการค้นคว้ารวบรวมข้อมูลเรื่องอริโมกษ์ จากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทอันได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสสแล้วนำมาเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณานา เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๒) เพื่อศึกษาอริโมกษ์อันเป็นวิปัสสนูปกิเลส ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การกำหนดตระลึกรู้ในรูปนามเรียกว่า สติปัฏฐาน หมายถึงสถานที่อันเป็นที่ตั้งสติในทางพระพุทธศาสนานั้นมี ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ดังจะแสดงองค์ประกอบของสติปัฏฐาน ๔ ในตารางต่อไปนี้

สติปัฏฐาน ๔	องค์ประกอบ
ฐานกาย	มี ๖ คือ อานาปานะ อิริยาบถ สัมปชัญญะ ปฏิภูมณสิการ ชาติมณสิการ และนิวาสวิถิกะ
ฐานเวทนา	มี ๕ ประการ คือ สุข ทุกข์ เฉย ที่ประกอบในอามิส ๓ และที่ประกอบในนิรามิส ๓
ฐานจิต	มี ๑๖ ประการ แบ่ง เป็น ๘ คู่ คือ ราคะ ไม่มีราคะ โทสะ ไม่มีโทสะ โมหะ ไม่มีโมหะ หตฺหุ่ ไม่หตฺหุ่ มหคคตะ ไม่เป็นมหคคตะ อุตฺตร อนุตฺตร ตังมมัน ไม่ตังมมัน และหลุดพ้น ไม่หลุดพ้น
ฐานธรรม	มี ๕ หมวด คือ นิเวรณํ อุปาทานขันธํ อยตนะ โพชฃงค์ และสัจจะ

จากตารางก็สรุปได้ว่า สติปัฏฐาน ๔ ได้รูป ๑ กับนาม ๓ ประการ ซึ่งการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่า ภาวนา ดังหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทีฆนิกาย อรรถกถาว่า ชื่อว่าการ

ไม่ถูกต้องธรรมบางอย่าง ในกายเวทนาจิตและธรรมทั้งหลายแล้ว ภาวนาไม่มีเลย ดังนั้น การเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ การระลึกรู้ไปในอารมณ์รูปและนามชื่อ การกำหนดรู้สังขะ ๓ อันเป็นญาณชั้นโลกิยะเท่านั้น คือ

การกำหนดรู้ทุกขสังขัจฉัยด้วยการกำหนดรู้นามและรูป กระทำมาก่อนแล้วในทวิวิสุทธิต

การกำหนดรู้สมุทตยสังขัจฉัยด้วยการกำหนดรู้ปัจเจก กระทำมาแล้วใน กังขาวิตรณวิสุทธิต

การกำหนดรู้มัคคสังขัจฉัยด้วยการจำกัดแต่เพียงมรรคโดยชอบ กระทำแล้วในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต ความรู้ว่าทางและมีใช้ทางนี้ ชื่อว่า ได้เกิดวิปัสสนา เพราะการรู้แจ้งเห็นจริงว่ารูปนาม เป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง และเป็นอนัตตา อย่างชัดเจนทำให้มีความก้าวหน้าในญาณต่อไป

อิทธิโมกข์ หมายถึง ความตัดสินใจเชื่อโดยอาศัยวิปัสสนาญาณที่ดำเนิน ไป พบสภาวะธรรมวิเศษ ๕ ในอุปกิเลส ๑๐ คือ แสงสว่าง (โอภาส) ความรู้ (ญาณ) ความอิมใจ (ปีติ) ความสงบ (ปีสัทธิต) ความสุข (สุข) ความน้อมใจเชื่อ (อิทธิโมกข์) ความเพียร (ปีคคาหะ) สติ (อุปัฏฐาน) ความวางจิตเป็นกลาง (อุเบกขา) เพราะสภาวะธรรมดังกล่าวจึงทำให้ผู้ปฏิบัติมั่นใจในการปฏิบัติของตนว่า เป็นพระธรรมจริงแท้แน่นอน จึงตัดสินใจเชื่อโดยไม่ต้องใช้ปัญญาพิจารณาในปัจจุบันเลย ทำให้เกิดความพอใจ (นิกันตติ) ในคุณธรรมที่ตนพบในการปฏิบัติคิดว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นมรรคผลนิพพาน ความเข้าใจเช่นนี้ท่านเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต

ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานนั้นอิทธิโมกข์ปรากฏในหมวดธัมมานุปัสสนา ซึ่งตรงกับหลักฐานในคัมภีร์ขุททกนิกายปฏิสัมภิทามรรคเรื่องธัมมุตถัจจะ หมายความว่า อิทธิโมกข์ชื่อว่า อุทธัจจะนั่นเอง ท่านให้เหตุผลว่า ผู้ที่หลงใหลในธรรมวิเศษที่เป็นปรากฏการณ์ในวิปัสสนาอ่อน ซึ่งเป็นปัญญาที่ยังไม่แก่กล้า ด้วยอำนาจแห่งความยินดีพอใจในผลของการปฏิบัติที่เกิดขึ้นกับตน จนเป็นเหตุให้วิปัสสนาญาณเศร้าหมองไม่ส่องใส ความหลงใหลในมัคคะว่าเป็นมัคคะนี้ท่านเรียกว่า ความฟุ้งซ่านในทางธรรมหรือในการปฏิบัติ ซึ่งต่างจากความฟุ้งของคนทั่วไป ความฟุ้งนี้เป็นธรรมที่ละเอียดประณีตเป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ด้วยการนึกคิดพิจารณาใดๆ สำหรับท่านผู้อยากรู้ว่าเป็นเช่นไร แตกต่างกันอย่างใดควรที่จะปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานเถิด

เมื่อกล่าวถึงอิทธิโมกข์ในลำดับแห่งญาณปัญญาที่รู้เห็นความเกิดขึ้นและความดับไป ชื่อว่า อุทฺทัพพญาณ เป็นญาณที่ ๔ ในญาณ ๑๖ แต่เป็นญาณที่ ๒ ในญาณ ๑๐ และเป็นญาณที่ ๑ ในญาณ ๕ ดังนั้น อุทฺทัพพญาณที่พบในงานวิจัยนี้มี ๒ อย่าง คือ

๑. อุทฺทัพพญาณอย่างอ่อน (ตรุณอุทฺทัพพญาณ) เป็นญาณที่มีวิปัสสนูปกิเลสอยู่ ซึ่งอยู่ในช่วงแห่งวิสุทธิตคือ รู้ว่าเป็นทางหรือมีใช้ทาง (มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต)

๒. อุทฺถัพพญาณอย่างแก่ (พลวอุทฺถัพพญาณ) เป็นปัญญาที่เห็นความเกิดดับของรูปนามผ่านวิปัสสนูปกิเลสไป จัดเข้าในวิสุทธิที่ ๖ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นความแน่วแน่แห่งปฏิบัติเป็นความรู้อย่างบริสุทธิ์ในหนทางที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน

มีหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงว่า วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดขึ้นแก่ พระอริยสาวก ผู้บรรลุปฏิเวธแล้ว ผู้ปฏิบัติผิด ผู้ละทิ้งกรรมฐาน บุคคลเกียจคร้าน

ดังนั้น อธิโมกษ์ จึงไม่เกิดกับบุคคลดังกล่าว แน่นอน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ คือ วิจัยเอกสาร ด้วยการค้นคว้าหลักฐานจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสศ

๑) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบอธิโมกษ์กับคัมภีร์ฝ่ายมหายาน

๒) ควรศึกษาอธิโมกษ์ที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในโครงการปฏิบัติกรรมฐานประเภทเข้าปฏิบัติ ๗ วัน ๑๕ วัน ๓๐ วัน ๔๕ วัน เป็นต้น เพื่อเป็นการสนองนโยบายของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยสร้างเครื่องมือตรวจสอบลักษณะของอธิโมกษ์และในการอบรมนิสิตพุทธศาสตรบัณฑิตในแต่ละรุ่น แต่ละปี พร้อมประเมินผลออกมาในเชิงสถิติในสำนักปฏิบัติกัมมัฏฐาน ต่างๆ เช่น ที่สำนักปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ในการตรวจสอบโครงการเพราะจะทำให้สามารถรู้ข้อมูลของโยคีผู้เข้าปฏิบัติและผลของการปฏิบัติในแต่ละครั้ง อันจะเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาวิจัยในสาขาวิปัสสนาภาวนาต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถปิฎก ๒๕๒๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. พระชัยมณฑ์ฎีกา แปล ภาค ๘. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุฐานาจารย์. จตุตถาโร สติปัญญา. ม.ป.ท. : ม.ป.ป.

ชนิด อยู่โพธิ์. วิปัสสนานิยม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

นายันทพล โรจนโกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ กับการบรรลุนิพพาน”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ท่านมหาเถรสังฆนายก กัททันตะ โสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต. วิสุทธิญาณว่าด้วยวิสุทธิ ๗ และ ญาณ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : มปป.

พระโสภณมหาเถระ (มหาเถรสมาคม). **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์.

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.

พระโสภณมหาเถระ (มหาเถรสมาคม). **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน (ภาคปฏิบัติ)**. แปลโดย

จำริญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระพุทธโฆษาจารย์. **คัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเล่มเดียวจบ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรม

บรรณาการ, ๒๕๒๗.

พระคันธสาราภิวังศ์. **ส่องสภาธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์,

๒๕๕๑.

พระโสภณมหาเถระ (มหาเถรสมาคม). **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์.

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **มูลนิรุตติ กัจจายนสูตร ธาตวานุกรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

สยาดอกัททันตวิโรจนะ. **วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๑**. จังหวัดสิงห์บุรี : สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี,

๒๕๕๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ**

อาสภ มหาเถระ). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด,

๒๕๔๖.

ฝ่ายวิชาการอภิธรรม ไซติกะวิทยาลัย (หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาอภิธรรมิกะโท). **วิปัสสนากรรมฐาน**.

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมไซติกะ, ๒๕๒๘.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี). **วิปัสสนาภูมิ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท บุญศิริการพิมพ์

จำกัด, ๒๕๔๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต). **ภาษาธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๔.

- พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชค ญาณสิทธิ์ ป.ธ. ๘). พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชค ป.ธ.๘). วิธีสมาทานและวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท แอ็ดวานซ์ อินเตอร์ พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๔๕.
- พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชค ป.ธ.๘). หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). วิปัสสนาธุลี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์). แปล
โดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์,
๒๕๕๓.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). วิปัสสนาถ้อย เล่ม ๑. แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์. จังหวัด
นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). วิปัสสนาถ้อย เล่ม ๒. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ
เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน. แปลโดย พระคันธ
สารากวีวงศ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.
- พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาสีสยาตอ). หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน.
กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ). ธรรมจกัปปวัตนสูตร. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.
- พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑ ฉบับมหายานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่
๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหายานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์
ชุดศัพท์วิเคราะห์ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๔๘.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต). ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต). คำวัด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียง
เชียง, ๒๕๔๘.
- ชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. พระคัมภีร์อภิธานปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหายานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระพุทธปิยมหาเถระ. รูปสิทธิปกรณ์. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, ๒๕๐๗.

พระอัครควังสเถระ. **สัตตนิติชาตุมมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์.** แปลโดย พระมหานิมิตร
 ธรรมสาโร ป.ช.๕ และจำริญญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร,
 ๒๕๔๕.

พระอัครควังสเถระ. **สัตตนิติสูตตุมมาลา.** แปลโดย พระมหานิมิตร ธรรมสาโร ป.ช.๕ จำริญญ
 ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

พระอัครควังสเถระ. **สัตตนิติปทมมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์.** กรุงเทพมหานคร :
 ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
 กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒.
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ช.๕). **วิปัสสนาที่ปณี.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า,
 ๒๕๓๕.

พระอุปติสสเถระ. **วิมุตติมรรค.** แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ธรรมจิตฺโต). กรุงเทพฯ : บริษัท
 เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑.

หลวงเทพดรณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.๕). **ชาตูปุทีปิภา หรือ พจนานุกรม บาลี – ไทย.** พิมพ์ครั้งที่
 ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. **อภิธรรมมัตตสังคหบาลีและอภิธรรมมัตตวิภาวินีฎีกา.** แปลโดย พระธรรม
 บัณฑิต (มานิต ถาวโร). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราช
 วิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระอาจารย์ไชโย อาสโภ. **อภิธรรมมัตตสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑, ๒, ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน.** พิมพ์
 ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สหพันธ์, ๒๕๕๐.

รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ไวยากรณ์บาลี ตามแนว กัจจายนวยากรณ์ โมคคัล-**
ลานไวยากรณ์ สัตตนิติปกรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาหมกุฎ-
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พันตรี ป.หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคธ – ไทย.** กรุงเทพมหานคร : มปท., ๒๕๔๐.

สุวัฒน์ พิทักษ์วงษ์. **มนุษย์...เกิดมาทำไม.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๑.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

นางสาวณัฐพร จงกลการพาณิชย์. “การศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยสละในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาภาคสนาม ๗ เดือน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

รุจภา ธงปลั่งจิตร. “ศึกษาอุทกัพพญาณ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ศรีสด แสงสว่าง. “ศึกษาโพชฌงค์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระครูภาวนาวราวุธ (วิทยา กลุยานธมฺโม). “ศึกษาถึงคานุปัสสนาญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

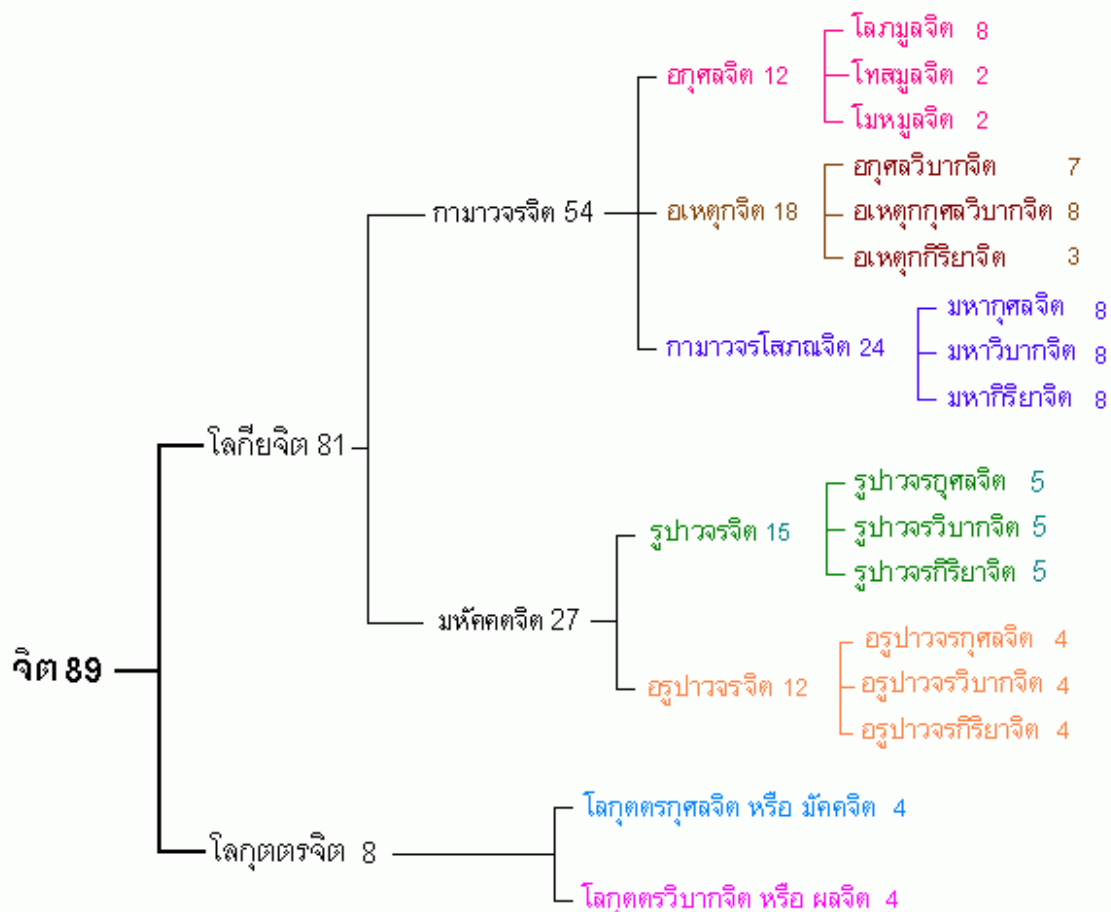
พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชินโรโส). “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม”. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาอานวย อานนุโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธานุชาต”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระสุภีร์ สุดสงวน. “วิเคราะห์การปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

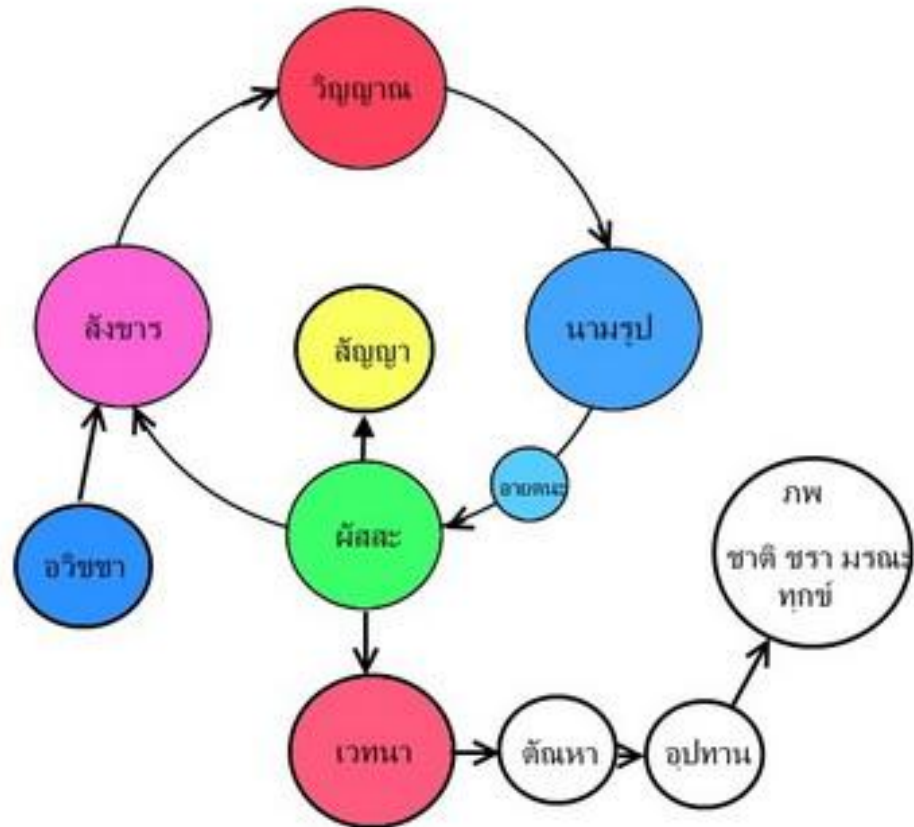
ภาคผนวก

ก อธิโมกข์ในจิต ๑๑๐ ดวง (เว้น ๑๑ ดวง)

ภาคผนวก ข

อริโมกข์ในปัจจุสมุปบาท

เพราะมีอริวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย
 เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
 เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
 เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ
 เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
 เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย (อริโมกข์) จึงมีเวทนา (อริโมกข์)
 เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย (อริโมกข์) จึงมีตัณหา (อริโมกข์)
 เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย (อริโมกข์) จึงมีอุปทาน (อริโมกข์)
 เพราะมีอุปทานเป็นปัจจัย (อริโมกข์) จึงมีภพ
 เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
 เพราะมีชาติจึงมีขรา มรณะ จึงมีทุกข์

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระครูปลัดสุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคู่)
เกิด	: วันพฤหัสบดี ที่ ๒๖ เดือน มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๓
สถานที่เกิด	: โรงพยาบาลศิริราช ตำบลศิริราช อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี
การศึกษา	: พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.)
ประสบการณ์การทำงาน	: ครูสอนปรีชาธรรม (แผนกนักธรรม)
อุปสมบท	: วันอาทิตย์ ที่ ๒ เดือน มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๔ ณ วัดสังฆราชา แขวงลาดกระบัง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร พระครูอนุกุลสารกิจ พระอุปัชฌาย์จารย์ พระครูสุนทรบุญเขต พระกรรมวาจาจารย์ พระครูสังฆเสนานูวัตร พระอนุสาวนาจารย์
สังกัด	: วัดสังฆราชา แขวงลาดกระบัง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
หน้าที่	: ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดสังฆราชา แขวงลาดกระบัง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
ปีที่เข้าศึกษา	: ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๐
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: ๑ เมษายน ๒๕๕๔
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดสังฆราชา แขวงลาดกระบัง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร